

16

PŘEHLED DĚJIN SOUKROMÉHO PRÁVA
VE STŘEDNÍ EVROPĚ

SEMINÁRNÍ
Hist.-práv.

KRIVHOVNA
oddělení

76-D-253

PŘEHLED DĚJIN SOUKROMÉHO PRÁVA VE STŘEDNÍ EVROPĚ

NÁSTIN PŘEDNÁŠEK

(TIŠTĚNO JAKO RUKOPIS)

PRO POSLUCHAČE PRÁV SEPSAL

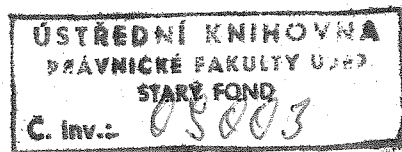
PROF. DR. T. SATURNÍK

V PRAZE 1945

NÁKLADEM VLASTNÍM — V GENERÁLNÍ KOMISI SPOLKU
ČESKOSLOVENSKÝCH PRÁVNÍKŮ „VŠEHRD“

Koupi od	fy. Mucrow-Lontak
Darem od	
v	13. 12. 1920
	za Kčs 120-
Inv. č.:	37. 602
Sign.	

Úvod.

§ 1. O soukromém právu středoevropském vůbec.

U národů střední Evropy nebylo až do nové doby přesného rozdílu mezi právem soukromým a veřejným jak tomu bylo v právu římském. Příčinou toho bylo, že antický pojem státu byl ve středověku zatměn ideou soukromoprávní; panovníci, kteří založili středoevropské státy, pohlíželi na ně jako na svůj majetek a nakládali výsostnými právy tak, jako by to byla jejich práva soukromá. Nejinak tomu bylo ve státech stavovských, kde stavové četná výsostná práva zabrali pro sebe vykonávající je ve svůj soukromý prospěch; teprve v monarchiích absolutistických počala státní myšlenka zapouštět pevnější kořeny.

Důsledkem těchto okolností jest, že v systému středoevropského práva soukromého se často prolínají prvky práva veřejného s prvky soukromoprávními, aniž by bylo lze je od sebe odlučovati. Tak na př. při právu lenním byla soukromoprávní propůjčka půdy spojena s povinností vojenské služby, tudž se závazkem rázu veřejného, výsostná práva královská (jura regalia) měla tvářnost soukromoprávní; král mohl s těmito právy užitkovými, čili regály, nakládati jako soukromník.

Podobně jako u jiných národů bylo též u národů střední Evropy právo, ať soukromé či veřejné, původně právem plemenným, platícím pouze pro příslušníky toho kterého plemene. Kdo k němu nepatřil, nemohl se jeho právní ochrany dovolávati; cizinec stál tudíž mimo právní řád. Po vzniku svazků státních, v nichž octl se větší počet plemen, nemohl arci takový stav zůstatí v platnosti; členům všech plemen, ve státě sdruženém, bylo nutno poskytnouti rovnoprávné postavení. Zprvu se to dělo na základě zásady personality práva. Přešel-li příslušník jednoho

plemene na území druhého, nebyl již osobou bez práva, nýbrž používal i nadále ochrany svého práva domácího (lex originis), které jaksi s sebou nešl jako osobní příslušenství. V říši francké bylo v důsledku toho obyčejem, že v krajích se smíšeným obyvatelstvem udávaly strany ve sporu před soudem nebo při právních aktech svoje právo («*professio juris*»), což bylo pojímáno do soudních i jednacích záznamů.

Je přirozeno, že bylo zájmem panovníků, aby v jejich státech platilo na celém území pouze jedno právo; více platných práv chovalo v sobě nebezpečí decentralisace a tudíž ohrožení často těžce dosažené státní jednoty. Karel Veliký vskutku se zanášel plánem zavést jednotné právo v říši francké, nicméně k jeho uskutečnění nedošlo. Avšak postupem doby se princip personality oslaboval; trvalé soužití plemen ve státním svazku znenáhla vyrovnávalo právní rozdíly a také zákonodárná činnost panovníkova, působící pro celé území státní, zatlačovala princip personality k významu jen podružnému. Zmíněný princip konečně ustoupil principu teritoriality; základem právní ochrany nebylo nadále příslušenství k určitému svazku osobnímu (plemeni), nýbrž příslušnost k určitému území. Dosavadní plemenné právo stalo se právem »zemským«. Ve střední Evropě vznikly tím různé oblasti právní, z nichž některé splyvaly s hranicemi státními (jako na př. v říši české), jiné zas tvořily ve státním tělese jen větší nebo menší složku (tak na př. v říši německé oblast práva saského, franckého a pod., nebo v Polsku oblast práva velko- a malopolského, mazovského).

Toto »zemské« právo bylo zprvu — nehledíc k některým menším výjimkám — jednotné. Avšak se vznikem stavovských tříd počalo se třístiti; uplatňovalať se zásada, že každý stav má své vlastní právo. Zemské právo stalo se jen právem šlechty; duchovenstvo užívalo práva církevního, pro měšťanstvo vyvinulo se v Německu důsledkem pokroku obchodu a řemesel zvláštní právo městské. Různé druhy osobní odvislosti daly v Německu vznik právu lennímu, služebnímu, dvorskému. Obdobný vývoj nastal i v zemích českých, polských i uherských pouze s tím rozdílem, že některé druhy práv stavovských nevznikly na domácí půdě,

nýbrž byly recipovány od Němců. Tato roztržštěnost práva počala býti odstraňována, pokud jde o právo soukromé, teprve kodifikačními pracemi 18. století.

Soukromé právo národů středoevropských, bylo z největší části právem obyčejovým. V zákonodárné činnosti v dřívějších dobách nebyla věnována právu soukromému zvláštní pozornost; hlavní zájem zákonodárství obracen převážně k otázkám, spadajícím do práva veřejného. Pokud pak jisté poměry soukromoprávní byly upravovány normou zákonnou, byl tím často jen potvrzován starý, vžitý obyčej. Toto obyčejové právo bylo svou povahou partikulární, t. j. volně vyvíjené na větším nebo menším území nebo v širším nebo užším okruhu osob. Důsledkem toho nemělo naprosté stability; naopak v četných případech projevovala se vratkost práva.

Co se týče podmínek závaznosti té které obyčejové normy, rozhodovalo v prvé řadě stáří obyčeje; co bylo od předků ode dávna zachováváno (*consuetudo tenaciter servata*), bylo uznáváno za pravidlo, o němž vládlo obecné přesvědčení, že jest ho i na příště dbáti (*opinio necessitatis*). Co do intenzity bylo právo obyčejové nejen kladeno na roveň zákonu, nýbrž mnohdy mu dávána i přednost.

Největší znalost obyčejového práva mívali soudní úředníci, kteří byli s ním ve stálém styku a činili o jednotlivých aktech buď listinné záznamy nebo knihovní zápisy. Z tohoto materiálu pak někteří z nich sepisovali právní knihy, v nichž se snažili podati známé jim obyčejové právo ve vhodném systému, jednak aby sami měli po ruce vhodnou pomůcku, jednak také, aby každý, kdož při soudech co činiti měl, mohl v nich snadno naléztí potřebné poučení. Některé z těchto knih, jako na př. německý *Sachsenspiegel* a *Schwabenspiegel*, české dílo mistra Viktorina ze Všehrd, nebo uherské *Tripartitum* Štěpána Verböczyho požívaly velké vážnosti a nabyly i značného rozšíření.¹⁾

¹⁾ O českých právních knihách podrobně jest pojednáno v díle J. Kaprasa, *Právní dějiny zemí koruny české*, I (Praha, 1913), jakož i v *Přehledu právních dějin zemí koruny české* téhož autora (V. vydání, Praha, 1935, str. 19 sl.). O polských podává podrobné informace K u t r

Vedle práva obyčejového hrály roli ve vývoji soukromého práva střední Evropy s t a t u t y, vydávané autonomními komunitami (na př. městskými radami, cechy, venkovskými obcemi, komunitárními kongregacemi uherskými) nebo jednotlivými osobami, vybavenými mocí výsostnou (v Německu na př. zeměpány, v Polsku některými knížaty úředními a pod.). Pro soukromoprávní poměry poddaného lidu selského jsou zejména významny četné řá d y a i n s t r u k c e, vydávané pozemkovými vrchnostmi.

Jak české, tak i polské a uherské právo zemské, zejména pokud jde o normy soukromoprávní, uchovalo si až do nové doby svůj n á r o d n í r á z; naproti tomu právo německé podlehl vlivu práva římského. Svěbytnost domácího práva soukromého se zejména projevuje v tom, že je v něm převážně věnována péče nemovitostem. Příčina toho spočívá v tom, že národové střední Evropy se z největší části zabývají zemědělstvím, nemovitosti měly tudíž i v právu největší význam. Tato přednost jim zůstala i když v městech nastal rozvoj obchodu a průmyslu; zaujímají i v právu městském významné místo. Následkem toho pak jest, že zejména normy práva obligací nejsou dostatečně vyvinuty.

Nižší stupeň vývoje středoevropského práva soukromého jeví se i v jeho f o r m a l i s m u. Platnost právního jednání vyžadovala nejen, aby bylo odbyto na určitém místě, za bílého dne, veřejně před svědky, nýbrž aby použitím symbolů, byl dán zevně výraz tomu, že chtěný akt právní se stal skutkem. Podání větvice, drnu, rukavice, nebo provazu (od dobytčete) bylo na př. zevním výrazem převodu držby. Položení klíčů a pláště vdovou na máry nebo hrob manželův vyjadřovalo v právu německém, že vdova nepřejímá ručení za manželovy dluhy. Dávný obyčej obcházení pozemek při jeho prodeji (t. zv. ambitus, circuitus) znamenal, že bylo zcizeno tolik půdy, kolik jí smluvní strany obešly. Často užívaným symbolem v právu německém byla hůlka (festuca); podáním jejím byl

z e b a, Historja źródeł dawnego prawa polskiego, díl I., str. 99 sl., II. str. 6 a 7. O právní knize Verböczyové jest česká obsáhlá studie K. Kadlce, Verböczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské i chorvatské šlechty v něm obsažené (Praha 1902). Bohatá literatura právních knih vznikla v Německu; o tom viz zejména spis S c h r ö d e r, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, VII. vyd., 1932, str. 718 sl. a 739 sl.

právní akt uznáván za provedený. Témuž účelu sloužilo v právu středoevropském obvyklé si podání rukou («rukobití»). Nejvíce symbolických aktů jest doloženo v právu německém a českém; v právu polském a uherském již tak bohatě zastoupeny nejsou. Se vznikem řízení písemného symbolické akty vycházely z užívání a upadaly v zapomenutí; některé se však udržely ještě do pozdních dob.

Symbolické akty i ostatní formality při právních aktech napomáhaly podstatně bezpečnosti právního obchodu. Došlo-li ke sporu, dostačilo se odvolati jen na vykonanou příslušnou formalitu, třeba se tato po stránce materiální s ní přesně nekryla. Rozhodnou byla pouze skutečnost, že právní akt byl proveden v určité zevní formě. Stejně tak požívalo obecné věrohodnosti vše, co bylo zapsáno do veřejných listin nebo knih; důvěra v ně kladená opírala se rovněž o princip publicity. Středověké právo vybudovalo na něm celé své právo věcné a poskytlo tím i základy k modernímu právu knihovnímu a právu cenných papírů.

Úplný výklad středoevropského práva soukromého by vyžadoval, aby se přihlédlo ke všem etnickým složkám obyvatelstva střední Evropy. Nebylyť státy středoevropské obývány jenom národy, které jim daly jméno, nýbrž i etnickými živly jinými, které s nimi nesplynuly a udržely si své vlastní právo. Příkladem toho byl zejména stát polský, v němž vedle Poláků žili Rusíni, Arméni a Valaši; tito se řídili svým vlastním právem. Největší význam z nich mělo právo rusínské (ius ruthenicum), jež platilo ve vesnicích na dotyčném právu osazených. Arméni, usedlí ve větším počtu ve větších městech, zejména ve Lvově a Kamenci Podolském, obdrželi dokonce za krále Zikmunda I. svůj vlastní kodex r. 1519; platnost jejich práva byla zachována ještě po zabrání Haliče Rakouskem do r. 1785. Menšího významu bylo právo valašské, jež platilo pro vesnice na tomto právu osazené, ležící hlavně na úpatí Karpat s obyvatelstvem pastýřským. Valaši žijící v Uhrách a na moravském Valašsku se jim přirozeně také řídili. Své právní obyčejje měli též Slované, žijící ve státě uherském (Slováci, Srbové, Chorvati), od nichž Maďaři různé právní formy převzali do svého právního systému. Kolonisace na právu německém vyvolala v ze-

mích střední Evropy další složku platného řádu právního. Také pro židy platily v oboru práva zvláštní normy.

V tomto spise bude přihlíženo hlavně k soukromému právu zemskému a to jak k německému, tak českému, polskému a uherskému (toto poslední bylo z valné části i právem šlechty chorvatské); uchovalot si zemské právo ze všech ostatních svůj nejcharakterističtější ráz. Pozornost, dále bude věnována právu městskému, jež jest původu německého, v němž objevují se již dokonalejší právní normy. Výklad bude podán methodou srovnávací, čímž vyniknou nejen shody, ale i vzájemné rozdíly.

§ 2. Recepce cizích práv.

Vývoj soukromého práva ve střední Evropě nesetřval jen na domácích, národních základech; průběhem doby podlehl též vlivu práv cizích. Z nich nejzávažnější byla recepce práva římského, jež jest ve vývoji soukromého práva vůbec jedním z nejpozoruhodnějších zjevů; právo, jež pádem římské říše odumřelo, po staletích opět obživlo a počalo býti jako celek za pramen právní přijímáno. Došlo k tomu v německé říši, kde vývoj práva domácího byl recepcí úplně rozvrácen; méně intenzivní byla již recepce v zemích českých, polských i uherských.

S římským právem přišli Germáni do styku po vyvrácení západorímské říše r. 476. Podle zásady personality ponechali římské právo v platnosti pro obyvatelstvo, jež si tehdy podmanili; rovněž církvi nebylo bráněno, aby i nadále dotčeného práva užívala. Dokonalé normy římské záhy počaly uplatňovati svůj vliv i na národní právo germánských kmenů, které přišly s Římany do styku, což se projevilo jak v některých zákonících (lex romana Vizigothorum, lex Romana Burgundorum, edictum Theodorici), tak i ve vědeckých zpracováních římského práva z doby langobardské a v četných listinách římskoprávního obsahu. Na právnických školách v Římě, Pavii a Ravenně bylo též římskému právu vyučováno. Avšak ve střední Evropě se v té době vliv římského práva citelněji neprojevil; jistou jeho znalost prozrazuje jen terminologie, již písaři listin tehdejší doby užívali.

Skutečná recepce práva římského v Evropě vůbec započala na sklonku X. a počátkem XI. stol. Neobyčejný její rozsah v Německu působil především hlásaný názor, že německá říše jakožto stát universální, jest nástupcem a pokračovatelem bývalého imperia římského. Z toho pak nekritickým způsobem bylo odvozováno, že Justinianovu Corpus juris civilis sluší přiznati jakožto »právu císařskému« v německém imperiu přímou platnost. Zřejmě byl tomu zejména dán výraz německými císaři Bedřichem I. a Bedřichem II., kteří zaslali boloňské universitě 13 svých zákonů s tím, aby byly zařazeny jako nové konstituce do práva justiniánského, což bylo vskutku provedeno a zaslané zákony pojaty do kodexu jakožto »authenticae Fridericianae«. Rovněž langobardské právo lenní »libri feudorum« bylo připojeno k novellám jako jejich »decima collatio«.

Dalším důvodem bylo obživlé studium justiniánského práva. V tom směru stala se zejména proslulou od XI. stol. universita v Bologni, navštěvovaná množstvím studentů z ciziny, kteří osvojivše si znalost římského práva, užívali pak jeho norem doina v praxi. Po vzoru boloňském počalo se pak vyučovati římskému právu též na universitách ve střední Evropě (v Praze od r. 1390, v Německu od XV. stol.). Také církev podstatně přispěla k recepci římského práva; bylať záhy uznána zásada »ecclesia vivit secundum jus romanum«, v důsledku čehož pak bylo římského práva užíváno u soudů církevních. Šíření římského práva napomáhala i řada učených a populárních spisů, jež se jím obíraly, jakož i skutečnost, že do úřadů, zejména soudů, počali býti převážně přijímáni školení právníci místo laiků, postrádajících právnického vzdělání.

Nejzávažnější popud k recepci římského práva v Německu spočíval však přímo v povaze domácího práva, jež postrádalo jednoty, žádoucí pro vzrůstající obchod a trpělo velkou roztržitostí. Nebylo také vědecky pěstováno ve větších rozměrech; pouze na území saského práva a na »vrchních právech« městských soudů byla mu věnována lepší péče. Za takových poměrů bylo vlivu římského práva, jež bylo jednotné, formálně i mate-

riálně vytríbené a v literatuře hojně zpracované, otevřeno volné pole.

Římské právo se v Německu zprvu uplatnilo jakožto právo obyčejové. Avšak zákonem z r. 1495 o zřízení říšského soudu komorního bylo výslovně prohlášeno jakožto obecné nebo-li císařské právo, jež má podpůrnou platnost. Stalo se nejvyšším vodítkem pro nalézání práva nejen u zmíněného soudu, nýbrž i v soudnictví zemském a městském; zásady jeho uplatnily se též od XV. stol. v zemském i městském zákonodárství.

Je přirozeno, že římské právo mohlo býti recipováno jakožto platné právo pouze v podobě, jež by vyhovovala novým potřebám místním i časovým. Z justiniánského práva, obsaženého v Corpus juris civilis, byla tudíž přejata jenom místa, která byla opatřena glossami školy boloňské; co nebylo glosováno, bylo ponecháno stranou a soudem nemělo k tomu býti přihlíženo («quidquid non agnoscit glossa, non agnoscit curia»). V této úpravě slulo římské právo obecným čili pandektovým. Spou s římským právem byly přejaty též svrchu zmíněné authenticae Fridericianae a langobardské libri feudorum, jež byly glossatory ke kodifikaci Justiniánově připojeny. Četní právníci němečtí XVII. a XVIII. stol. snažili se též římské právo zmodernisovati přizpůsobující je praxi domácích soudů, čímž vznikl usus modernus pandectarum.

Naděje na očekávanou jednotu práva v Německu však recepce nesplnila. Nové obecné právo se neshodovalo se žádným právem domácím; pro četné právní poměry nemělo vůbec pravidel, takže v takovém případě bylo nutno přihlížeti k domácím normám. Při subsidiární povaze obecného práva slušelo též dáti domácí normě přednost, takže někde bylo rozhodováno o téže otázce podle domácích, jinde — poněvadž této nebylo — zas podle římské normy. Myšlenka právní jednoty byla dále zatlačena zásadou »Willkür bricht Stadtrecht, Stadtrecht bricht Landrecht, Landrecht bricht Gemeinrecht«, jež si znenáhla zjedнала v Německu platnost. Podle této zásady mělo se tudíž používat v první řadě místních obyčejů a zákonů, nebylo-li jich

mělo se sanati k právu městskému, po něm pak k právu zemskému a teprve v poslední řadě k právu římskému.

Moderním zákonodárstvím XVIII. a XIX. stol. počal býti tento spleťtý stav právního řádu odstraňován. Nestalo se to arci jednotně v celé německé říši, nýbrž v některých jejích teritoriích, jež od XVII. stol. vzrostla na silné státy. Počátek učinilo v tom Prusko zákoníkem (pruský »Landrecht«) z r. 1794; jeho příkladu následovalo Sasko (1863). Francouzský »Code civil« z r. 1804, platný ve velké části západního Německa, jakož i jeho přepracování pro Badensko (badisches Landrecht) zaváděly rovněž v dotyčných zemích jednotné právo; římské právo pozbylo v nich jakožto podpůrný pramen platnosti. Vývoj byl pak dovršen německým říšským občanským zákoníkem z r. 1896, jímž bylo jednotné soukromé právo zavedeno pro celou říši. Tento zákoník vstoupil v působnost dnem 1. ledna 1900.

V českých zemích — podle vyprávění kronikáře Beneše Minority — hodlal již král Přemysl Otakar II. reformovati domácí právo podle cizího vzoru, ale pro odpor šlechty k tomu nedošlo («quod baronibus displicuit»). Stejně tak ztroskotal pokus Václava II. vydati řádný občanský zákoník, za kterýmž účelem dotyčný král povolal k sobě profesora římského a kanonického práva Gozzia de Urbevetano. Jenom zákoník práva horního (Ius regale montanorum), tímto učencem porízený, došel platnosti. Tyž osud potkal i pokus Karla IV.; známá osnova jeho zákoníka »Majestas Carolina«, v níž rovněž lze shledati jisté stopy práva římského, nedosáhla souhlasu stavů. I při dalších kodifikacích zemského práva dovedla si šlechta zachovati domácí právo neporušené. Teprve Obnovené zřízení zemské z r. 1627 (pro Moravu z r. 1628), jež bylo bez souhlasu stavů císařem Ferdinandem II. vydáno jako platný zákon, podleho již silněji vlivu práva římského. Bylyť nejen římské normy, třeba v pozměněné způsobě, do něho převzaty, nýbrž výslovně ustanoveno, že městská práva (Koldinova), římským právem již podstatně ovlivněná, mají míti podpůrnou platnost. Podle deklaratorií Ferdinanda III. bylo pak uznáno za podpůrný pramen též právo římské a kanonické.

V Polsku rozšířila se znalost práva římského, které tam

bylo nazýváno »vlašským«, hned od jeho obrození, zejména mezi duchovenstvem. Avšak jeho vliv na polské právo zemské byl celkem skrovný.²⁾ Polská šlechta lpěla houževnatě na právu domácím; nechuť k římským normám plynula též z povahy jejich absolutismu. Jenom v právní vědě se vliv římského práva uplatnil; v praxi se neujalo ani jako pramen podpůrný. Pouze v oblasti práva litevského byl vliv práva římského silnější; III. statut litevský mu výslovně přiznal podpůrnou platnost.

Pokus o recepci práva římského v U h r á c h stal se za krále Matěje Korvína, jenž za tím účelem povolal do Uher hojně italských právníků, kteří počali zaváděti římské soudní formule. Znametek, který z toho v uherském soudnictví vznikl, přiměl krále, že se znovu vrátil k právu domácímu. Italští právníci byli dokonce tehdy přinuceni opustiti Uhry. Při domácím právu setrval i Štěpán Verböczy, když sepisoval svoje známé »Opus Tripartitum«, ačkoliv byl sám odchovancem práva římského. Naproti tomu statuty větších měst přímořských a dalmatských vykazují vliv práva římského, což mělo příčinu v tom, že byla od r. 1420 závislá na benátské republice.

Daleko více než právo římské šířilo se v zemích českých, v Polsku i v Uhrách právo německé. Již český král Vratislav II. (1061—1092) dal německým kupcům v Praze na Poříčí právo »vivere secundum legem et justitiam Theutonicorum«. Avšak mohutný proud německého práva ve zmíněných zemích započal od 13. stol., kdy panovníci čeští, polští i uherští volali německé kolonisty, aby jimi osadili pustou půdu. Podle zásady personality práva, bývalo kolonistům privilegiem ponecháno, aby užívali svého, tudíž německého práva. V zemích českých bylo to jednak právo magdeburské (v severních částech) jednak jihoněmecké (v částech jižních), v Polsku magdeburské, v několika městech při baltickém moři lübické, v zemích

²⁾ V zákonodárství Kazimíra Vel. došlo k recepci jenom ve dvou článkách kromě několika zmínek o »lex imperialis« a »legitimae sanctiones«. Silnější vliv římského práva projevil se ve statutu krakovské university (z r. 1364). Ve statutu varšavském je převzat z římského práva pouze jeden (19.) článek. Po něm neodvolává se již žádný zákon na římské právo.

uherských pak magdeburské a jihoněmecké. Základní právní pomůckou, které užívali kolonisté, usazení na právu magdeburském, bylo rozšířené přepracování Saského zrcadla, t. zv. »saské právo vikpildní« (Sächsisches Weichbildrecht, ius municipale), jež bylo přeloženo do latiny, češtiny i polštiny. Vedle toho užíváno bylo t. zv. »knihy distinkční« (Rechtsbuch nach Distinctionem) a t. zv. »Magdebursko-Vratislavského práva šefního« (Magdeburg-Breslauer Schöffengericht), důležitého zejména v Polsku. Kolonisté s právem jihoněmeckým užívali švábského zrcadla; toto bylo po válkách husitských také do češtiny přeloženo.

Recipované německé právo se však neudrželo trvale ve své původní podobě, nýbrž během času podlešlo rozmanitým změnám. Obsahovalať jednak královská privilegia často úchytky, jimiž se propůjčené právo v některém směru měnilo, jednak autonomní činnost městských rad a soudů dávala vznikati samostatnému vývoji městského práva. Závažný význam mělo v tom směru zejména zřízení rady nad apellacemi (apelačního soudu) r. 1548 v Praze, kam napříště šla veškerá odvolání z městských soudů v zemích českých a obdobné zřízení nejvyššího německého soudu provinčního na zámku krakovském r. 1356. Uvedeným opatřením byla odstraněna možnost odvolání k »vrchním právům«, zejména do Magdeburku, čímž dosavadní vliv práva cizích mateřských měst na domácí právo městské byl přetržen. Totéž stalo se v Uhrách za Ludvíka Vel. (1343—1382), jenž zapověděl městské apellace do ciziny; královská města směla podávati odvolání buď ke královskému tavernikovi, resp. král. personálovi (t. zv. města personálská).

Zmíněné okolnosti působily, že vývoj městského práva v zemích českých, v Polsku i v Uhrách se postupně od svého německého vzoru vzdaloval. Zároveň počala se pocítovati potřeba řádného zákoníku, jímž by se městské právo upravilo jednotně. Avšak k zdárnému výsledku dospělo se jenom v zemích českých. Prvý pokus mistra Briekého z Licka, jenž sepsal »Knihy práv městských«, sice nevedl k cíli, ale dílo Pavla Kristiana z Koldína, Práva městská království Českého stalo se již platným

zákoníkem zprvu (1579) arci jen pro města, řídící se právem starého města pražského, avšak od r. 1610, kdy překonán byl odpor Litoměřic a Loun, pro všechna města v Čechách vůbec. Od r. 1697 byla platnost Koldínova zákoníku rozšířena i na Moravu, r. 1784 též pro Slezsko. Od německého práva se Koldínův zákoník podstatně odklonil zejména rozsáhlou recepcí norem římských; někde přejaty též normy českého práva zemského. Jak Koldínův zákoník tak i Obnovené zřízení zemské byly při tom navzájem sobě podpůrnými prameny, čímž zemské právo se s městským sblížovalo.

V Polsku došlo k pokusu o zákoník městského práva za Zikmunda I., jenž pověřil pořízením osnovy hnězdenského kanovníka M. Šlivnického. Osnova, jež byla jím vypracována as v r. 1527, spočívala jen na právu římském a kanonickém, což se pro tehdejší poměry městské nehodilo, takže z ní sešlo a upadla v zapomnutí. Podobně v Uhrách bylo za krále Matyáše sepsáno nejvyšším taverníkem Janem Thúzem de Lak městské právo uherské, t. zv. »vetusta jura civitatum sive jura civilia«, avšak k zákonné úpravě nedošlo; pouze t. zv. »tavernikální články«, pořízené na základě této sbírky i jiných kompilací, dosáhly r. 1602 od Rudolfa královského potvrzení. Články ty však obsahovaly pouze předpisy o složení, kompetenci a řízení taverníkovského soudu; soukromé právo v nich kodifikováno nebylo.

Šířící se učení o právu přirozeném jakož i centralisační snahy, uskutečňované v habsburské monarchii v 18. stol. vedly k tomu, že se počalo usilovati o emancipaci od cizích zdrojů právních v zemích monarchie. Za Marie Terezie bylo r. 1753 započato s rozsáhlými pracemi kodifikačními, jež měly obyvatelstvu zemí českých a rakouských přinést jednotné soukromé právo. Kompilační komise k tomu účelu panovnicí jmenovaná, přihlížela ve svých návrzích jednak k právu českému, jednak k římskému, jež uznávala za pramen subsidiární, pokud jeho předpisy obsahují přirozenou slušnost. Avšak v definitivní osnově zákoníku (codex Theresianus) z r. 1766 převládly zásady práva římského, jemuž i nadále měla příslušeti subsidiární moc zákonná. Okolnost ta byla jednou z příčin, že zákoník nevstoupil v platnost; pro nové

zpracování osnovy byl výslovně stanoven požadavek nevázati se na římské právo, nýbrž základem učiniti přirozenou slušnost. V přepracovaném prvním dílu tereziánské osnovy, vydané r. 1786 jakožto Josefinský zákoník, již podpůrnost práva římského odpadla; stejně tak i v občanském rakouském zákoníku z r. 1811. Materiálně se tyto z římského vlivu arci nevybavily; četné normy v nich obsažené byly přejaty z práva římského. Theorie o právu přirozeném též došla v občanském zákoníku výrazu; právo přirozené uvádí se v něm (v § 7) výslovně jako subsidiární pramen práva soukromého.

S příchodem německých horníků do zemí českých, polských a uherských uplatnil se též vliv německého práva horního v těchto zemích. V českých zemích došlo zvláštního zpracování v právu jihlavském z pol. XIII. stol. Toto bylo pak základem známého zákoníku krále Václava II. z r. 1300 »Jus regale montanorum«, v němž značně bylo recipováno též právo římské. V XVI. stol. došlo v Čechách k nové recepci německého práva horního a to míšeňského, jež působením hraběte Šlika bylo základem horního řádu jáchymovského, jenž nabyl značného rozšíření na úkor dřívějšího práva, jež nakonec zůstalo omezeno téměř jen na Kutnou Horu. V pozměněné formě udržel se jáchymovský řád v platnosti až do r. 1854, kdy byl nahrazen rakouským horním zákoníkem.

České horní právo jihlavské i se zákoníkem horním krále Václava II. pronikly též do Uher i do Polska. V Polsku vydávali panovníci na jeho základě zvláštní statuty čili ordinace; nejdůležitější z nich je ordinace Kazimíra Velkého z r. 1368, vydaná pro solní doly ve Věličce a v Bochni. K sepsání zvláštního zákoníku horního v Polsku nedošlo; v Uhrách zaveden horní řád Maxmiliánův z r. 1565, jenž s jistými doplňky stal se obecným zákoníkem horním pro celé Uhry od r. 1723. Zůstal v platnosti až do r. 1854, kdy zaveden byl rakouský zákoník horní.

Menšího významu ve zmíněných zemích dosáhla recepce práva lenního čili »manského«. Ve větší míře bylo zaváděno jen v zemích českých za Přemysla Otakara II. při kolonizačních statků korunních, církevních i panských, a za Karla IV., jenž

stěnou. Pouze tyto projevy života byly uznávány za důkazní skutečnosti. Později se od toho upustilo a stačilo dokázat i jiné známky života, jichž hodnotu náleželo posoudit soudci; důkaz podáván byl svědky, o nichž bylo lze míti za to, že jsou věrohodnými osobami. Vedle svědků bylo lze užítí k důkazu i listiny, obsahující výpis z křesťanských register, která duchovní od V. stol. vedli. Obyčej ten sice časem zanikal, ale od XV. stol. byl některými biskupy znovu zaváděn, aby se daly zjišťovati manželské překážky. V právu českém, polském i uherském sahalo se v takovém případě k výsledku svědků, případně též k záznamům církevním. Od koncilu tridentského byly pak obecně ve všech katolických zemích zaváděny křesťanské oddací matriky (libri baptizatorum et sponsorum); stejným způsobem bylo postupováno i v církvi evangelické. Zmíněné matriky byly státem uznány za veřejné listiny, požívající naprosté věrohodnosti. Církevní matriky obsahovaly arci jen záznamy o příslušnících jedné konfese; lidé, kteří náleželi k církvim státem neuznaným, jako na př. židé nebo dissidenti, v matrikách zapsáni nebyli. Zápisy narození byly též mnohdy nepřesné, ježto ke křtu se přikročilo často až po delší době po porodu, někdy byly matriky též nedbale vedeny nebo špatně opatrovány. Okolnosti ty vedly k tomu, že se počaly zaváděti matriky státní. Zprvu se tak dalo v jednotlivých městech italských od XIV. a XV. stol., po velké revoluci pak též ve Francii. Ve střední Evropě zavedlo státní matriky Německo říšským zákonem o stavu osob ze dne 6. února 1875. V monarchii habsburské započal vývoj zákonodárství o matrikách od cís. Josefa II. (patent z 20. února 1784); každému faráři bylo uloženo vésti pro svůj obvod zvláštní knihy o narozených, oddávaných i zemřelých. Obdobné knihy bylo uloženo vésti též židovským rabinům a později (od r. 1829) též evangelickým farářům. Pouze pro osoby bez vyznání zavedeny byly (od r. 1838) matriky státní, které vedou okresní úřady politické.

Zánik právní způsobilosti nastával smrtí člověka. Právní způsobilosti rovněž pozbývaly osoby, které byly vyloučeny za trest z právního společenství, v němž požívaly ochrany (ze země, z města). Osoby takové (něm. Friedlose, čes. psanci,

personae bannitae) ztrácely majetek, žena jejich posuzována jako vdova, děti jako sirotky; ochrana práva jim vůbec odpírána. I usmrcení psance bylo beztrestné podle zásady, že »caput eius nullum est«.

V novější době se na tomto základě vyvinula t. zv. »smrt občanů«, již dostalo se zákonité úpravy zprvu ve Francii v XVIII. stol. V době francouzské revoluce bývala spojována s rozsudkem smrti proti osobám nepřítomným; odsouzený ztrácel veškeren majetek, jeho manželství zrušeno a jmění odevzdáno dědicům. Instituce občanské smrti byla zavedena též v Německu v zemích porýnských, kde platilo právo francouzské, jakož i v Badensku a Bavorsku. Ale v XIX. stol. byla ze zákonodárství odstraněna; v monarchii habsburské pak vůbec k jejímu přijetí nedošlo.

Ve středověku byly osoby, které vstoupily jako mniši nebo jeptišky do kláštera, považovány pro svět za mrtvé, jakmile složily řeholní slib, v důsledku čehož pozbývaly způsobilosti k majetku. Jejich jmění připadlo ihned příbuzným, případně dědicům a odkazovníkům, kteří byli ustanoveni zůstavitelem prve, než řeholní slib vykonal. Právo obecné i kanonické sice zastávaly stanovisko, že majetková způsobilost řeholníka nezaniká, nýbrž jen přechází na kláštery, avšak světské zákonodárství snažilo se omeziti »mrtvou ruku« v možnosti nabývatí jmění. V Čechách již Karel IV. v Majestas Carolina nařizoval, že nikomu nemá býti dovoleno darovati nebo jinak zciziti statky k mrtvé ruce bez povolení královského pod trestem konfiskace dotčených statků. Zákaz ten byl převzat i do pozdějších zemských zřízení; podobné zákony byly vydávány v Polsku i v Uhrách.³⁾ V monarchii habsburské byly amortisační zákony za Marie Terezie rozšířeny i na movitost;⁴⁾ v XIX. stol. však došlo k opětovnému zmírnění; osobní omezení řeholníků co do nabývání vlastnictví zůstalo však v platnosti.

³⁾ Majestas Carolina čl. XXII.; Zem. zřízení z r. 1500, čl. 457, z r. 1549, čl. A 19, z r. 1564, čl. A 11, z r. 1627, čl. A 25 a 26. V Polsku konstituce Zikmunda I. z r. 1510, konstituce sněmu varšavského z r. 1635, která rozšířena r. 1676 i na statky městské a později znovu obnovována. V Uhrách za Ludvíka I. zákon z r. 1351, jenž později rovněž byl rozšiřován.

⁴⁾ Patent z 26. srpna 1771.

Také v Německu platí pro mrtvou ruku i podle nového obč. zákoníka omezení pro nabývání jmění.

Instituce prohlášení osoby nezvěstné za mrtvou byla střeoevropskému právu původně neznáma; při zásadě nedílnosti rodinného jmění by se také její účinky nijak neprojevovaly, leda v případě odúmrti. Městské právo lubecké a magdeburské má již v tom směru ustanovení, že v případě nezvěstnosti má býti majetek takové osoby odevzdán jejím dědicům, avšak jen prozatímně; jestliže se pohřešovaný vrátil, mělo mu býti jmění zase vráceno zpět. Nějaká určitá lhůta, po jejímž uplynutí by se mělo předpokládati, že nezvěstný již nežije, stanovena nebyla, nýbrž bylo to ponecháno volnému soudcovskému uvážení. Teprve po recepci římského práva zaváděny v Německu lhůty, jak je předpisovalo právo pandektové; podobně i v monarchii habsburské novodobým zákonodárstvím. Podrobnými předpisy bylo pak upraveno též příslušné řízení vyzývací, na základě něhož soud pak prohlásí nezvěstnou osobu za mrtvou.

§ 4. Omezení způsobilosti k právním činům.

Způsobilosti k právním činům, t. j. možnosti založiti vlastní vůli právo nebo závazek, kladly meze již svou povahou kolektivní rodinné svazky. Nicméně i při pokročilejší míře individualismu vyvinuly se v středověkém právu četné důvody, které svéprávnosti osob byly na překážku. K nim zejména náležely tyto:

1. **Věk osoby.** Pevných věkových hranic střeoevropské právo zprvu neznalo; vodítkem pro dospělost byla z p ů s o b i l o s t fyzická, jež se posuzovala podle různých zevních známek. U Germánů byl na příklad za »muže« uznáván ten, kdo dovedl již mávati kopím nebo jiným způsobem podati důkaz své tělesné síly. V českém právu zemském platila ještě za dob Všehrdových zásada, že léta dospělosti (»přirozená«) nečítají se podle počtu let, nýbrž podle stavu tělesné dokonalosti; totéž platilo i v právu polském a uherském. Vyskytla-li se potřeba zjistiti, je-li jistá osoba dospělou, provedlo se úřední tělesné ohledání (v Uhrách t. zv. oculata revisio). Praxe tato se zachovávala i když později byly

určovány řádné věkové hranice, ježto i v pozdním středověku bylo dosti lidí, kteří přesně datum svého narození neznali.⁵⁾

Věkové stupnice, jež v právu střeoevropském byly postupně zaváděny, vykazovaly velkou rozmanitost. U Germánů bylo hodnocení tělesné zdatnosti záhy nahrazeno pevným termínem; dosaženým 12. rokem stával se chlapec dospělým. Později, hlavně v právu městském se ta hranice posunula na 18 let i výše. V českém právu zemském (podle Všehrda) požadováno pro dospělost u chlapců 14 let, u děvčat 12 let; zemské zřízení z r. 1549 stanovilo zletilost (jež původně spadala v jedno s dospělostí) na 20 let. Na Moravě (podle knihy Tovačovské) nastupovala zletilost v 16, 17, neb 18 letech, u děvčat ve 14, 15 nebo 16 letech podle toho, jakou byla jejich stavovská příslušnost. V Polsku byly rozlišovány tři stupnice věkové: nedospělost (minorennitas) do 12, později do 14, 15 i 20 let, nezletilost (majorennitas) do 24 let a léta zralosti (competentia annorum) po 24. roce. V Uhrách rozlišována nedospělost (illegitima aetas) do 12 let, dospělost (legitima aetas) po 12. roce a zletilost (perfecta aetas) dosaženým 24. rokem u mužů, 16. u žen. Tyto i jiné termíny věkové měly však celkem podřadný význam; stávali se synové plnoprávními, když se od otce oddělili a založili si vlastní domácnost; dcery pak když se provdaly, přicházely pod moc mužovu. V novější době převládá 21. rok, jakožto hranice věkové zletilosti.

Pod vlivem římských právních názorů ujal se již ve středověku ve státech střední Evropy obyčej u d í l e t i nedospělým sirotkům z l e t i l o s t ze závažných příčin. Právo to vykonávali panovníci (v Německu též zeměpáni); dání let (additio aetatis) dělo se buď trvale nebo také jen pro určitý případ.

V dobách předhistorických měl také stařecký věk význam pro existenci jednotlivce v rodinném společenství. Osobám, které pro vysoký věk nebyly již schopny práce, bylo upíráno právo na život v rodinném svazku a starci proto usmrcováni. V dobách historických dochovaly se již jen skrovné stopy po tomto krutém obyčeji; místo něho stal se stařecký věk důvodem k jistým úlevám; starci na př. nemusili přijmouti poručenství, nemusili přísahati a j).

2. **Pohlaví.** Jak u Germánů, tak i u Slovanů nebyly ženy rovnoprávné s muži. V německém právu bylo ženské pohlaví důvodem ke zvláštnímu poručenství nad ženami; nepro-

⁵⁾ V českém právu zemském se od toho upustilo zemským zřízením z r. 1549 (F 12); v Uhrách až po r. 1825.

vdané ženy byly pod mocí (Munt) otcovou, vdané pod mocí manželovou. Naproti tomu právo národů slovanských tohoto poručenství neznalo. Provdané ženy arci byly také právně pod mocí manželovou,⁹⁾ ale důvodem toho nebylo pohlaví, nýbrž svazek manželský. Ve starším právu bývaly ženy značně omezovány; mohly zejména nabývatí jen movitého majetku a to ještě jen takového, jenž sloužil převážně k jejich osobní potřebě (šaty, šperky, prádlo a pod.). Průběhem středověku dosáhly ženy příznivějšího postavení zejména ve městech, kde mohly samostatně provozovati obchod i řemeslo, v Německu měly dokonce i své cechy (přádlen příze, hedvábí, tkanin se zlatem), brátí na sebe závazky, mohly nabývatí i nemovitostí. Nicméně k rovnoprávnosti s muži nedospěly, zejména v právu dědickém. Vivem názorů osvícenských počaly býti rozdíly v právu mezi muži a ženami odstraňovány; k úplné jejich rovnoprávnosti došlo však teprve až v nejnovějším zákonodárství.

3. Zdraví. Kdož byli stíženi tělesnými vadami jako slepci, hlouš, němí neb lidé s nakažlivými nemocemi, nebyli k právnímu jednání způsobilými. V některých případech byla dokonce vyžadována zkouška tělesné zdatnosti při dispozici s majetkem; podle práva německého musil muž vyskočiti v plné zbroji na koně bez cizí pomoci, nebo zorati určitý kus pole, žena musela dojíti až ke kostelu a pod. Zejména posledním pořizem na smrtelné posteli bylo přípustno disponovati jen tím, co nemocný mohl na loži podati rukou. České právo zemské spokojovalo se u němých neoo nemocných, kteří již nemohli mluvití, jestliže aspoň kýváním hlavy a jinými posuňky mohli svou vůli projevití, což stačilo i pro vklad do desk zemských.

V pozdějším vývoji počal pronikatí názor, že tělesné vady a choroby nemají býti na újmu právní způsobilosti; avšak obecně se to neujalo. Zejména v lenním právu v důsledku jeho vojenského charakteru setrvávalo se na stanovisku, že jen osoby tělesně způsobilé jsou schopny, aby nabyly nebo dědily léno. Teprve v nej-

⁹⁾ U Všehrda (V 24) je zásada ta vyjádřena rčením, že »žena jest věznem muže svého«.

novějším právu vliv tělesných vad a chorob na míru právní způsobilosti byl téměř zcela odstraněn; pouze v případě potřeby mohou býti osoby, stížené tělesnými vadami, dány pod poručenství, resp. opatrovnictví.

Osoby duševně choré neměly vůbec způsobilosti k právním činům; byly dávány do hospitalů nebo pod kuratelu. Nescházelo arci též případů zneužití kurately a proto bylo na př. v Polsku r. 1638 výslovně ustanoveno, že duševní chorobu jest předem úředně (nikoli lékařsky) zjistiti, načež teprve král ustanovil duševně chorému kurátora, obyčejně z příbuzných. V novějším zákonodárství počalo se při úpravě poměrů takových osob přihlížeti k pokrokům vědy lékařské.

4. Marnotratnictví. Předpisy, omezující způsobilost k právním činům u osob mrhajících svůj majetek, vyskytují se již ve středověku v německém právu městském. Marnotratníci bývali buď zavírání do věznic nebo dávání pod kuratelu buď k žádosti příbuzných nebo z moci úřední; dispozice jměním byla jim odňata buď zcela nebo z části. Podobně vystupoval Koldínův zákoník českého práva městského proti marnotratníkům; tito měli býti z města vypovězeni buď na čas nebo trvale, nebo stíháni vězením, případně peněžitými pokutami. Zemská zřízení česká zapovídala pouze nedílnému bratrovi utráceti podíl bratra mladšího. Došlo-li k tomu, měl mladšímu bratrovi k ochraně jeho podílu býti zřízen poručník. Naproti tomu Obnovené zřízení zemské zřizovalo již marnotratnému synovi poručníka.⁷⁾ Uherské právo výslovně zbavovalo marnotratníky práva zcizovati nemovitosti. V moderním zákonodárství ukládá se soudu vyšetřiti, jde-li v tom neb onom případě o nerozvážné mrhání jměním a teprve, když zjistí pravdivost této skutečnosti, jest soud povinen veřejně takového člověka prohlásiti za marnotratníka a ustanoviti mu kurátora. Také o pílství bylo v moderním zákonodárství uznáno za důvod k ustanovení kurately.

5. Cizí příslušenství. Třebas za principu teritoriality byli cizinci podrobeni normám země, kde se zdržovali, nebyli právně na roveň obyvatelstvu domácímu. Pokud se týče obchodu, zname-

⁷⁾ O XIII.

nalo pro ně zejména citelné omezení známé *jus emporii* (právo skladu), jímž bylo cizím kupcům ukládáno, aby své zboží ve městě na krátkou dobu vyložili, čímž domácím obchodníkům dostalo se bez jakéhokoliv rizika a námahy příležitosti nakoupiti ve velkém; v detailu pak prodávali místnímu obyvatelstvu s ležce nabytým ziskem. Cizincům bylo dále zbraňováno nabývati nemovitostí a sice zemských statků vůbec; při nemovitostech městských slušelo měšťanu dáti aspoň přednost.⁸⁾ Jiné omezení cizinců znamenalo *jus albinagii*,⁹⁾ na základě něhož mohla tuzemská moc státní zabírat cizincovu pozůstalost buď zcela nebo z části (v městech pobírala městská správa až $\frac{1}{3}$). Odkázal-li tuzemec svoje jmění cizinci, zabíral tuzemský orgán výsostný rovněž $\frac{1}{10}$ až $\frac{1}{2}$ takové pozůstalosti (t. zv. *jus detractus*). Cizinec, jenž se vystěhoval, podléhal zvláštní dani z majetku, který vyvážel (*gabella emigrationis*); tato činila $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{2}$. V původní bezprávnosti cizinců mělo základ i německé »Wildfangsrecht«, t. j. právo zeměpánovo učiniti svým poddaným cizince, jenž nemaje vlastní vrchnosti zdržel se na zeměpanském teritoriu po rok a den. Na témž základě spočívalo i středověké právo pobřežní, pokud dovolovalo bráti trosečníky do otroctví. (Viz § 29.)

Omezení cizinců byla arci překážkou rozvoje obchodu a proto bylo nutno sahati k jejich zmírnění, některá pak (jako na př. právo pobřežní, *jus albinagii*) výslovně odstraněna. Nicméně k úplné rovnoprávnosti cizinců se nedospělo. Moderní zákonodárství ve všech civilisovaných zemích sice uznalo zásadní rovnost cizinců s tuzemci co do práva soukromého, jistými výjimkam však zmíněná zásada přece jen nedoznala naprosté platnosti.

6. Náboženské vyznání. Ve všech zemích křesťanských bylo zprvu pravidlem, že příslušnost státní je nezbytně spojena s příslušenstvím ke katolické církvi; v důsledku toho měli plnou způsobilost právní jenom pravověrní křesťané, kdežto odpadlíci a heretické stíhání tresty.¹⁰⁾ Po míru vestfálském pozby-

⁸⁾ Viz § 27.

⁹⁾ Slovo to je odvozeno od termínu *albinii*, t. j. *albinati*, cizinci.

¹⁰⁾ Ze světských zákazů sluší zejména připomenouti pověstný mandát svatojakubský krále Vladislava z r. 1508 proti Jednotě bratrské, jakož i t. zv. edikt věluňský v Polsku z r. 1424 proti husitům, kteří byli jím vyňati

valo náboženství v právu soukromém významu; v moderním zákonodárství pak vliv náboženství na práva soukromá vůbec byl odstraněn.

Pokud se týče židů, byli ve středověku ve státě považováni za cizince. Ježto však jejich obchodní činnost přinášela domácímu obyvatelstvu mnohý prospěch, brali je panovníci pod ochranu a udíleli jim privilegia, jimiž bylo jejich postavení zlepšováno. Za to však musili panovníkům jakožto »servi camerae« platiti zvláštní poplatek, z něhož se pak vyvinul židovský regál. Nejdůležitější soukromoprávní výhodou jejich bylo, že směli bráti úroky ze zapůjčených peněz. Naproti tomu v právu soukromém byli omezeni, že nesměli nabývati zemských statků, nesměli bráti do zástavy věci podezřelé z krádeže nebo loupeže (na př. šaty zbrocené krví, bohoslužebné předměty), neměli dovoleny sňatky s křesťany, nesměli míti křesťanské služebnictvo, byli povinni bydleti v ghettu, pohledávky jejich postrádaly právní jistoty, ježto bylo možno bez jejich souhlasu je snížit, ba i zrušit, což bylo také jednou z příčin nemírných úroků. Rovnoprávnosti s ostatními občany dosáhli židé nejprve ve Francii (dekretem z r. 1791), ve státech střední Evropy až ve stol. XIX. po přijetí moderních zásad ústavních. V nejnovější době nastal zase v jejich postavení nepříznivý obrat; norimberskými zákony (z r. 1935) byli v Německu zbaveni státního občanství a vystaveni tuhému útlaku. Zákony ty byly zaváděny pak i v zemích, jež se dostaly pod nadvládu německé říše (v Čechách a na Moravě r. 1941). Po porážce Německa bylo to zrušeno.

7. Stav. Příslušnost k určité společenské třídě měla hlavně význam v právu veřejném; v soukromém právu uplatnil se nejdříve její vliv v rodinném právu vysoké šlechty. Pojal-li šlechtic za manželku ženu jiného stavu (na př. měšťanku), neměl takový sňatek plných účinků právních; manželka ani děti nesdílely jména a stavu otcova a neměly po něm ani po jeho přibuzenstvu práva dědického. Naopak, provdala-li se šlechtice za muže nižšího stavu, sdílela po dobu manželství jeho nižší postavení; děti pak příslušely ke stavu otcovu. Plné účinky právní vcházely u šlechty jen ze sňatků rovnorodých. Nerovnorodé sňatky sluly morganatickými¹¹⁾ čili sňatky na »levou ruku«; právní a majetkové poměry bývaly při tom upravovány zvláštní smlouvou. V oboru práva majetkového jenom šlechtě náleželo právo nabývati zemských stat-

z ochrany práva. Podobně stalo se v Uhrách zák. čl. 2, § 13:1462, kdy rovněž proti husitům se přísně zakročilo.

¹¹⁾ Název ten pochází od slova »Morgengabes«; žena se vdávala jen na jmění, které jí manžel věnoval po svatbě jako »dar jitní«.

ků; i dědické právo bývalo mnohdy omezováno jen na dědice téhož stavu.

8. Ztráta cti. Podobně jako v právu římském, tak i v středoevropském nebylo pro soukromé právo bez významu, jestliže někdo byl uznáván za nečestného. Ztráta cti byla důsledkem jednak některých činů, jež byly považovány za neslučitelné s dobrými mravy (na př. jestliže někdo nedodržel smlouvu, utvrzenou slibem věrovacím) nebo důsledkem výkonu některých povolání (herců, tanečníků, potulných komediantů, pohodných, ovčáků, kuplířů, též lazebníků a pod.). Mnohdy však i živnost, o sobě jinak nezávadná, stávala se nečestnou, provozoval-li ji příslušník vyššího stavu; tak na př. v právu polském ztrácel šlechtic čest, jestliže provozoval živnost měšťanskou (řemeslo). Za bezectného byl rovněž uznáván, kdo byl nemanželského původu; totéž platilo o lidech bez domova (tulácích, cikánech a pod.). Ztrátu cti mělo v zápětí také odsouzení k hanobícím trestům (na př. vymrskání metlami z města); jako trest doplňkový přistupovala při odsouzení pro těžké činy trestné, při nichž vedle ztráty cti nastupovala zároveň ztráta hrdla. Jindy zase byla ztráta cti samostatným trestem na spáchaný delikt (na př. u Koldína za lichvu).

Bezectné osoby bývaly vylučovány z dědictví, upíráno jim právo nabývatí nemovitého jmění a zapisovati je do městských knih nebo (v Čechách) do zemských desk; nesměly býti poručníky, nemohly býti přijaty do cechů a v důsledku toho provozovati živnost ve městě. Nesměly býti též svědky před soudem, tím méně pak zastávati hodnost soudcovskou nebo jinou funkci veřejnou.

Novější doba vliv nedostatku cti v právu soukromém značně zmírnila. Postavení nemanželských dětí bylo zlepšováno (viz § 51), počet »nečestných« živností zmenšován, potupné tresty odstraňovány. Moderní zákonodárství zná převážně jen ztrátu čestných práv občanských, vyslovenou rozsudkem v řízení trestním. V právu soukromém má to význam potud, že takové osoby nemohou býti poručníky nebo opatrovníky, mohou býti vylučovány z korporací; nemanželský původ zabraňuje pak i nadále požívati stejných práv jako děti manželské.

9. Nedostatek svobody. Jak ve státě antickém, tak ve státech středověkých bylo otroctví právním řádem uznáváno. Středověké pojetí jeho bylo však odchylné od římského; otrok nebyl věcí ve smyslu juristickém, nýbrž osobou, jež měla však velmi obmezenou právní způsobilost. V důsledku toho otroctví bylo nejnižší třídou společenskou čili stavem. Byl to důsledek jednak vlivu křesťanství, jednak změněných poměrů hospodářských. Otroci — či lépe řečeno nevolníci — byli zaměstnáváni jednak při zemědělství, jednak osobními službami v domácnosti. Mezi nimi a svobodnými lidmi stáli v germánských státech ještě polosvobodní (u Franků a jiných kmenů německých t. zv. »litové«). Ačkoli různými zákazy byl obchod otroky zapovídán, udržoval se ve střední Evropě do pozdního středověku.

Otroctví vznikalo: zrozením, byli-li aspoň jeden z rodičů otrokem, zajetím ve válce, sňatkem s osobou nesvobodnou; některá práva stanovila propadnutí do otroctví jako trest za jisté delikty nebo pro dluhy. Podle německé zásady »Luft macht eigen« pozbyval osobní svobody, kdo se zdržoval mezi nesvobodnými lidmi pozemkové vrchnosti.

Zánik otroctví nastával výkupem, výměnou, případně tím, že si otrok sumu výkupného sám odpracoval, nejčastěji pak propuštěním. Tam, kde se propuštění provádělo ve formách římských (jako v říši francké), dostal se propuštěnec pod ochranu svého patrona. Kde však římské formy nebylo, vystupoval otrok ze své společenské třídy, aniž by měl nárok na přijetí v jiné stavovské skupině. Mimo každý svazek společenský nebylo pak lze tak snadno žítí. Proto takoví propuštěnci vstupovali jako čeleď na statky světských i církevních pozemkových vrchností, jimž konali buď určité služby nebo odváděli z půdy, která jim byla propůjčena, jisté dávky.

Průběhem doby se rozdíl mezi nesvobodnými a polosvobodnými ztrácel. Byliť i nesvobodní usazováni na půdě panské s povinností platiti určitou činži, takže jejich právní postavení se rovnalo polosvobodným. Ale také svobodní sedláci upadali do stavu polosvobodných. Kdo totiž nedovedl udržeti svůj svobodný majetek, postupoval jej zámožné osobě, která mu jej propůjčila zpět

s povinností odváděti jisté dávky, což pak vedlo i k omezení jeho osobního právního postavení. Všechny tři uvedené skupiny tvořily jednu společenskou třídu selského lidu. Již koncem XV. stol. byla hlášána zásada, že selský stav je nesvobodný, poddaný nejen pánovníkovi, nýbrž i ještě zvláštní vrchnosti, buď světské nebo církevní. Osobní závislost sblížovala selské poddanství mnohdy až s otroctvím (odtud jeho něm. název Leibeigenschaft, čes. nevolnictví), což bylo příčinou četných vzpour selských. Zákonodárstvím XIX. stol. byl i tento druh nesvobody odstraněn.

§ 5. Sdružení osob.

Pojem korporace jakožto fiktivní osoby byl střeoevropskému právu neznám; četná sdružení osob, vznikající již od ranných dob, nebyla právně považována za individuální subjekt práva, nýbrž podržela ráz svazků kolektivních čili komunit.¹²⁾ Kdežto korporace má vlastní práva a závazky, jež nejsou právy a závazky členů, ba může mít i vůči nim vlastní práva a závazky, nebylo u kolektivních svazků nic takového původně myslitelné; teprve v pokročilejších poměrech městského života počala se projevovati v názoru na společenský svazek jistá míra abstraktnosti a mezi jeho právy a závazky a členskými činěním rozdíl.

Vedle svazků příbuzenských, o nichž již byla řeč výše (§ 3), měly v dávných dobách důležitost t. zv. obcíny (něm. Markgenossenschaft). Byly to svazky teritoriální, obsahující obyvatelstvo jedné vesnice, jež společně hospodařilo na určité výměře půdy.¹³⁾ Toto území se postupně zmenšovalo, jak jednotlivé rodiny pro sebe zabíraly půdu, zprvu pro obydlí, pak i pro pole, až konečně společnými zůstaly jen lesy a pastviny (čili t. zv. »občina«, jak se toho slova místy ještě dnes užívá, něm. Allmende, Mark), k nimž měli všichni členové vesnice, kteří měli v ní pozemky, do-

¹²⁾ Všehrd (VIII. 41) užívá pro komunity jako obec, špitál, klášter, konvent, město, ves, názvu »množství«.

¹³⁾ Původní vesnice byly rodové, obývané členy jednoho rodu. Když rody, svazky to povahy veřejnoprávní, ustoupily na prahu historie rodinným svazkům menším, pojila obyvatelstvo vesnice dohromady společná půda; svazek původně personální změnil se tím na teritoriální.

hromady právo užívací. Bezzemkové (jako čeledíni, dělníci, podsedkové, t. j. lidé usazení na statech vrchnostenských), nebo osoby, mající statek mimo vesnici, jakož i cizinci bývali z užívání obcíny vylučováni. Přírozenou měnou obyvatelstva vesnice se stávalo, že se okruh osob, oprávněných užívatí obcíny zmenšil jen na nevelký počet rodin, jichž právo pak slulo »rodinným patriciátem«. Jindy přecházely »obcíny« do majetku (politických) obcí, při čemž bylo oprávněným členům užívací právo ponecháno; v Německu často přecházely též do majetku zeměpánů, kteří si činili nárok na zvláštní obcínový regál. Od XVIII. stol. počaly obcíny býti zákonodárstvím odstraňovány; společné jejich užívání bylo zrušeno a obcíny prohlašovány za veřejný majetek obecní, někde také rozděleny mezi vlastníky pozemků v dotyčné obci.

Vedle obcíny vznikly ve středověku četné jiné svazky osob, jichž účelem bylo společné užívání půdy. Ze sdružení zemědělských byly to na př. společenstva alpská, kde užívací právo na horských pastvinách bylo vyměřeno pro každého společníka určitým podílem podle kusů dobytka, nebo kooperace lesní, jichž členové měli les ve společném majetku a dělili se o dříví, jež každoročně bylo na předem určeném dílci káceno. Pro společné obhospodařování vinic tvořila se společenstva vinařská, pro pěstování a lov ryb společenstva rybářská. Závažného významu nabyla ve středověku horní těžířstva, sdružující nejen pracovní síly nýbrž i potřebný peněžitý kapitál.

Daleko více přispěl ke spolčování rozvoj života městského. Obyvatelstvo městské dělíc se na četné stavy podle povolání, sdružovalo se do svazků stavovských, aby lépe chránilo své zájmy. Rovněž v nazírání na svazek společenský započal další vývoj; práva a závazky členů nebyly již ztotožňovány s právy a závazky svazku, přiznáván mu tudíž již prvek korporace. Počatek v tom se objevil se nejprve u měst samotných, jakožto svazku obyvatelstva městského; tento již vykazoval naproti jednotlivci značnou míru samostatnosti. Podobný vývoj se objevil u cechů, organizací to řemeslnických, kde zejména cechovní přímus byl charakteristickou známkou jejich osobitosti.

Kromě cechů vznikala ve středověku i četná jiná sdružení

osob s různými účely. Z nich budiž uvedeno pro svůj zvláštní vývoj společenstvo minciřů, jemuž bývala svěřována výroba mincí. Toto se původně skládalo z ne-svobodného řemeslnictva, jež však později nabylo nejen svobody, nýbrž i významného postavení. Pro příslušenství ke společenstvu nebyla totiž časem rozhodnou technická dovednost, nýbrž majetek. Společenstvo mělo úkol pouze opatřiti svým nákladem mincovní kov a technická práce byla přenechána nesvobodným silám, jež se tím zabývaly. Jednotlivý člen byl povinen jenom přispěti peněžitým vkladem, začez měl podíl na mincovním zisku. Společenstvo minciřů změnilo se tím na druh společnosti kapitálové, které v nové době dosáhly velikého rozvoje. V zemích českých vyvinul se zvláštní typ společenský v měšťanských společenstvech s právem várečným, t. j. s právem vařiti pivo; hmotný jejich základ tvořil soubor práv várečných, vtělených na určité domy ve městě.

Z četných svazků personálních, napodobujících svazek rodinný, byla zejména hojně rozšířena různá bratrstva s církevními nebo světskými účely. Prvá ukládala svým členům zbožné skutky a církevní služby pro spásu duše; světská požadovala vzájemnou podporu i právní pomoc. Předchůdcem těchto bratrstev byly v Německu četné t. zv. »gildy«, jichž členové sdíleli společně domácnost, od čehož dotyčná sdružení zvala se též »convivia«.

Společnosti s vědeckými účely byly zejména university. Pražská universita, založená Karlem IV., dělila se po vzoru pařížském na čtyři fakulty (artistickou, t. j. filosofickou, právníkou, medicínskou a theologickou); magistři, bakaláři a studenti tvořili jednotu, vedenou zprvu jen voleným rektorem. Třebas představovala ve smyslu názorů středoevropského práva jenom rozsáhlý svazek osob, přece byl ráz korporacní již silně při ní uplatněn. Universita řídila se vlastními stanovami, volila své orgány, měla právo přijímati a vylučovati své členy, ba konati nad nimi i soudnictví, mohla nabývatí majetku atd., čímž vystupovala vůči členům jakožto zvláštní právní subjekt, blížíci se svou povahou korporaci.

Silný popud ke společování dávaly též účely politické. Kromě menších spolků městských, jichž účelem bylo zajistiti si

účasť ve správě města, zasluhuji zvláštní zmínky velké spolky městské Hansa a spolek měst rýnských, dále spolky stavovské, sloužící k udržení zemského míru (spolky landfrídní), jakož i stavovské konfederace a sněmovní kurie.

Receptí římského práva počal býti v Německu a v monarchii rakouské zaváděn pojem korporace. Občanský zákoník rakouský se v tom směru držel zásad římských; naproti tomu německý zákoník občanský fiktivní osoby nezná.

§ 6. Nadace.

Četná poskytnutí majetková ke zbožným a humánním účelům (piae causae), jichž se hojně dostávalo kostelům, klášterům, špitálům, kolejím, obcím, nebyla v právu středoevropském samostatnými právními subjekty. Chtěl-li někdo k takovému účelu věnovati jisté jmění, odevzdal je zvolené instituci do vlastnictví s tím, aby ho bylo podle určení dárcova užíváno. Za subjekt práva pak v takovém případě byl uznáván představený obdařeného ústavu; jindy patron nebo král či jiný ochránce, ba i svatý dotyčného kostela nebo určitého oltáře. Nadání tohoto druhu se tudíž podobala římským nadacím fiduciárním.

Receptí římského práva v Německé říši počal se uplatňovati názor, že nadacím sluší přiznávatí samostatnou právníkou osobnost. V právu českém, polském a uherském však setrvalo se na starém stanovisku a fundace náležely jako vlastnictví ústavům, jimž se jich dostalo. V Obnoveném zřízení zemském lze sice pozorovati již jistou snahu odlišiti nadání kostelní a klášterní od poměru vlastnického; výslovně se v něm (v čl. A XXVI.) totiž uvádí, že fundace tyto vlastnictvím patronů nejsou, avšak v souhlasu se starým nazíráním se prohlašují za majetek v prvé řadě boží a potom kostela nebo řádu, při němž jsou zřízeny. Teprve v moderním zákonodárství byly nadace zásadně uznány za samostatné osoby právníké.

§ 7. Předmět práv.

Předmětem práv majetkových byly u středoevropských národů původně věci hmotné. Okruh těchto věcí býval z počátku

velmi úzký, ježto primitivní poměry hospodářské nevyžadovaly velkých potřeb. Pokrok civilisace přivodil v tom arci rozsáhlé změny.

Od věcí hmotných byly ve středověku odlišovány věci nehmotné, jimiž se rozuměla práva na věcech. Ve středověku vyvinul se jich větší počet než v právu římském; nově vznikla různá pozemková břemena, práva regální, jež později nabyla povahy práv veřejných, jako právo honební, horní, vodní a j., k nimž pak v nové době přibyla další, jako právo autorské, patentní, známkové, vzorkové a pod.

Největší význam v právu měl rozdíl mezi věcmi movitými a nemovitými. K movitostem (zvaným v pramenech českých »svrchky, nábytky«) zprvu náležely předměty nejstaršího individuálního vlastnictví: zbraně, šaty, šperky, dobytek, nářadí. V pozdější době jeví se již v některých právních knihách snaha vystihnouti obecně podstatu věcí movitých; ve švábském zrcadle (z XIII. stol.) na př. se praví, že k movitostem náleží to, »das man treiben und tragen mag«. U Všehrda řazeno jest pod »svrchky« vše, co jest lidskou prací pořízeno »kromě dna a grun-tův«, slovem »nábytky« rozuměna jsou zvířata, ježto se od nich užítku »nabývá«.

K nemovitostem podle jejich přirozené povahy počítány pozemky, jakož i vše, co s nimi bylo organicky nebo mechanicky trvale spojeno (stromy, domy, ploty atd.). Primitivní pravěké chýše jakož i dřevěné domky, které se daly přenášeti, byly uznávány za movitosti.

Rozdíl mezi movitostmi a nemovitostmi neopíral se jen o jejich přirozenou povahu, nýbrž i o základ právní. Nemovitosti byly totiž nerozlučně spojeny s příbuzenskými svazky, které na nich hospodařily, tvořice jejich hospodářský základ. To mělo následek, že pojem nemovitosti splýval s pojmem rodinného jmění, což se pak zračilo i v názvech. Slovo »hereditas, proprietas, dědictví, dědina, polsky dziedzina«, něm. »Erbe« užívalo se též ve smyslu nemovitosti; naproti tomu »bona quesita, nábyt, nábytek« byly movitosti, ježto pouze těch bylo možno nabýti. Prolomením zásady o nezczitelnosti rodinné půdy se arci zmíněný rozdíl zatemnil.

Někdy také právní řád přiznával nemovitostem povahů věcí movitých neb i naopak. Zastavené nemovitosti byly na př. v právu uherském uznávány za movité, ježto se mohly penězi vykupovati; stáda koní (od 10, resp. 50 kusů) byla v právu polském a uherském považována za nemovitá, ježto se počítala k rodinnému, nezczitelnému jmění.

Rozdíl mezi movitostmi a nemovitostmi byl přenášen i na věci nehmotné; práva, vážnoucí na nemovitostech (reálná břemena, dědičné pachtý, práva regální a pod.) platila za nemovitá.

Některé věci nemohly býti již od dávných dob předmětem práv soukromých; splavné řeky, staré obchodní cesty, tržiště a pod. byly z právního obchodu vyloučeny. Pojmu věcí veřejných (res publico usui destinatae) starší právo střeoevropské neznalo; patřilať veškerá půda — pokud nebyla ve vlastnictví rodin, obcí neb jiných svazků osobních — ve státech patrimonijních panovníkům. Teprve novější právo stanovilo, že některé věci jako splavné řeky, jezera, průplavy, silnice, náměstí a pod. jsou určeny k prospěchu obecnému a z právního obchodu vyloučeny. Věci určené k účelům náboženským jako kostely, kaple, hřbitovy mohly býti za platnosti vlastnického práva ke kostelům předmětem právního obchodu. V zeslabené míře se to udrželo i za platnosti práva patronátního; teprve novější právo zařadilo res juris divini k věcem veřejným. Z právního obchodu byly rovněž vyloučeny věci určené k veřejné službě jako na př. městské hradby, pevnosti, úřední budovy a jejich inventář a j.

Věci jednoduché a složité. V právu střeoevropském bylo možno, že předmětem právního obchodu mohly býti při věcech složitých nejen součástky, které oddělením staly se samostatnými, nýbrž i pouhé díly věci, jež samy o sobě by se ani nedaly dobře odlučovati. V českých, německých i polských městech byla na př. uznávána dělitelnost domů podle pater, která náležela různým vlastníkům, kdežto zastavený pozemek a společně užívané části domu (střecha, schodiště) bývaly ve společném vlastnictví. Byly též jiné způsoby této dělby; v židovských domech v Praze bylo na př. možno zakoupiti pokoj s komorou nebo se sklepem, ba i díl jedné světnice. Bývalo rovněž přípustno, že budova náležela ječné

a pozemek, na němž stála, druhé osobě. Okolnost ta má svůj původ v dobách, kdy dělaly se domy přenosné, jež nebyly s pozemkem tedy neodlučně spojeny. Avšak způsob ten byl podržen i v dobách, kdy se dávno už stavěly domy zděné. V německých městech nebylo za středověku vzácností, že pán města svolil, aby měšťan si na jeho pozemku vystavěl dům a vlastnictví k němu si podržel. Ba dalo se to v Německu ještě po recepci římského práva v odporu k zásadě »superficies solo cedit«. Jenom u vlastnických kostelů bylo třeba, aby vlastník budovy byl i majitelem pozemku.

Rovněž přírůstky věci jako obilí, ovoce byly mnohdy právně považovány za samostatné věci, třebaž k jejich separaci dosud nedošlo. V důsledku toho mohl pak míti právo sklízeti plody též někdo jiný a nikoli vlastník pozemku.

Věci hlavní a příslušenství. Pojem příslušenství nebyl v právu středoevropském přesně vymezen. Proto bylo obyčejem vypočítávati při zcizování věci hlavní jednotlivé věci, jež byly jejím příslušenstvím. Při zemědělské půdě bývaly jako příslušenství uváděny předměty sloužící k hospodaření, ba celý inventář statku (náradí, dobytek, drůbež, nevolníci) jakož i vedlejší nemovitosti (při dvoru na př. popluží, louky, lesy, potoky, rybníky a pod.). Za příslušenství domu se pokládalo vše, co bylo hřebem přibito nebo jinak pevně spojeno. Movitosti jakožto příslušenství jiné věci movité byly rovněž známy (na př. uzda u koně, klíče od truhly, žerď u praporu a j.). Právní význam příslušenství spočíval v tom, že sdílelo osud věci hlavní; s ní bylo prodáváno, zastavováno, směňováno, nebylo-li nic jiného výslovně ujednáno.

Pojem příslušenství byl ve středověku vztahován i na práva; bylať četná práva jak rázu veřejného (na př. právo na dávky, pokuty) tak soukromého (právo provozovati živnost, právo honební, rybolovní, výčepní a pod.) spojována s vlastnictvím pozemku; výhody z nich plynoucí náležely tudíž vlastníkovi. Většina těchto t. zv. reálných práv byla v novější době — pokud byla rázu veřejného — odstraněna v důsledku změn ústavních. Naproti tomu některá reálná práva rázu soukromého udržela se ještě až do dnešní doby (na př. várečné, právo t. zv. radikované živnosti a j.).

Vedle věcí jednotlivých byly uznávány za předmět práva i věci hromadné (na př. stádo, náradí, sklad zboží a pod.). V právu obecném bylo usilováno, aby pojem věci hromadné byl odstraněn, ježto jen jednotlivé věci byly jím uznávány za myslitelný předmět práva. Ale snaha ta úplně nepronikla.

Cena věcí se určovala penězi, jež byly obecným měřítkem hodnot. Peněz kovových ani Germáni ani Slované v nejstarších dobách neužívali, leda ve styku pohraničním, kdy měli příležitost poznati mince římské, které pak sami méně obratným způsobem napodobili (»mince barbarské«). Ve styku vnitrozemském užívali Slované čeští i baltičtí plátěných šátků; pozůstatkem toho jest ještě dnes užívané slovo plat, platiti, t. j. vyrovnávati závazek »plátnem«. U Germánů platilo se dobyt看 (Vieh, staroněm. faihu znamenalo též peníze) a některými ozdobnými předměty. Namísto těchto primitivních platidel počalo se později užívatí neraženého stříbra, jehož ryzost a váha bývala ověřována (v Čechách na př. královskou mincovnou). Ověřené kusy tohoto kovu sluly hřivna, marca. Z hřivny pak se počal raziti určitý počet mincí, stanovený mincovními řády.

Význačnou mincí ve středověku byl denár, jenž ovládl evropský trh peněžní od IX. do konce XIII. století; vedle něhož byly raženy ve XII. a XIII. stol. brakteaty (mince z tenkého plechu stříbrného). Od 2. polovice XIII. stol. počaly se raziti ve Francii stříbrné groše, které král Václav II. zavedl do Čech, odkud se pak rozšířily téměř po celé tehdejší německé říši i do Polska. Od XVI. stol. stala se obecným platidlem evropským mince tolarová, jež byla nejprve ražena r. 1519 v českém Jáchymově; tato se udržela až do nové doby, kdy ustoupila měnám, založeným na systému setinovém (frankům, markám, korunám a j.). Mince zlaté, jež byly raženy v době francké po vzoru římském (solidus, Schilling), v pozdějším středověku úplně zanikly. Teprve od r. 1252 počala se raziti ve Florencii mince zlatá, zvaná florenus, nebo florindor, jež se pak rozšířila v evropských zemích (v Čechách za krále Jana). Peníze papírové (bankocetle) počaly se ve střední Evropě zaváděti v XVIII. stol.; jimi se hledělo odpomoci finančním krisím, způsobeným velkými válkami. V moderním hospodářství peněžním ovládly úplně pole, usnadňující úvěr a rychlý oběh statků hospodářských.

§ 8. Promlčení.

Uplynutí času hrálo v střeoevropském právu důležitou roli již od ranných dob působíc ztrátu práva, jestliže toto nebylo po určitou dobu vykonáno. Vznikl-li stav, v němž někdo spatřoval újmu svých práv, byl povinen proti tomu před soudem vznést odpor do určité lhůty od té doby, co se o tom dověděl; neučinil-li tak, jeho právo se promlčelo.

V právu německém činila obvykle promlčecí lhůta rok a den (Jahr und Tag). V českém právu zemském byla stanovena na tři roky a 18 neděl (t. zv. »léta dědinná, léta zemská«). V Polsku bylo nejčastěji užíváno lhůty tři let, resp. tři let a tři měsíců; v právu uherském byla obyčejnou lhůta rok a den. Kromě těchto lhůt byly arci ještě četné jiné lhůty promlčecí buď delší nebo kratší, stanovené pro určité případy, jichž postupem doby stále přibývalo.

Z určitých důvodů promlčení nemohlo počítí a pakli již počalo, zastavovalo se. V německém právu byly důvody ty zahrnovány pod pojem »pravé nouze« (echte Not); k nim náležely nemoc, služba královská, zajetí, účast na křížové výpravě a j. Podobně v právu českém, polském i uherském, když »práva nešla«, jako v čas války, v době moru; rovněž v případě zajetí, nemoci a pod., stavělo se promlčení. U nedospělých mohlo počítí teprve po nabytí dospělosti.

Promlčecí lhůty byly neprodlužitelné a končily teprve, když uplynul poslední den lhůty.

V některých případech bývalo promlčení vyloučeno. Kdo na př. na základě výslovné normy nemohl držeti zemské statky jako cizinci nebo nešlechtici, nemohl se výhod promlčení pro sebe dovolávat. V českém právu zemském bylo (v zemském zřízení z r. 1564) výslovně ustanoveno, že nikdo se nemůže dovolávat promlčení proti fisku co do zeměpanských věcí jakéhokoliv druhu. Polské právo vylučovalo promlčení, když šlo o náhradu škody, způsobenou krádeží nebo loupeží (podle zákonů Kazimírových) nebo při dlužích zapsaných nebo stvrzených listem a j. Při depositu neb zástavě bylo promlčení rovněž vy-

loučeno (depositum nullam habet praescriptionem, pignus usucapi non potest) jak v právu českém, tak i polském a uherském.

Doplňkem promlčení s určitou lhůtou bylo promlčení do bou nepamětnou (praescriptio ab immemorabilibus temporibus). Při něm se vycházelo ze zásady, že stav, jenž trval od nepaměti, sluší již z toho důvodu pokládati za stav právní, jemuž je spravedlivě poskytovatí právní ochranu. Důkaz byl v tom případě prováděn svědky vysokého stáří, kteří musili potvrditi, že určitý stav (na př. směr cesty, meze) trvá, pokud jejich paměť sahá nebo aspoň, že jim není známo, že by někdy bylo tomu jinak, ať již z vlastní zkušenosti nebo z doslechu.

Čas byl původně počítán u národů arijských podle zim a nocí. U Germánů počalo se teprve v době francké s počítáním na roky a dny. V Polsku, jak dosvědčuje kniha polského práva obyčejového ze XIII. stol., byl ještě v této době počítán čas na noce; na dny čítán jen tehdy, šlo-li o roky soudní. Doba denní se počítala od východu do západu slunce. Vlivem církevním počalo se v zemích střední Evropy užívati kalendáře latinského; jednotlivé dny nebyly uváděny určitou číslicí toho neb onoho měsíce, nýbrž podle určitých svátků (na př. ve středu po sv. Markétě, na sv. Havla, na sv. Jiří, o suchých dnech letničních a pod.) a cifrou uváděn jenom letopočet. Tento způsob se udržoval dosti dlouho ještě po zavedení kalendáře gregoriánského papežem Řehořem XIII. r. 1582.

Právo věcné.

§ 9. Držba nemovitostí.

Faktická moc nad věcí, nechť to bylo v souhlasu se stavem právním či nikoliv, měla i v právu střeoevropském význam v oboru právním, arci za jistých podmínek, právním řádem určených. Ve starém právu německém zvala se držba »Gewere«, latinsky vestitura, investitura. V pramenech českých vystupuje obvykle termín držba, někdy též vládnutí; v polských užívá se podobně jako v českých termínu dzierzenie. Pokud jde pak o prameny, psané jazykem latinským, užívá se v nich obvyklého názvu possessio.

Pojetí držby bylo v právu německém odchylné od práva římského. Kdežto v tomto bylo »compossessio plurium in solidum« s pojmem držby neslučitelné, mohlo být, šlo-li o nemovitost, podle práv německého více osob současně vůči ní v držebním poměru; držba ta byla dělitelná. Příčina tohoto nazírání spočívala v tom, že ve středověku docházela půda v právu významu hlavně svými užitky, takže na jednotlivá práva užívací se pohlíželo jako na odrůdy práva vlastnického. Na jednom statku mohlo být tudíž několik různých držeb: vlastník měl držbu vlastnickou (Eiengewere), vasal držbu lenní (Lehnsgewere), vázl-li na statku dluh, náležela věřiteli držba zástavní (Satzungsgewere) a pod. V důsledku toho nebylo také třeba, aby věřitel měl *animus domini*, t. j. mítí vůli držeti věc jako vlastní; stačila dobrá vůle ovládati věc z jakéhokoli právního důvodu. Ba v jistých případech přiznávalo německé právo držbu i tomu, kdo pozemek ještě ani ve faktické moci neměl; držba ta slula ideální (*ideelle Gewere*).¹⁴⁾

Gewere dávala právo k svépomoci. Rušil-li někdo násilím cizí držbu, mohl napadený držitel svou držbu i násilím bránit. Pouze na základě soudního rozsudku bylo přípustno někomu držbu odejmouti. Nějakého samostatného procesu posesorního starší právo německé neznalo; žaloby o odnětí nemovitosti byly zároveň žalobami o odnětí nebo zadržování držby. Teprve od XIII. stol. vznikly počátky řízení posesorního. Obžalovaný držitel musil ve sporu dokázati své právo, případně lepší právo na svou držbu; žalobci důkazní břemeno nenáleželo. Postavení držitele bylo tím podle názoru německého práva příznivější; býti připuštěn ve sporu k důkazu uznávalo se za výhodu.

Jednotlivé druhy držby nebyly rovnocenné; některá držba byla slabší, jiná silnější. Silnější pak mohla zrušiti držbu slabší. Za prvou byla na př. uznávána držba lenní, jež měla v lenním

¹⁴⁾ Případ ideální držby nastával na př. úmrtím zůstavitele, kdy se uznávalo, že dědic ihned nabývá držby statku podle zásady »der Tote erbt den Lebendigen«, třebaž by se ho zmocnil někdo jiný. Podobně při převodu pozemku formálním aktem považovala se držba za nabytou, třebaž se nabyvatel ve skutečnosti ještě pozemku neujal. Ideální držba byla přiznávána i tomu, kdo byl z držby násilně vypuzen, pokud neuplynula lhůta promlčecí.

právu přednost před vlastnickou držbou pánovou. Zvláštní váhu měla zejména držba pravá (*rechte Gewere*), kterou měl ten, kdo nabyl pozemku cestou veřejnou (na př. odevzdáním před soudem), aniž by do roka a dne proti tomu byl podán odpor. Byl-li pak zahájen spor o pozemek po uplynutí této lhůty, dostačilo držiteli pouze dokázati, že má »rechte Gewere«, t. j. dokázal jen, že uplynul rok a den, aniž by jeho držbě bylo odporováno, čímž žalobní nárok byl promlčen. Každý jiný důkaz, jmenovitě kausu mohl odmítnouti.

Po recepci římského práva v Německu byla zavedena místo domácí držby římská *possessio*, jejíž zásady platily stejně pro movitost i nemovitost. Avšak neudržela se ve své ryzosti. Pojmově nedala se arci *ideelle Gewere* a dílejší držba s římskou držbou srovnati, ježto tato vždy vyžadovala *corpus et animus possidendi*.

Ale již italská jurisprudenc zavedla v tom ústupek vytvořivši pojem »*possessio naturalis* a *possessio civilis*« (t. j. držba faktická a držba spočívající na právním titulu), jež našel v Německu příznivou půdu. Dílejší držba se v důsledku toho udržovala dále a přešla i do občanského zákoníku německého ve formě »*mittelbarer*« a »*unmittelbarer Besitz*«.

Podobně jako právo německé nazíralo na držbu i zemské právo české rozlišujíc od držby statku (držba zboží) různé odrůdy držby užitkové (držba platu, desátku, nájmu, roboty a pod.). Rušil-li někdo držitele v »pokojné a klidné držbě«, mohl se tento původně bránit i svépomocí, později však jen tehdy, nezasedal-li v té době pro válečné poměry zemský soud (když »práva nešla«). Nutná obrana byla arci dovolena. Pokojná a klidná držba nemovitosti neb jejích užitků, jestliže trvala tři roky a 18 neděl, poskytovala držiteli tytéž výhody jako německá »rechte Gewere«; kdo po uvedené době měl držbu, aniž by tato byla přerušena fakticky nebo podáním žaloby před soudem, měl právo, aby v držbě zůstal dále, ježto právo osob třetích se uplynutím zmíněné lhůty promlčelo. V Obnoveném zřízení zemském se počalo přihlížeti pod vlivem práva římského k »*bona a mala fides*«.

Téměř tytéž zásady platily i v právu polském. Rozdíl byl činěn mezi držbou právní a bezprávnou (*posiadanie s urzędem* a bez *urzędu*); právní držba předpokládala právní titul. Tyto

názvy byly pak časem zaměněny vlivem učení italských juristů termíny »possessio civilis« a »naturalis« jako v Německu.

Jistý druh posesorní žaloby v právu českém lze spatřovati v ustanovení českého zemského zřízení z r. 1549 (Q 20), kde při t. zv. »vejtržnostech«, jež jsou v jistých tam uvedených případech rušením držby, nebylo třeba púhonu, nýbrž pachatel byl k soudu obeslán a o věci se rozhodlo bez formalit, se zahájením sporu jinak spojených.¹⁵⁾ V právu polském byla celá řada předpisů, sloužících k ochraně toho, jež byl vypuzen z držby (expulsus, deiectus de bonis). Zejména kladen důraz na to, aby případy takové byly co nejdříve vyřizovány (causae expulsionum non patiuntur moram) a aby především by zjednán návrat k předešlému stavu (spoliatus ante omnia restitatur). Posléze zmíněná zásada byla přejata z práva církevního (actio spolii).

Právo uherské dovolovalo ještě v pozdější době svépomoc při faktickém rušení držby, nepřekročil-li držitel meze nutné obrany a měl-li nemovitost v držbě déle než rok a den. Byl-li někdo násilně z držby vypuzen, směl do roka a dne opět se svémocně držby uchopiti. V Tripartitu činí se rozdíl mezi possessorem bonae a malae fidei po vzoru římském.¹⁶⁾ Ve sporu nemusil ani jeden ani druhý udávati titul držby; opíral-li se žalobce o lepší právo, byl povinen to dokázati.

Rakouský zákoník občanský upravil ustanovení o držbě na základě norm římských; s německou držbou (Gewere) nemají jeho ustanovení nic společného. Německý zákoník občanský princip dělitelnosti držby podržel.

§ 10. Pojem a druhy pozemkového vlastnictví.

Forma, v níž se u národů střední Evropy původně vyskytovalo vlastnictví k půdě, bylo majetkové společenství, založené na

¹⁵⁾ Ustanovení to podrželo též zřízení z r. 1564 (v čl. L 40) i Obnovené zřízení zemské (W III. a IV.).

¹⁶⁾ Za possessora malae fidei byli považováni, kdož byli violenti occupatores bonorum, kdož neprávem si osvoili fiskální statky (celatores jurium regalium), dále též zástavní věřitel, jež nechtěl přijmouti hypotekárně zajištěný dluh, aby mohl zastaveného statku užívati dále jakož i vdova, která nechtěla přijmouti věno a obvňení, aby mohla podržeti manželovy statky.

principu krevního příbuzenství; pozemky byly v kolektivním majetku příbuzenských svazků. Společný majetek pozemkový byl zároveň jměním dědičným, jež přecházelo na pozdější členy příbuzenského svazku, aniž by bylo třeba zvláštního převodu. Okolnost ta se zračila i v názvech »hereditas, ius hereditarium, čes. dědictví, polsky dziedzictwo«, jimiž bylo vlastnictví vyjadřováno; pojem panství nad nemovitou věcí splýval s pojmem dědičnosti.¹⁷⁾

Pro středověký názor na právo vlastnické měla význam též okolnost, že při nemovitostech hodnotil se hlavně jejich užitek a nikoliv substance. Představa vlastnictví lišila se tím jen velmi mála od práva pobírat z věci nemovité užitky a v důsledku toho bylo pak užíváno názvů »proprietas, Eigentum« a pod. i v případech, kdy šlo jen o právo užívací (na př. při dědičném pachtu, při užitkové zástavě, při beneficiu). Pozvolna se rovněž vyvíjel rozdíl mezi vlastnictvím a držbou pozemku.¹⁸⁾

O přesném rozdílu mezi vlastnictvím a jinými právy věcnými nemohlo býti řeči i z té příčiny, že středověké právo uznávalo omezenost s pojmem vlastnictví za slučitelnou. V důsledku toho existovaly pak různé druhy vlastnictví k půdě: vedle plného »svobodného« vlastnictví existovalo na př. dědictví manské, věnné, zástavné, zápisné a pod., jež mělo hranice, dané oprávněním jiných osob.

Již na prahu historie počalo kolektivní vlastnictví k půdě ustupovati v l a s t n i c t v í s o u k r o m é m u. Příčinou toho byly jednak měnící se poměry hospodářské a sociální, jakož i pokrok civilisace vůbec, jednak donace statků poskytované panovníky jednotlivým osobám. Okolnosti tyto umožňovaly jednotlivcům založiti si samostatnou existenci mimo příbuzenský svazek, což

¹⁷⁾ Při slově »dědictví« vychází se z pojmu dědičnosti (co pochází od děda) a dospívá se k pojmu vlastnictví i předmětů vlastnictví; naproti tomu při lat. »hereditas« vychází se od pojmu panství (herus pán) a dospívá se k pojmu dědičnosti.

¹⁸⁾ Ukazují to slovní rčení »puri jure hereditario possidere«, držeti k dědině, jus perennale, perpetuitas, jus possessorium a j. užívané rovněž pro vlastnictví. Německý výraz Eigentum, Eigenschaft je doložen od XIII. století.

pak vedlo k postupnému úpadku rodinné pospolitosti. Nicméně kolektivní vlastnictví k půdě udržovalo se nejen po celý středověk, nýbrž ještě v novověku nebylo vzácnou výjimkou, zejména u rodů šlechtických. V právním řádu středoevropském platil tudíž po dlouhou dobu d o j í druh vlastnictví, při čemž pojem ani jednoho ani druhého nebyl podle nynějšího nazírání přesně vytríben. V listinách o převodu nemovitostí stalo se sice oblíbeným zvykem vy počítavati jednotlivá oprávnění, jež vlastníkově náležejí (na př. »k jmění, držení, užívání, zastavení« a pod.), aby se obsah vlastnického práva, pokud možno plně vyjádřil, avšak pro pojem vlastnictví jakožto veškerosti práv k věci (a nikoliv jejich součtu) to významu nemělo.

Jinou zvláštností středověkého práva vlastnického k půdě bylo, že nebylo výlučně soukromé povahy. Nebyloť čistým právem majetkovým, nýbrž dávalo základ i k veřejnému právnímu postavení vlastníkově, určujíc zejména jeho stavovskou příslušnost. Nejvíce podporoval toto směřování veřejnoprávních a soukromoprávních prvků při pozemkovém vlastnictví feudalism.

Recepti římského práva v Německu uplatnil se konečně přesný rozdíl mezi právem vlastnickým a právy na věci cizí (*iura in re aliena*), byť v praxi se to potkávalo s obtížemi. S německým právem městským přešlo zmíněné rozlišení i do jiných zemí střední Evropy; stanovisku tomu přiklonily se i moderní kodifikace.

Při rozšířeném obyčeji propůjčovati půdu (zejména právem lenním a emphyteutickým), kdy výtěžky se případně dělily mezi více osob, ujalo se v Německu a v jiných státech střední Evropy hledisko, že vlastnictví lze dělit. Názor ten došel pak podpory učení italských glosátorů, kteří zaváděli rozdíl mezi *dominium directum* a *dominium utile*, t. j. mezi vrchním a požitkovým vlastnictvím, z nichž prvé příznáno vlastníkově, druhé uživateli půdy. Toto rozlišení se postupně uplatnilo všude, kde se na pozemku stýkalo vlastnické právo s právem užívacím. Mylná tato nauka — neb dvojí současné právo vlastnické k téže věci jest pojmově nemyslitelné — udržela se v právním životě dlouho, ba dokonce byla přejata i do některých zákoníků novodobých (na př. do rak. zákoníku občanského v § 363).

Stopa po někdejších kolektivním vlastnictví k půdě dochovala se v jednotlivých odrůdách spoluvlastnictví, vzniklých ve středověku. Nejdůležitější bylo z nich vlastnictví ke společné ruce, při němž mohli jenom všichni společníci dohromady (»společnou rukou, manu *communicata*«) činiti se společným statkem dispozice. Jednotlivému členu nenáležel ani ideální díl; teprve když se svazek společníků rozešel, měl každý z nich nárok na příslušnou kvotu. Jestliže jeden ze společníků zemřel, svazek se tím nerušil, nýbrž statek zůstával nadále ve společném majetku zbylých účastníků, aniž by do pozůstalosti zemřelého odpadla nějaká kvota. Jenom dětem zemřelého společníka bylo ponecháno právo vstoupiti na jeho místo a tím nabytí práva na díl, kdyby se společníci rozešli. Na vlastnictví ke společné ruce byly tím způsobem aplikovány zásady platné pro rodinný nedíl (viz § 48).

Jinou neméně rozšířenou odrůdou bylo spoluvlastnictví dílčí. Každému spoluvlastníku náležel na společné nemovitosti určitý ideální díl (na př. $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$), kterým mohl volně disponovati a rovněž kdykoli požadovati rozdělení. K dispozici celkem byli naproti tomu oprávnění jen všichni podílníci dohromady. Tento způsob se shodoval s římským *communio pro indiviso*, ač v některém směru zůstal také ovlivněn zásadami rodinného vlastnictví nedílného. České zemské zřízení z r. 1549 (F 29) na př. výslovně stanovilo, že při dělení má se postupovati tak, jako bratři (nedílní) se k sobě zachovávají, když se chtějí dělit.

Také vlastnictví společenských svazků projevovalo se při scházejícím pojmu korporace jakožto spoluvlastnictví jejich členů (občin, cechů a j.); jistá oprávnění z vlastnictví vyplývající náležela při tom celku, jistá jednotlivým členům. Tato odrůda spoluvlastnictví, nazývaná v právu německém vlastnictvím společenstevním, měla v sobě prvky jak vlastnictví po dílného, tak i korporacního.

Po recepti římského práva bylo v Německu usilováno, aby uvedené i jiné odrůdy spoluvlastnictví byly nahrazeny formou římskou (*communio*); pokud se týče vlastnictví společenských svazků, mělo býti nahrazeno vlast-

nictvím právnických osob. Avšak snahy ty se nesetkaly s kladným výsledkem; také německý zákoník občanský se přidržel starých forem. Naproti tomu občanský zákoník rakouský přijal zásady práva římského.

§ 11. O nabytí vlastnictví k půdě.

Vlastnictví k půdě nabývalo se v právu středoevropském buď původně (originárně) nebo způsobem odvozeným (derivativně).

Odvozené nabytí vlastnického práva k pozemku předkládalo smlouvu mezi dosavadním vlastníkem a novým nabyvatelem jakož i tradici zcizované nemovitosti. Obě se původně odbyvalo současně na pozemku samém za přítomnosti svědků.¹⁹⁾

Tradice pozemku, jež se zvala investitura, vestitura, giwerida, intromissio, čes. »uvázání«, polsky wwiązanie, v právu uherském u šlechtických nemovitostí statutio, introductio, dala se způsobem symbolickým. Zcizovatel zdvihl s pozemku buď hroudu nebo trs trávy, nebo vzal do ruky větvici (virida virgo) nebo jiný za symbol sloužící předmět (nůž, kopí, klobouk a pod.) a vložil jej nabyvateli do ruky, čímž obrazně provedl převod držby, načež sám pozemek opustil, při čemž opětně bývalo šetřeno jistých formalit (na př. zcizovatel hodil za hlavu kámen, dřevo a uhlí, nebo při zcizení obydlí uhasil v krbu oheň, jež nabyvatel znovu rozdělal), jimiž se vyjačřoval odchod z držby (evacuatio, resignatio, abdicatio, exitus, něm. Verlassung, později Auflassung). Jiným obyčejem bývalo, že obě strany zcizovaný pozemek obcházely; kolik půdy se obešlo, tolik jí bylo tím odevzdáno (ambitus, circuitus). V polském právu bylo obyčejem vyžadováno, aby nabyvatel na pozemku pobyl tři dny (sessio tridua). U Franků užívalo se jako tradičního symbolu hůlky (festuca), od níž pak i celý akt převodní dostal jméno (exfestucatio, werpitió); způsob ten se pak rozšířil i k jiným kmenům germánským.

¹⁹⁾ Podle dávného obyčeje bývali k tomu též přihráni chlapeci, kteří bývali bití a pak obdarováni, aby si dobře zapamatovali, kdy a jak k převodu pozemku došlo, aby ještě po letech mohli o tom vydati svědectví.

Starý formalism přijetí a opuštění držby měla u Germánů nahraditi traditio per cartam, vytvořená vulgárním právem římským. K ní dostačilo pouhé odevzdání zcizovací listiny (carta), takže tento způsob nabyl velké obliby; zejména při darech kostelům a klášterům bylo ho hojně užíváno. Domácí právo však projevilo do té míry odolnost, že nejen nové formy tradice nepodlehlo, nýbrž spojilo ji se starými symbolickými akty. Listina (nehotová) bývala s hroudou kladena na zemi, na to zdvižena (cartam levare) a podána nabyvateli, nebo mu podávána s hůlkou (festuca) na znamení převodu držby. Výhodou této t. zv. investitury per cartam bylo, že mohla býti provedena kdekoliv, tedy nikoliv pouze na zcizovaném pozemku. Stejně tak nebylo třeba osobní přítomnosti stran na zcizovaném pozemku, jestliže někdo byl povinen vykliditi pozemek na základě soudního rozsudku. V tom případě strana, která ve sporu podlela provedla ihned na soudě jak investuru tak i odchod z držby (exfestucatio). Této procesní cesty počalo se pak užívati i pro dobrovolný převod nemovitostí vedením sporu na oko podobně jako při římské in jure cessio.

Všechny tyto způsoby převodu vlastnictví staly se arci nedostatečnými, jakmile obchod nemovitostmi nabýval větších rozměrů. Od XI. stol. vzámahal se proto v Německu požadavek, aby převod nemovitostí dál se před soudem, před nímž by zcizovatel a nabyvatel učinili náležité prohlášení o převodu a přijetí držby (s případným použitím starých symbolů). Postupem doby stal se převod nemovitostí před soudem pravidlem; u městských nemovitostí zaujala jeho místo městská rada.

Od prvé polovice XII. stol. počal se převod nemovitostí ve městech spojovati se zápisem do městských knih. Po vzoru měst německých postupovalo se též v městech, vzniklých v jiných státech střední Evropy. Staré formy převodní úplně odpadly; k převodu dostačila pouhá dohoda stran, na jejímž základě byl proveden zápis do městské knihy, jež požívala veřejné důvěry. V právním obchodu platil pak pouze ten za vlastníka nemovitosti, jemuž zápis v knize městské svědčil, což vedlo pak k tomu, že knihovní zápis stal se podmínkou nabytí pozem-

kového vlastnictví (v právu německém t. zv. držby pravé, »rechte Gewere«).

V zemích koruny české, pokud šlo o zemské statky, sloužily téměř účelu zemské desky; pro převod statků lenních desky dvorské, v Polsku pak księgi grodzkie i ziemskie.

V zemích německých (vyjímajíc knihy městské) nebylo pro převod nemovitostí užíváno podobných záznamů jako byly české desky zemské. Stará forma tradiční se někde proto udržovala dosti dlouho. Ale převážně se právní obchod s nemovitostmi obracel k listinám; o jejich převodu byly sepisovány listiny před soudem i mimosoudně. Byla-li listina sepsána před soudem, stala se tradice nemovitosti ihned právoplatnou; proti listině mimosoudní bylo možno do roka a dne vznést odpor. Právo uherské rovněž zůstalo při obyčejí sepisovati listiny o převodu nemovitostí a to u klášterů a kapitol (*loca credibilia*).

Receptí římského práva dostal se sice do německého práva neformální způsob tradice a bez účasti soudu, avšak domácí právo podlešlo jen zčásti. Důsledkem toho bylo, že se v německém právu vyvinuly četné způsoby převodu nemovitého jmění, jež byly směsíci zásad německých a římských. Teprve novodobé zákonodárství v XIX. stol. přivedlo v zemích střední Evropy k naprosté platnosti princip, že převod vlastnictví k nemovitostem jest nezbytně vázán na zápis do pozemkových knih.

Nejstarším originálním způsobem nabytí vlastnictví k půdě byla okupace pozemku, jenž byl buď *res nullius* nebo byl zabrán ve válce nepříteli. Okupovaná půda náležela zprvu kolektivním svazkům (rodům, občinám, rodinným nedílům), po jejich úpadku pak individuální osobě. Po vzniku větších státních těles (knížetství, království), počala se přiváděti k platnosti zásada, že veškerá neokupovaná půda náleží panovníkovi. Okupační právo kolektivních svazků nebylo tím arci odstraněno, nýbrž pouze omezeno; kdo chtěl na příště zabíratí divokou půdu, vyklučiti porosty a vzdělati ji na ornici, potřeboval svolení panovníkovo. Právo panovníkovo k nezabrané půdě stalo se tím předmětem pozemkového regálu. V moderním státě uplatněno bylo hledisko, že veškerá půda, která je *res nullius*, náleží státu.

Nabytí vlastnictví vydržením bylo střeoevropskému právu původně neznámo; jeho funkci arci plnila v právu německém »držba pravá« (*rechte Gewere*) a v jiných zemích střední Evropy »*pacifica ac quieta possessio*«, trvajíc po dobu promlčecí (viz § 9). S receptí římského práva bylo sice vydržení do práva německého přijato, ale vydržecí lhůty byly zaměňovány s německou promlčecí lhůtou (rok a den), takže oboje bylo směšováno. Nové zákoníky (vyjímajíc rakouský) vydržení nemovitostí nepřijaly, nepovažující je za slučitelné s institucí pozemkových knih.

K originálním způsobům nabytí vlastnického práva k nemovitostem náleží též vyvlastnění, zařazené do právního systému vlivem školy práva přirozeného. Jednotlivé případy vyvlastnění pozemků byly arci známy již právu staršímu; v Čechách na př. nařídil Karel IV. listem na zakládání vinic z roku 1358, aby pozemky hodící se pro vinice, byly majitelům vyvlastněny, pakliže by tito na nich vinice zřizovati nechtěli. Podobná ustanovení jsou též v horních řádech (v Čechách již v horním právu krále Václava II. z r. 1300) o důlních pozemcích, na nichž by nerostného bohatství nebylo majitelem využíváno. Také některá městská práva (na př. Vratislav, Mnichov) poskytovala městské radě právo strhnouti dům, aby se zamezilo šíření požáru. V Polsku musil se v některých městech (na př. ve Lvově, Varšavě) stavebník dokonce přímo zavazovati zvláštním demolačním reversem (»*beneplicitum*«), že strhne svůj dům, bude-li toho vyžadovati veřejná bezpečnost (na př. v době války).

Obecně přijaté vyvlastňovací právo v XVIII. stol. bylo prohlášeno za výsostné právo státní a stanoveny mu též přesné meze; zejména předepsáno, že vyvlastnění pozemku smí se díti jen z řádného důvodu v zájmu celku (*iusta causa*) a za plnou náhradu újmy, vlastníkovi způsobené. Tyto zásady byly nejprve upraveny v právu anglickém, z něhož přešla do práva francouzského (do deklarace práv člověka a občana r. 1789); odtud pak byly přejaty do zákoníků střední Evropy.

§ 12. Omezení pozemkového vlastnictví.

Původní kolektivní vlastnictví k půdě vylučovalo možnost, aby jednotlivec se společnou půdou volně nakládal; jeho právo bylo absolvováno kolektivním svazkem, v němž žil. Avšak i po vzniku soukromého vlastnictví k půdě ukázala se potřeba, aby právo vlastnicko bylo v různém směru omezeno. Středověkému právu jsou známa četná omezení pozemkového vlastnictví. V některých z nich zračí se ještě zbytky někdejší pospolitosti k půdě — směřují buď ku prospěchu určité rodiny nebo sousedů — jiná pak vystupují jako opatření výsostná, podržující zevně formu soukromého oprávnění (regály). Změnami hospodářskými a sociálními sice mnohá stará omezení vlastnictví k půdě zanikla; naproti tomu jiná byla v nové době zase v zájmu veřejném zaváděna.

Omezení, plynoucí z někdejšího společenství půdy, zvány jsou právem sousedským. V právu středoevropském byly známy různé jeho odrůdy ještě dávno před poznáním práva římského. Z nich budiž uvedeno:

1. Právo na nutnou cestu. Vlastník pozemku byl povinen dovoliti sousedovi cestu k jeho pozemku za účely hospodářskými («cesta sousedská») a to buď zdarma nebo případně za jistou náhradu. S právem nutné cesty souviselo též právo souvrati; soused měl právo vstoupiti na vedlejší pozemek, aby mohl pluh nebo potah obrátiti.

2. Právo převěsy. Vlastník pozemku nebyl povinen trpěti, aby větve nebo kořeny sousedova stromu zasahovaly na jeho pozemek, nýbrž měl právo je osekati a sobě ponechat. Některá práva zmíněná opatření dovolovala jen tehdy, vznikala-li převěsou sousedovi škoda. S právem převěsy souviselo právo na přepaď, podle něhož si směl vlastník ponechat plody, jež s převislých větví na jeho pozemek spadly neb i na nich vyrostly. V německém právu se to odůvodňovalo tím, že vlastník pozemku má býti účasten i výhod, nese-li nevýhody, jež mu vznikly zastíněním sousedova stromu na jeho pozemku.

3. V Čechách, kde bylo hojně provozováno hospodářství

rybníčné, byla ukládána majitelům rybníků různá omezení ve prospěch sousedů. Nálezy zemského soudu z XV. a XVI. stol. bylo na př. zapovídáno zatopiti z rybníku cizí pozemek, vyváděti tok vody do jiného rybníku, zvyšovati rybníčné hráze na škodu sousedních gruntů. Obnovené zřízení zemské stanovilo výslovně pokutu 100 kop grošů na zátopu sousedního pozemku z rybníku, kterou musil vlastník rybníku poškozenému sousedovi zaplatit.

4. Právo mezní. Vlastníci sousedních pozemků byli povinni odstoupiti potřebný pruh půdy v šíři pěšiny na rozhraničení sousedních pozemků mezemi. Tyto pak bývaly určovány slavnostním způsobem od úředních osob (perambulatores, assignatores, metarum distinctores) za přítomnosti majitelů vymezené půdy a sousedů jakožto svědků. Vlastníci sousedících pozemků byli povinni zachovávatí meze neporušené; z té příčiny nebylo na př. dovolováno sázeti těsně při nich stromy nebo keře. Kromě mezí bylo pečováno o určení hranic pozemků kamennými mezníky, zapuštěnými do země; tyto rovněž nesměly býti poškozovány ani přenášeny. Došlo-li k rozepři o meze, konal se soud přímo na dotyčných pozemcích za přítomnosti sporných stran a sousedů. Staré právo české zachovalo ve sporu o meze zvláštní mezní přísahu, jež ukazuje stopy dávného pohanského obyčeje; sporná strana musila přísahati ve vykopaném hrobě majíc drn na hlavě a jenom v košili na těle, že správně ukázala směr sporné meze.

5. Četná omezení byla ukládána vlastníkovi s ohledem na souseda při stavbě. Vlastník nesměl zřizovati okna, obrácená do sousedova dvora (aby se z nich nic na jeho dvůr neházelo nebo nevylévalo), nebo zastavěti sousedovým oknům potřebné světlo. Nesměl též v těsném sousedství udělati zařízení, jež by souseda obtěžovala nebo ohrožovala jeho bezpečnost (stíje, hnojiště, stoky, včelíny a j.). Některá partikulární práva německá zase ukládala vlastníkovi pozemku, aby dovolil sousedovi složití si na jeho pozemku potřebné nářadí ke stavbě (něm. Hammerschlag- und Leiterrecht).

6. Právo immissae. Pokud to nepřesahovalo obvyklou míru a nečiněna škoda ani zlomyslnost, byl vlastník pozemku povinen trpěti kouř, prach a lomoz z provozu živnosti sousedovy. Městská práva určovala v tom směru různá opatření, stanovice určité živnosti za nebezpečné, které nebyl nikdo povinen ve svém sousedství trpěti nebo bylo takovým živnostníkům ukládáno, aby provedli určitá opatření bezpečnostní (na př. pekařům a kovářům kryté, nad střechu vyvedené komíny).

7. Podobně jako při mezích ukládalo někde městské právo občanům zachovávat určitou šířku ulic. V Kolíně, Řeznu, Štrasburku a Vormsu bylo na př. obyčejem, že městský purkrabí projížděl ulicemi s kopím nebo tyčí napříč v ruce; kde narazil na domovní stěnu, mohl na vlastníkově žádati, aby takovou závadnou stavbu odstranil.

V nové době byla výše uvedená omezení podržena a zákonem upravena; některá další byla přejata z práva římského. Některá nabyla mimo to rázu veřejnoprávního, zejména jako stavebně-policejní předpisy.

O omezení pozemkového vlastnictví právy regálními viz § 13 a násl.

§ 13. Jura regalia.

Regálními právy (iura regalia nebo jen regalia) rozuměla se ve středověku výsostná práva panovníkova, jež byla zdrojem jeho příjmů, které sloužily k tomu, aby mohl dostáti povinnostem, jež nyní lpějí na státu. Královské statky (domény) k těmto účelům nestačily a poněvadž pojem daní byl ještě neznámý, bylo prohlášeno právo okupovati jisté věci jakož i těžiti z jistých předmětů a podniků za výhradné právo panovníkovo. Těžbu užitků nevedl panovník ve vlastní režii, nýbrž jednotlivá práva regální propůjčoval, zastavoval ba i prodával za určitou sumu peněz. Při tom se nečinil rozdíl mezi čistě výsostnými právy státními, jako na př. mocí správní, soudní, vojenskou a mezi právy majetkovými, jež náležela panovníkovi jako soukromé osobě. V německé říši přešla později regální práva do rukou zeměpánů, měst a pozemkových vrchností. Zlatou bulou Karla IV. z r. 1356 byla výslovně přiznána kurfiřtům. Podobný vývoj nastal i v jiných státech.

Předmětem práv regálních byly mince, clo, trhy a hrady, průvod a ochrana (kupců, židů, cizinců), odúmrti, konfiskované statky, neosazená půda, řeky, silnice, pobřeží, skladiště, honba, lesy, rybolov, doly, saliny, nalezené poklady, jisté živnosti, moc vojenská, soudnictví. Počet práv regálních byl postupem doby stále zvyšován zejména v Německu, kde v XIII. století bylo citáno již na 400 regálů. Byla v tom snaha posílit moc zeměpanskou naproti císaři.

Od XVII. a zvláště od XVIII. století počal se činiti rozdíly mezi většími a menšími právy regálními (regalia maiora a regalia minora). Většími byly nazývány regály, jichž předmětem byla čistá státní práva výsostná (moc soudní, policejní, finanční), při nichž tedy o peněžitý výnos nešlo; menšími pak taková, z nichž plynul hmotný užitek jejich majitelům. S vývojem veřejnoprávní povahy státní moci a náležitým jejím odlišením od práv soukromých omezen byl pojem regálu na výlučné právo státu vykonávati určitou činnost hospodářskou nebo provozovati určitý podnik. V pojmu regálu stýká se prvek veřejnoprávní se soukromoprávním; je to užitkové právo, jež náleží státu na základě normy práva veřejného, kdežto obsah jeho je rázu soukromého.

V nové době byla četná regální práva zrušena; v rukou státu udrželo se jich jen několik málo (regál mincovní a poštovní, v novější době přibýly regál železniční, telegrafní, telefonní, rozhlasový; sem bývají též zařazeny monopoly finanční jako na př. tabákový, solní a j., ač tyto jsou jen druhem daní spotřebních). Jiná práva regální zeslabila se na obecná výsostná práva státní. Z nich bude v dalším pojednáno o právu vodním, rybolovním, honebním, lesním a horním.

§ 14. Právo vodní.

V středověkém právu střední Evropy bylo pohlíženo na tekoucí vody jinak než v právu římském; byloť pro právní jejich posouzení rozhodno, jde-li o velké, splavné řeky, či řeky malé nebo potoky.

Na velkých, splavných řekách bylo původně právo plav-

by každému volné; řeky ty byly posuzovány za veřejné (flumina publica) podobně jako pozemní cesty. Nicméně v patrimoniálních státech počalo býti záhy uplatňováno hledisko, že velké splavné řeky jsou majetkem panovníka podobně jako veškerá neosazená půda. Důvodem k tomu byla okolnost, že cílá plavba a doprava zboží na řekách dávala vyhlídku na značný přínos do panovnických důchodů. Ve státě franckém již podle capitulare Ludvíka Pobožného z r. 816 byly splavné řeky uznávány za majetek královský, z čehož pak vyplývalo výhradní právo královo na užítky z provozování plavby (cla, mýta, poplatky mostní a pod.), čili vodní regál. V Čechách zaváděli vodní regál Přemysl Otakar I. i II., obdobně dalo se to v Polsku i v Uhrách. Panovníci užítky z vodního regálu propůjčovali velmožům světským i duchovním, dávali je v zástavu nebo je vůbec zcizovali, někdy došlo i k usurpaci, takže vodní regál se postupně dostal do rukou pozemkových vrchností.

Menší řeky a potoky přešly po vzniku vlastnictví k půdě do majetku soukromých osob. Dosvědčují to četné listiny o prodeji, dělbě nebo darování nemovitostí, s nimiž často bývají uváděny potoky i řeky s jejich užítky. Avšak i tyto se mnohdy stávaly předmětem vodního regálu, propůjčovaného pozemkovým vrchnostem. V Čechách na př. dostoupilo propůjčování užitků ze soukromých toků značné míry zejména za Jana Lucemburského i Karla IV.

Je přirozeno, že zatěžování plavby různými finančními břemeny říční dopravu zdražovalo; postupně jejich zvyšování privodilo konečně její úpadek. Nezbylo tudíž než přikročit k opětovnému uvolnění plavby. V Čechách byl k tomu učiněn první krok Vladislavským zemským zřízením, které stanovilo (v čl. 552), že »silnice na vodách a jezerech v prostředku mají býti otevřeny s v o b o d n ě tak, jako za starodávna vždy bývalo bez překážky«; majitelům bran a hrází bylo zároveň uloženo, udržovati je v takovém stavu, aby plavbu nerušily. Obnovené zřízení zemské pak zavedlo v Čechách úplnou a všeobecnou svobodu plavby na řekách (v čl. Q XII.), stejně tak i na Moravě. Obdobný vývoj nastal i v Polsku; bylot' sněmovním usnesením v Piotrkově roku

1447 výslovně stanoveno, že některé řeky (Vislá, Dněstr, Styr, Bug a j.) jsou flumina publica. Naproti tomu v Uhrách zůstalo právo plavby regálem téměř až do nové doby.

V Německu působila na vývoj práva vodního recepce římského práva, z něhož četné zásady byly přejaty, ač se na německé poměry nehodily, zejména jeho odchýlné rozlišení mezi veřejnými a soukromými řekami.²⁰⁾ Důsledkem toho vytvořily se velmi pestré a nesouvislé normy vodního práva, které stále stoupajícímu německému průmyslu čím dál, tím méně vyhovovaly. Proto novějším zákonodárstvím zemským bylo toto obecné právo vodní odstraňováno; udrželo se jenom v několika málo zemích říše a hansovních měst. Za veřejné uznány zmíněnými zákony pouze řeky, způsobilé k plavbě loďní a vorové. Řeky ty byly v některých zemích Německa prohlášeny za vlastnictví státu; vlastnickým právem státním — ježto tekoucí voda jakožto res nullius nemůže býti předmětem práva — bylo postiženo řečiště. V jiných zemích byly veřejné řeky uznány za communis res omnium a státu poskytnuto veřejné právo výsostné na způsob regálu. V prvním případě míru volného užívání určuje stát, v druhém je zas volné právo užívací v různých směrech omezeno ve prospěch státu. K volným užítkům náleží obyčejně čerpání vody, koupání, napájení zvířat, praní, dobývání ledu, někde i pisku a šterku; naproti tomu plavba lodí a vorů jest závislou na podmínkách, stanovených zákony o poříční policii a spojena případně s určitými finančními dávkami ve prospěch státní pokladny. Od 1. dubna 1921 přešly řeky, sloužící obecné dopravě, do správy a vlastnictví říše. Co se týče soukromých toků, k nimž na rozdíl od práva římského počítány řeky, jež nebyly splavnými pro lodi a vory, proniklo hledisko, že i tyto mají sloužit veřejnému prospěchu, byť v jiné a mírnější míře než řeky veřejné. Jenom takové vody, které jsou úplně obklopeny pozemky, jsoucími v soukromém vlastnictví jako rybníky, studně, vodní prameny a pod. jsou omezení toho prosty. Nicméně i pro některé

²⁰⁾ V římském právu byly uznávány za flumina publica všechny toky, které nevysychají (flumen perenne); flumina torrentia, v létě vysychající, (hieme fluens), byly soukromými.

soukromé vody, jako léčivé prameny a zdroje pitné vody, byla v novějším zákonodárství německém zavedena zvláštní státní ochrana a úřední dozor, aby jejich obecně prospěšný účel byl udržen. Uvedenými zásahy do soukromého vlastnictví se rozdíl mezi veřejnými a soukromými toky zmenšoval, takže v četných moderních zákonech vodních byl odstraněn.

Tam, kde zůstalo při rozdílu mezi veřejnými a soukromými řekami, náleželo vlastnictví soukromé řeky v souhlasu s právem římským i obecným vlastníkům břehů a to až do prostřed řeky; těmto také přibývaly případně nové, v řece vzniklé ostrovy (*insula in flumine nata*). Avšak ani při soukromých řekách neposkytuje vlastnické právo majitelům pobřežních pozemků výlučné právo užívací. Bývá jednak omezeno v zájmu veřejném (vlastník nesmí na př. pouštět do řeky škodlivé látky, způsobití zátopu, nebo pouštět níže položeným podnikům na řece příliš mnoho vody, je povinen udržovati břeh v pořádku a pod.), jednak jisté způsoby užívací (čerpání vody, koupání, praní, napájení) jsou každému volny.²¹⁾

Také rakouský zákoník občanský přidržel se v právním názorů na tekoucí vody modernějšího hlediska; v § 287 bylo výslovně ustanoveno, že »silnice, veletoky, řeky, přístavy a břehy mořské, slují obecný čili veřejný statek«. Vrchnostenské právo k vodním tokům tím zaniklo. Řádné úpravy dostalo se vodnímu právu v předlitavské části habsburské monarchie říšským zákonem ze dne 30. května 1869, v zemích uherských pak zák. čl. XXIII:1885; v jednotlivých zemích pak vydány ještě zvláštní zákony zemské (v Čechách, na Moravě a ve Slezsku zemskými zákony z 28. srpna 1870). Obecné užívání veřejných vod je v těchto zákonech vypočítáno *taxativně*; každé jiné užívání vyžaduje koncese, kterou může udělití politický úřad. Co se týče vod soukromých, smí vlastník s nimi volně nakládati, pokud jsou to vody stojaté (studny, cisterny, rybníky); naproti tomu u vod tekoucích je vlastník omezen, že nesmí nic podnik-

²¹⁾ Prakticky to má arci význam jen na místech, kde jde podél soukromé řeky veřejná cesta, ježto vlastník břehu není povinen povolití cizím osobám vstup na svůj pozemek.

nouti, čím by právům někoho byla způsobena újma. Veřejné užívání soukromých toků jest přípustno koupáním, praním, mytím, napájením, čerpáním do ručních nádob, pokud jest k vodě volný přístup.

Jak v Německu tak i monarchii habsburské byla moderním zákonodárstvím vodním věnována péče zřizování vodních družstev, jež mají opatřiti odvodnění nebo zavodnění pozemků nebo zříditi vodní stavby, jimiž by se pozemky chránily nebo upravoval tok vody. Družstva ta mohou býti buď zřízena smlouvou účastníků nebo z rozhodnutí úředního. Právní povahou jsou vodní družstva svazky reální, což zračí se v tom, že závazky družstva jsou reálným břemenem, spočívajícím na pozemcích družstevních. Důležitého významu nabyla zejména vodní družstva, zřizovaná k provedení podniků melioračních.

Z umělých zařízení na splavných řekách záhy nabyly zvláštní ceny vodní mlýny. Právo je zřizovati a provozovati stalo se rovněž panovnickým regálem (v Německu již od XII. stol.; od XV. stol. přešel regál do rukou kurfiřtů). Privilegiemi nebo na činži byl mlýnský regál propůjčován městům, klášterům a hlavně pozemkovým vrchnostem, které vládly dostatečnými prostředky. Pro svou nákladnost bývaly i v městech převážně podnikem vrchnostenským.

§ 15. Právo rybolovu.

Vedle užiteků z plavby a vodních staveb (mlýnů) na řekách býval též rybolov předmětem panovnického regálu. Rozsah jeho nebýval vždy stejný; někdy se vztahoval jen na rybolov, prováděný velikými sítěmi (*piscatio magna*) a lov ryb malými sítěmi nebo saky (*piscatio parva*) byl volný. Jindy zase bylo do tohoto regálu zahrnováno též vodní ptactvo a zvířectvo, čímž se blížil regálu honebnímu. Na veřejných řekách se místy udržovalo i původní, svobodné právo rybolovu nebo při propůjčení regálu bývala svoboda rybolovu vyhrazována na určité dny v týdnu,²²⁾ takže regál pak málo vynášel. Darem, koupí,

²²⁾ Tak na př. městu Trutnovu propustil král Jan r. 1340 kus řeky s dovolením, že ve středu a v pátek kde kdo chudý i bohatý smí v řece lovit.

propůjčovánm přešel regál postupem doby do rukou pozemkových vrchností, často s regálem vodním; tyto jej pak podržely pro sebe nebo dávaly v pronájem, vyhrazující si při tom jisté výhody. V prvním případě docházelo pak k tomu, že vrchnosti zapovídaly poddaným lovití ryby nejen v řekách, nýbrž i v soukromých tocích podobně jako při honitbě a to pod různými pokutami, ba i pod ztrátou hrdla. Aby nedovolený rybolov byl zamezen, bývalo ve vrchnostenských řádech poddaným zapovídáno míti doma rybářské náčiní (saky, čeřeny, udice a pod.), na dokonce i koupati se v potocích. Tam, kde rybolov byl přenecháván rybářům, bývali povinni dodávati pěkné ryby předem vrchnosti za mírnou cenu, některé vzácnější druhy pak výlučně; prodej jiným kupcům byl stíhán peněžitými tresty.²³⁾

Novějším zákonodárstvím byly tyto poměry, plynoucí z poddanské závislosti, odstraněny. Na veřejných řekách bylo přiznáno každému právo lovití ryby, pokud splní podmínky, určené zákony politickými. Pokud se týče toků soukromých, byla v moderním zákonodárství uplatněna zásada, že právo rybolovu náleží vlastníkům přiléhajících břehů a to do prostřed vodní hladiny. Kdo se v nich rybařením zabývá, je při tom povinen řídit se platnými předpisy; právo jeho bývá obvyčejně omezeno na spotřebu ve vlastní domácnosti.²⁴⁾ Rybolov v rybnících, jezerech a jiných uzavřených vodách náleží vlastníkům těchto vod. Lov perel udržel se v některých zemích (v Bavorsku, Sasku) jako regál.

§ 16. Právo honební.

V dobách stěhování národů, kdy lidé zaujímali nová sídla, bylo každému volno lovití zvěř. Teprve vznik vlastnictví k půdě

²³⁾ Tak na př. podle řádu rybářů roudnických z r. 1658 bylo těmito uloženo dodávati lososy výlučně na zámek; úhoře, rejnoky, labské kapry, okouny, miky i »co by tak pěkného a hodného bylo« měli napřed do zámku nabídnouti ke koupi. Ferdinand I. po r. 1547 si rovněž vyhradil z rybolovu královských a věnných měst vzácnější druhy ryb; Mýtským na př. r. 1549 zakázal lovití v řekách kol města pstruhy a lipany.

²⁴⁾ V Rakousku vydán byl říšský zákon o úpravě rybářství 25. dubna 1855 č. 58 ř. z.; zemské rybářské zákony pro Čechy 1855, pro Moravu 1896, pro Slezsko 1882, v Uhrách z čl. XIX:1888, v Chorvatsku a Slavonii zákon

dal počátek k vývoji práva honebního. S přechodem lesních komplexů do vlastnictví panovníka, pozemkových vrchností, měst, obcí, připadly vlastníkům též užitky z lesů plynoucí, tudíž i lovná zvěř. Tato stejně jako jiné užitky lesní byla uznávána za příslušenství lesů, s nimiž byla i zcizována; právo honiti zvěř náleželo vlastníkovu půdy, resp. osobám, kterým dal k tomu své svolení.

Avšak průběhem doby se spojitost honebního práva s vlastnictvím půdy uvolňovala. Panovníci rozdávající lesní půdu často sobě vyhrazovali právo lovití v nich zvěř a to obvyčejně vysokou; t. j. jeleny, losy, černou zvěř, medvědy, bobry (t. zv. venatio magna), kdežto nízkou zvěř (venatio parva) ponechávali obdařeným. Také prodej nebo zástava lesa dávaly se nezřídká s výhradou honebního práva ve prospěch panovníka. Rovněž při zákazech nedovolené honby v panovnických lesích byl nezřídká zákaz honby rozšiřován i na lesy, jež panovníku ani nenáležely a honební právo vyhrazováno jemu nebo propůjčováno světským nebo církevním velmožům. Honební právo se tím od vlastnictví k půdě odlučovalo a stávalo se panovnickým regálem. V Německé říši a v Polsku dostal se honební regál jednak donacemi, z části pak i usurpací do rukou velmožů již od XIII. stol., v zemích českých zůstal panovníku déle.²⁵⁾ V Uhrách náležel majitelům šlechtických statků honební regál od dob Ludvíka Vel.

K uvedenému vývoji přispěl též moment stavovský. Se vznikem společenských tříd počal se uplatňovati názor, že honitba přísluší pouze osobám vyššího stavu, t. j. šlechtě a vyššímu duchovenstvu; méně již přiznávána byla měšťanstvu, sedlákům pak odpírána vůbec jak na cizích, tak i na vlastních pozemcích. Nařízeními knížat z XV. a XVI. stol. bylo jim v Německu právo honby výslovně odňato; podobně dělo se i v zemích českých

z 31. XII. 1891. (Podle uh. zákona náleží právo rybolovu vlastníkovu řečiště.) V Prusku byl vydán rybářský zákon r. 1874, jenž byl změněn novým zákonem z 11. května 1916; v poslední době též v jiných státech německých právo rybolovu bylo nově upravováno.

²⁵⁾ Ferdinand I. na př. vyhradil pro sebe na základě staršího práva honební právo v okolí pražského hradu; právo to bylo později sněmovními usneseními znovu potvrzováno. Honební rezervát králův sahal na míli cesty kol Prahy.

(v Čechách na př. zemským zřízením z r. 1549), v Polsku i v zemích uherských. Od sedláků naopak počaly býti požadovány honební roboty; ukládáno jim na př. nadháněti zvěř vrchnostem, chovati pro ně honící psy, dodávati k honbě koně a povozy a pod. Sedláci byli nuceni trpěti i škodu, kterou jim lesní zvěř na jejich majetku způsobila; nejvýše jim pak přiznáváno právo žádati za náhradu.

Výsadní právo k honbě zachoval vyšším stavům ještě rakouský patent honební z r. 1786, ač již učinil rozsáhlou měrou opatření k ochraně majitelů pozemků. Zejména byla zásadně majitelům honitby uložena povinnost nahraditi škodu, kterou by honbou jakémukoliv majiteli pozemku způsobili; na pozemcích osetých a vzdělaných byla před sklizní honitba vůbec zapovězena.

Zákonodárstvím XIX. stol. bylo přikročeno k nové úpravě práva honebního. Odstraněn jeho stavovský ráz a učiněno zásadně přístupným každému občanu bez rozdílu jeho společenského postavení. Honební právo opět bylo uvedeno do spojitosti s vlastnictvím půdy. V německých státech byla zprvu po r. 1848 poskytnuta vlastníkům půdy plná svoboda honby. Když však se to ukázalo škodlivým, došlo k nové úpravě a to nejprve v Prusku zákonem z r. 1850, po němž následovaly další německé státy. Toto zákonodárství setrvalo na souvislosti honebního práva s vlastnictvím půdy, ale výkon tohoto práva byl vázán na určité osobní i věcné podmínky. Po stránce osobní bylo předepsáno, že k honbě jest třeba úředního povolení, které může býti odeprěno těm, u nichž by byla obava, že ho zneužijí; co do věcné stránky bylo stanoveno, že výkon honebního práva náleží jen takovým vlastníkům, kteří mají určitou výměru půdy (v Prusku 300 jiter). Menší pozemky sdružují se v honební okresy, v nichž náleží výkon honby honebnímu společenstvu, utvořenému z vlastníků dotyčných pozemků. Toto společenstvo zpravidla zastupuje politická obec, resp. její orgán (obecní úřad), jenž honbu buď propachtuje nebo dá provésti ustanovenými myslivci a výtěžek rozdělí mezi členy společenstva. Celkem táž ustanovení obsahoval o něco starší rakouský patent ze dne 7. března 1849, kde však svrchu zmíněná výměra půdy byla sta-

novena na 200 jiter; jinak honební právo přiznáno obcím, v jejichž obvodu leží honební pozemky. Uvedený patent platil jen pro neuherské země monarchie, na základě něhož pak vydány byly honební zákony zemské. Český honební zákon z r. 1866 honební právo obcím nepřijal, nýbrž zavedl po vzoru německém honební společenstva. K obdobné úpravě došlo pak i v druhé části habsburské monarchie (v Uhrách r. 1883, v Chorvatsku a Slavonii 1893).

Zmíněnými zákony ustálilo se také náležité pojetí práva honebního. Je to právo, spojené s vlastnictvím půdy, jemuž výhradné, zvláště upravené okupační právo k zvěři a výhradné právo hájemství propůjčuje ráz p r á v a s a m o s t a t n ě h o, jež náleží jakožto zvláštní věcné právo majitelům pozemků.

§ 17. Právo lesní.

Lesy, jež v dávných dobách pokrývaly velké rozlohy ve střední Evropě, staly se jen znenáhla předmětem vlastnictví. Zprvu byly zabírány jen menší pruhy pro potřebu místního obyvatelstva; rozsáhlé lesní plochy byly okupovány hlavně v dobách kolonisace. Po vzniku patrimoniálních států připadlo převážně množství lesů panovníkům; tito pak z nich rozdávali světským i církevním velmožům, nebo je prodávali neb dávali do zástavy. Také lesy, jež zprvu náležely občinám (něm. Markgenossenschaft) dostaly se do rukou pozemkových vrchností jednak s úpadkem zřízení občinného, jednak s tím, že panovníci z důvodu honby zvěři si právo k takovým lesům vyhradili. V Čechách a na Moravě bylo obyvatelstvu dovoleno užívatí panovnických lesů, avšak bylo již povinno za to odváděti knížecím lovcům zvláštní dávkou, t. zv. »šestné«, t. j. šest denárů z každého vozu; ke kácení dříví bylo zapotřebí zvláštního svolení. Velmi záhy byla v Čechách věnována péče zejména lesům pohraničním (»hvozdům«, silva finalis, liminaris); ještě ve XIII. stol., byl-li někomu darován kus lesa na pomezí, bývalo výslovně vymínováno, že majetník smí sice lesní užitek bráti, ale nesmí les ani mýtiti, ani pole z něho dělati ani osady zakládati, ježto by to bylo na škodu země. Teprve za kolonisace přestalo se tohoto zákazu dbáti.

V Polsku i v Uhrách udrželo se někde volné užívání lesa okolními obcemi jakožto pozůstatek původního práva okupačního ještě do pozdní doby.

Ke vzniku lesního regálu nedošlo. V Německu sice zeměpáni oň usilovali, aby své nároky na lesy posílili, avšak zemští stavové kladli tomu vytrvalý odpor. Vyvinulo se jen zeměpanské výsostné právo nad lesy, jež se projevovalo v zeměpanském dozoru nad lesním hospodářstvím za účelem ochrany lesní kultury a honby. Za tím účelem byly vydávány zvláštní lesní řády, z nichž nejstarší je virtensberský z r. 1585. V monarchii habsburské vydán byl lesní řád až za Marie Terezié r. 1754, v Polsku 1778. V rádech těch bylo ukládáno vlastníkům lesů vésti lesní hospodářství odborným způsobem, jmenovitě při kácení lesa, jež mělo se prováděti podle přesně určeného plánu. Tereziánský lesní řád podržel i staré ustanovení o nepřipustnosti mýtití lesy pohraniční a podrobil je zvláštnímu úřednímu dozoru. Lesní zákonodárství XIX. stol. státní dozor nad lesy podrželo; co do jeho míry platí v jednotlivých zemích střední Evropy přísnější nebo mírnější ustanovení.

§ 18. Právo horní.

Počátky práva horního ve střední Evropě spadají do dob, kdy hornictví na tomto území dosáhlo pokročilejšího stupně dolování v hlubinách země. Bohatstvím rud slynuły od dávných dob zejména země alpské, v nichž tedy záhy objevila se potřeba upravovati poměry, spojené s těžbou horní, vhodnými právními normami.

Od XI. a XII. stol. vyvinul se již v zemích střední Evropy horní regál, na základě něhož bylo vyhrazeno vlastnictví určitých nerostů panovníkovi. V Německu zaváděli jej císařové opírajíce se o t. zv. »constitutio de regalibus« císaře Bedřicha I. z r. 1158, k níž došlo na sněmu ronkálském, ač právně měla platnost jen pro Lombardii. Podle této konstituce náležely do horního regálu stříbrné doly a důchody ze salin. V Čechách a na Moravě byl horní regál zaváděn od Přemysla Otakara I. a jeho nástupců, v Polsku byl znám již za Boleslava Chrabrého, v Uhrách od

XII. stol. Zlatou bullou Karla IV. z r. 1353 dostal se horní regál do rukou kurfiřtů, od Karla V. r. 1519 pak všem ostatním zeměpánům. Podobně v Polsku vliv šlechty způsobil, že horní regál převedla na sebe; stalo se to (r. 1576) sněmovním usnesením, jež stanovilo zásadu, že vlastnictví gruntu obsahuje všechny jeho užítky jak nad zemí, tak pod povrchem země. V Čechách zmocnili se stavové horního regálu aspoň zčásti; srovnáním krále se stavy r. 1534 získali právo na nižší kovy, t. j. měď, cín, železo, olovo a rtuť. Podobné narovnání stalo se za Maxmilianu II. roku 1575, jímž k regálu českého krále byla připočtena kamenná sůl, stavům pak přiznáno další právo na kamenec, skalici a síru.

Za platnosti horního regálu směl původně hledati a těžiti kovy pouze vlastník pozemku, opatřil-li si od krále potřebné svolení; chtěl-li tak někdo učiniti na pozemku cizím, bylo mimo to třeba, aby též vlastník půdy k tomu přivořil. Avšak od konce XII. stol. právní vývoj pokročil dále; z královského regálu na kovy počalo býti odvozováno právo hledati a těžiti kovy i na cizím pozemku, aniž by bylo třeba chlížeti se na vlastníka, zda s tím souhlasí, či nikoli. Horní právo dospělo tím k principu horní svobody a odloučilo se od práva vlastnického; vlastníku pozemku bylo se napříště spokojiti pouze podílem na výtěžku nebo podílem na královské dávce (urburě), jak tomu bývalo v Čechách a na Moravě. Zásada horní svobody jest již uplatněna v právu jihlavském, jež je nejstarším sepsáním horního práva ve střední Evropě (ze XIII. stol.). Pozdější sepsání horního práva štávnického (z r. 1275) a německého freiberského (ze XIV. stol.) vycházejí z téhož principu, stejně tak jako známý zákoník horního práva českého krále Václava II. (»jus regale montanorum«) a jiné památky práva horního.

Kdo našel rudné žíly a mnil zažádati o propůjčku práva k dolování, musil nejprve podati hornímu úředníku (»urburři«) důkaz o výnosnosti objeveného ložiska. Podle horního zákoníku Václavova musila zkouška rudy dáti po přepálení nebo tavení v huti nejméně čtvrt hřivny stříbra nad hutní náklad. V takovém případě bylo nálezci propůjčeno právo dolovací a vyměřeno mu

»horní pole«. Vlastník pozemku byl povinen trpěti nejen dolování na své půdě, nýbrž i vykázati horníkům pro jejich dobytek vhodné pastvisko, poskytovat jim — měl-li vlastní les — bezplatně potřebné dříví do dolu a dovoliti, aby si horníci postavili na jeho půdě hutě. Za to měl právo na dva vyměřené »panské lány« z horního pole (v zákoníku krále Václava bylo to zrušeno), dále na $\frac{1}{32}$ celkového výtěžku a $\frac{1}{3}$ urbury.

Těžbu kovů zprvu provozovali světští i duchovní velmoži na svých statcích buď ve vlastní režii svobodnými i nesvobodnými havíři, nebo pronajímali doly podnikatelům věci znalým za činži nebo podobné dávky. V době, kdy ovládl princip horní svobody, vystupuje jako podnikatel dolů **společenstvo těžařů** (»kverků«), jež opatřilo kapitál, potřebný k založení a provozu dolu.

Aby mohl býti potřebný kapitál rozvržen na jednotlivé společníky, byl důl rozdělen zprvu na skutečné, později na ideální dílce, jimž se říkalo kuksy. Podle starého obyčeje byl důl dělen na 128 kuksů; každý člen těžířstva převzal větší neb menší počet. Podíl vlastníka půdy, stanovený původně na $\frac{1}{32}$ výtěžku, změněn byl průběhem XV. stol. na 4 kuksy ($\frac{1}{32}$ ze 128), zprvu dědičné, později volné. Jakožto ideální dílec na horním podniku podobaly se kuksy akciím; majitel mohl je dělit, zastaviti i zciziti. Právně byly posuzovány za nemovité; z té příčiny byly též zapisovány do horních knih (v Čechách založených ve stol. XVI.). Kuks opravňoval k podílu na výtěžku z dolu, ale také zavazoval k příplatku, skončil-li roční provoz deficitem.

Rozhodovacím orgánem těžířstva bylo jeho **valné shromáždění**. Jemu zejména náleželo usnášeti se o rozpočtu nákladů na těžbu, případně upustiti od těžby na místech, kde by to vyžadovalo příliš značných výdajů, rozhodovati o výši příplatku na pasivní důl, kontrolovati úřednictvo. K platnému usnesení bylo třeba většiny hlasů všech členů těžířstva; provésti je náleželo **perkmistrovi**, jenž předsedal valnému shromáždění, později **šichtmistrovi**.

Vysoké zdanění horních podniků, nízká cena stříbra, často i malá výnosnost dolů, způsobily, že hornictví počalo upadat.

Podstatnou závadou byla přímo i regalita horního práva, jež byla v cestě volné konkurenci. V habsburské monarchii došlo sice za Marie Terezie a Josefa II. k celé řadě opatření, jimiž se mělo pomoci k obnově hornictví, v té době velmi pokleslého; horním městům odpuštěna část daně, aby se jí užilo k nákladu na hory (1748), kupní cena stříbra zvýšena (1751), těžířům, kteří musili na hory dopláceti (dávati »kupusy«), odpouštěn zcela nebo z části horní desátek (urburá) Podnikuty i pokusy (r. 1786) o jednotný horní řád pro celou monarchii, avšak k provedení nedošlo. R. 1789 rozšířen v monarchii horní regál i na **kamenné uhlí**.

Mohutnému rozvoji horní produkce zejména v železe a uhlí, jenž nastal v XIX. stol., dosavadní stav horního práva nestačil. K reformě došlo na podkladě horního zákonodárství francouzského z let 1791 a 1810 a to nejprve v Rakousku říšským zákonem z 23. května 1854, poté v Prusku horním zákonem v roce 1865, jenž se pak stal vzorem pro horní zákony ve většině německých zemí. Horní regál byl zrušen; stát podržel si pouze výsostnou moc nad hornictvím v horním zákonodárství, co do dozoru nad provozem horních podniků a ukládání daní.

Uvedené zákony přesně stanovily, které nerosty jsou vyhrazeny pro hornickou těžbu a tudíž z pozemkového vlastnictví odloučeny. Kromě rudy zlaté a stříbrné jsou to pravidlem nerosty, jež obsahují cín, mangan, měď, olovo a železo, dále kamenné a hnědé uhlí, zemní oleje, síra, kamenec, vitriol, tuha a kamenná sůl. Nerosty tyto smí hledati (kutati) a dobývati pouze ten, komu se dostalo úředního povolení, jež nesmí býti odepřeno, bylo-li vyhověno zákonným podmínkám. K dolování jest pak třeba **horní propůlky**, kterou udílí horní úřad (obvykle báňské hejtmanství) pro přesně vyměřený prostor pozemkový. Právo založiti a provozovati dolová zařízení (jednak pomocná, sloužící k užitečnějšímu děláni jednotlivého dolu, jednak revírní štoly) vyžadují dále úřední **koncese**. Podrobně byly rovněž upraveny poměry těžířstev, poměry podnikatele hor k vlastníku půdy i vzájemné poměry majitelů hor mezi sebou.

Nová úprava horního práva přinesla hornímu podnikání

značnou volnost, ale v ohledu národohospodářském objevily se také její nepříznivé účinky. Některá těžířtva zmohutněla do té míry, že počala ovládati ceny nezbytných těžných produktů, jako soli a uhlí. Stát proto byl nucen horní propůjčky omezovati, čímž vracel se vlastně opět k hornímu regálu. Nejprve stalo se to v Prusku zákonem z r. 1905, kde propůjčky byly dány pod »uzávěru« (Mutungssperre); poté následovala obdobná opatření i v jiných zemích německé říše.

Podobným způsobem jako regál horní vyvíjel se i regál solní, byť s jistými úchylkami, jež byly dány hlavně odlišným způsobem solní výroby. Od druhé polovice středověku objevují se jako podnikatelé výroby soli společenstva solivarnická. Každý ze společníků měl jeden nebo více podílů (»pánvi«) na způsob kuksů z celkového počtu 111; byli však i jednotliví vlastníci salin, kteří provozovali výrobu soli na svůj účet. Na rozdíl od práva horního, jež v nové době zrušením regálu doznalo podstatného uvolnění, stala se sůl předmětem státního monopolu. V Německé říši byl tento monopol r. 1867 zrušen; naproti tomu v monarchii habsburské potrval až do poslední doby, pouze obchod se solí byl volný.

§ 19. Menší práva regální.

Z menších práv regálních, která byla zvána též *jura dominalia, beneficia, curialia*, ježto se dostala do rukou pozemkových vrchností, měla důležitější význam, tato:

1. Právo mlýnské (*ius molae*). Právním tím byla ukládána poddaným z určitého obvodu mlíti své obilí v panském mlýně. Nebylo také dovoleno zřizovati v dotyčném obvodu nový mlýn, takže vrchnostenský mlýn měl monopolní postavení.

2. Nucený odběr nápojů a potravin z vrchnostenských podniků. Sem náležel na př. závazek poddaných odebíratí pivo jen z panského pivovaru, nucený odběr vína z panských sklepů (pravidlem ve dnech, kdy se odbýval ve městě výroční trh), nucený odběr kořalky a pcd. Zmíněné nápoje byly při tom poddaným vnucovány za vysoké ceny. Jiným vrchnostenským právem byl

závazek poddaných péci chléb v panské pekárně (něm. t. zv. *Backofenzwang*) nebo v Polsku povinnost kupovati z určitých lesů dříví, povinnost užívatí stanovených lázní, valchovati sukna ve vrchnostenském podniku a j.

Od těchto práv donucovacích, zvaných přímusy, *iura bannaria, Bannrechte*, sluší odlišovati právo propinační²⁶⁾ čili výčepní (staročesky též *vystavovací*). Bylo to výhradné právo vyráběti a prodávati lihové nápoje (pivo, víno, kořalku); s tím bylo spojováno též právo držeti krčmu. V zemích českých, kde ode dávna bylo pivovarnictví v rozkvětu, náleželo propinační právo pivní královským městům, jimž se dostalo k tomu královského privilegia. Když pak šlechta počala svými pivovary konkurovati, došlo ke sporu, jež byl urovnán smlouvou svatováclavskou z roku 1517, kterou bylo přiznáno právo vařiti pivo též pánům a rytířům. Podobně v Polsku náleželo propinační právo jednak vrchnostem, jednak některým obcím, zvláště královským městům. V Uhrách měly vrchnosti vedle práva výčepního ještě t. zv. *ius macelli*, t. j. výhradné právo prodávati po živnostensku syrové maso z dobytka, sádlo, lůj, slaninu a pod.

Třebas právo propinační poskytovalo vrchnostem jen výhodu monopolní výroby a nebylo tudíž právem donucovacím, přece vrchnosti nutily poddané k odběru svých výrobků i z titulu práva propinačního, takže rozdíl mezi ním a právy donucovacími se ztrácel.

V dobách osvíceného absolutismu byla donucovací práva částečně zmírněna (v Rakousku na př. r. 1782 a 1789). Zrušením selského poddanství pak zanikla, pokud se zakládala na poměru poddanském; ta, která spočívala na smlouvě, jako při závazku pivním, podržela platnost nadále. Naproti tomu právo propinační zrušením selského poddanství odstraněno nebylo a udrželo se ještě dlouho do XIX. stol. Teprve novější zákonodárství přivedilo obrát a výhradnost propinačního práva byla za náhradu zrušena. (V zemích českých stalo se to na př. zákony z let 1839 a 1870, v Haliči a Bukovině 1875, v ostatních oblastech Polska až r. 1896. V Uhrách

²⁶⁾ Název ten jest od slova »propinare«, t. j. *vinum exponere*.

změněno výčepní právo lihových nápojů a prodeje jich ve velkém zákonem z r. 1888 na státní monopol.)

§ 20. Omezení pozemkového vlastnictví právem příbuzenským.

a) Odpůrčí právo dědiců (čekanců). Starší německé i slovanské právo nepřipouštělo ani po zániku kolektivních svazků rodinných svobodné zcizování pozemků bez souhlasu nejbližších dědiců. V oblasti práva saského vyvinulo se z tohoto materiálního práva dědiců formální právo odpůrčí (Beispruchrecht), jež náleželo však již jen nejbližšímu dědici. Bez jeho souhlasu nemělo zcizení nemovitosti právní účinnosti a pakli k němu došlo, mohl dědic do roka a dne podati před soudem proti tomu odpor a pozemek musil mu býti vydán bez náhrady. Postupem času bylo toto odpůrčí právo omezováno. Nemohlo býti uplatňováno, stalo-li se zcizení pozemku z nevyhnutelné nouze; v městech pak mělo místo jen při pozemcích, zděděných po předcích, nikoli však při nově získaných. V jiných případech se odpůrčí právo zeslabilo na právo retraktní (viz § 27); ba někde, pravděpodobně pod vlivem práva římského, odpadlo vůbec a vlastník mohl svým majetkem volně nakládati.

b) Vázanost rodových statků vysoké šlechty. Nebezpečí, jež ohrožovalo mocenské postavení vysoké šlechty v Německu četnými dělbami rodinného jmění, které se značně rozmohly od 2. polovice XIII. stol., bylo popudem k tomu, že mocné rody šlechtické počaly pro svůj rodový majetek (bonavia, stemmatica) vydávati autonomní řády nebo prostě zachovávaly jisté observance, jimiž se pro zmíněné statky tvořilo zvláštní jednotné a platné právo. Toto kmenové jmění bylo nezczizitelné a přecházelo na dědice, zvláštním posloupným řádem určeného. Jakékoliv dispozice s tímto jměním, jimiž by mohlo býti ztenčeno, vyžadovalo souhlasu všech agnátů. Zcizil-li vlastník něco bez jejich souhlasu, měli právo všichni oprávnění čekatelé (nikoli jen nejbližší dědic) požadovati revokační žalobou zcizený statek od nabyvatele zpět. Moderním zákonodárstvím bylo toto zvláštní právo odstraněno.

c) Rodinné fideikomisy (česky svěřenství, polsky ordynacya). Čeho dosáhla v Německu vysoká šlechta autonomními řády a observancemi, snažila se dosáti i šlechta nižší a za- možné měšťanstvo. Nižší šlechta zajišťovala si již od XI. stol. smlouvami nebo jednostrannými akty právními nezczizitelnost rodinných statků, aby zůstaly zachovány mužskému potomstvu. Podobně si počínali od XVI. stol. bohatí měšťané, hledíce zachovati svým potomkům svoje obchodní podniky. S recepcí římského práva stalo se zvykem nazývati tyto právní akty fideikomisy, ač zásad pro římské »fideicommissum familiae relictum« dalo se jen zčásti použítí.²⁷⁾

Po třicetileté válce, kdy šlechta nižší značně zbohatla, došlo k dalšímu vývoji formy fideikomisu. Od římské formy bylo upuštěno a podržen jen starý název. Za vlastní vzor byl zvolen podle vši pravděpodobnosti španělský majorát s pevnou sukcesí individuální, zpravidla podle zásady primogenitury. Rozšíření této formy lze do jisté míry přičítati i vlivu Habsburků, vychovaných řády španělskými a trvale ovládajících německý trůn císařský. Vedle nižší šlechty a měšťanstva počala těchto fideikomisů užívati i šlechta vyšší pro jiné statky, jež měla kromě rodových.

Fideikomis se zřizoval buď právním jednáním inter vivos (smlouvou neb jednostranným aktem zakladatele) nebo na případ smrti (t. j. testamentem, smlouvou dědickou). Právní akt vyžadoval písemné formy a zápisu do pozemkových knih. Vedle toho náležela jistá míra účastenství též státu; bývaloť zřízení fideikomisu vázáno buď na souhlas příslušného zákonodárského sboru (v Rakousku na př. říšské račy) nebo na stvrzení moci zeměpanské nebo soudní. Fideikomisy byly pravidlem zřizovány pro šlechtu; v novější době však i pro nešlechtice.

Předmětem fideikomisu bývalo jmění nemovité; výjimkou byly připouštěny i věcně zajištěné kapitály, ba i některé movi-

²⁷⁾ Podle 159. novely Justiniánovy zanikal totiž zmíněný fideikomis ve čtvrté ruce, zemřel-li předposlední fideikomisař v nedospělosti.

losti (na př. klenoty, umělecké sbírky). Při tom bývala vyžadována i jistá minimální hodnota majetku, jenž měl býti základem fideikomisu (v Prusku na př. u pozemků minimální výnos 7500 MK, u kapitálu minimální základ 30.000 MK).

O právním postavení držitele fideikomisu byly zastávány různé názory. Rakouské a pruské právo vycházelo ze staré doktriny o děleném vlastnictví přiznávající vrchní vlastnictví (*dominium directum*) rodině a vlastnictví požitků (*dominium utile*) držiteli fideikomisu. Jiná práva zastávala hledisko spoluvlastnictví mezi držiteli fideikomisu a jeho čekateli (dědici). Na konec pak převládl názor, že držitel fideikomisu náleží vlastnictví, které však je omezeno jednak věcným právem čekatelů, jednak věnovacím účelem fideikomisního majetku, takže vlastník mohl s ním nakládati jen *salva rei substantia*.

Fideikomisní jmění bylo nezczitelné; pokud by pak přece jen ke zcizení došlo, mohl nejbližší čekatel proti tomu zakročiti revokační žalobou. Nebylo rovněž přípustno fideikomisní majetek zastaviti nebo jinými právy věcnými trvale zatížit, leda (podle některých práv) se souhlasem rodiny, případně kurátora a se svolením soudním nebo zeměpanským. Za dluhy vlastníka fideikomisu ručily jenom užítky z fideikomisu, na nichž se věřitelé mohli hojiti, při čemž ještě pořadím předcházely náklady na udržování fideikomisu a jeho vlastní dluhy, které na př. zanechal po něm zakladatel, nebo dluhy z nutných mimořádných nákladů a pod.

Sukcese čekatelů do fideikomisu řídila se vůlí jeho zakladatele («*ex pacto et providentia maiorum*»). Nastupující čekatel musil vyhovovati podmínkám v zakladací listině stanoveným. Pravidlem bylo požadováno šlechtictví buď prosté nebo kvalifikované jistým počtem předků, původ z rovnorodého manželství a určité náboženské vyznání; v pochybných případech dostačil aspoň manželský původ a příbuzenství se zakladatelem, mužské pohlaví a příslušenství k větvi mužských potomků. Vůli zakladatele fideikomisu mohly býti povolány k nástupnictví případně i ženy (t. zv. ženské fideikomisy).

Řád posloupnosti býval určován různými způsoby. Nastupoval buď nejstarší člen celého rodu, v kterémžto případě šlo o t. zv. *seniorát*. Byl-li naopak povolován nejmladší člen, byla dědičná posloupnost i *uniorát*em. Jindy zase bývalo stanoveno, že nastupuje nejstarší, — případně nejmladší — z nejbližších příbuzných předchozího majitele fideikomisu (*majorát*, *minorát*), nebo byla posloupnost stanovena podle parentel, tak, že nastupoval prvorozený z nejstarší linie (*primogenitura*), nebo naopak z nejmladší (*ultimogenitura*). Přihlíželo-li se jenom k liniím, rozeznávala se *primo* — *secundo* a *tertiogenitura*.

Vymřeli-li mužští členové, bývala obyčejně povolována nejbližší ženská příbuzná posledního vlastníka a s ní přiřazená linie kognátů.

Fideikomis zanikal úplným vymřením oprávněného rodu, podle práv partikulárních též jednomyslným usnesením všech žijících členů rodiny, se souhlasem kurátora a přivolením soudu neb úřadu zeměpanského. Zánikem věci, jež byla jeho základem (tedy zejména při kapitálech a jistých nemovitostech), pozbyval přirozeně fideikomis rovněž své existence.

Výše uvedené fideikomisy německého práva doznaly hojného rozšíření. Avšak v novější době vyvstal proti nim odpor z důvodů politických i hospodářských a fideikomisy počaly býti rušeny. Počátek k tomu učinily revoluční zákony ve Francii z roku 1792, avšak za reakce r. 1815 došlo opět k obnově fideikomisů. Teprve po světové válce nadešla doba, kdy v zemích evropských byly převážně zrušeny.

Francouzský Code civil v čl. 896 zapověděl obmezování dědiců. V Německu nejprve byly zrušeny fideikomisy v zemích na levém břehu Rýna za panství francouzského; po té v Bavorsku (1808). Po obnově fideikomisů byl r. 1848 v základních právech německého národa (§ 38) znovu kladen požadavek, aby fideikomisy byly zrušeny; některé státy německé (na př. Prusko r. 1850) tomu vyhověly, ale nová reakce zase je zavedla. Po světové válce byla v Německu čl. 155 výmarské ústavy vyslovena zásada, že fideikomisy mají býti zrušeny. Na základě toho byly pak v jednotlivých zemích vydány zvláštní zákony, jež to uvedly ve skutek. Obdobné zákony byly vydány ve státech, jež vznikly na troskách habsburské monarchie.

§ 21. Precarium, beneficium, emphyteuse.

Vedle vlastnického práva byla známa ve středověku též rozsáhlá věcná práva užívací k nemovitostem. Práva ta ve svém vývoji ukazují stálou tendenci sesílití postavení uživatele půdy až k úplnému vlastnictví.

Forma, kterou se propůjčovala půda v říši francké, měla svůj vzor v římském precariu, jehož právní obsah byl však podstatně změněn; materiálně kryl se s římským právem požívacím (ususfructus). Římské precarium bylo sice kdykoliv odvolatelné, avšak později stalo se pravidlem, že precaristovi bylo zajišťováno užívání půdy na určitou dobu, obyčejně na 5 let. Vlastník půdy nebyl sice touto lhůtou vázán, ježto však ve skutečnosti své libovůli nepoužil, ba naopak po uplynutí určené lhůty propůjčenou půdu precaristovi nadále ponechal, ustaloval se znenáhla právní obyčej, že precaristovi náleží právo užívati půdy po určenou dobu, arci s povinností odváděti pánovi jisté dávky. Podle starého římského zvyku žádal precarista o půdu písemně; listina, jež zprvu obsahovala jeho prosbu (epistola precaria), nabyla později povahy listiny přijímací, jíž precarista stvrzoval poskytnutí půdy. Naproti tomu pán zase odevzdával precaristovi listinu, v níž mu zajišťoval právo užívati propůjčené půdy (epistola praestaria, commendatitia).

Poněvadž pak ve francké říši byla rozhodnou čistě vnější stránka právního jednání, t. j. použití listiny, byly pod pojem precaria zahrnovány nejrůznější způsoby propůjčování půdy. Byla precaria odvolatelná, na jistou dobu určená, na dožití uživatele, do dvou až do tří životů, t. j. otce, syna, vnuka nebo dědičnā. Rozličné byly též povinnosti precaristovy: platy naturální nebo peněžité, desátky, roboty, služby. Placenā činže byla mnohdy nepatrnā, pouhý uznávací poplatek; nemuselo býti případně vůbec nic požadováno.

Provenience propůjčovaných statků nebývala stejnā. Fůvodně propůjčoval pán precaristovi pozemky ze svého majetku

(precaria data). Vlivem církve však tento způsob ustoupil do pozadí a převaha nabyla t. zv. precaria oblata. V tomto případě předem odevzdal vlastník církevnímu ústavu svou půdu a přijal ji zpět jako precarium. Oba způsoby bývaly též kombinovány; vlastník jednak poskytl svou půdu, jednak církevní ústav neb jiný pozemkový pán přidal ještě další půdu a obě obdržel precarista (t. zv. precaria remuneratoria) k užívání.

Precaristické poskytnutí půdy bylo v době francké považováno za dobrodiní — beneficium — jež bylo precaristovi prokázáno. Náзву toho počalo se užívati jak na propůjčenou půdu, tak i na vlastní propůjčovací poměr. Ale časem se pojem beneficia zúžil a rozuměl se tím pak statek většího rozměru, jenž byl propůjčen s podmínkou rytířské (vasalské) služby. Užívací právo beneficiátovo se pak řídilo zvláštními normami práva lenního (viz § 22).

Vedle beneficia byly ve středověku rozlišovány dvě jiné formy, jimiž se propůjčovala půda k užívání, jež byly v podstatě dlouhodobými pachtý. Tyto byly jednak nesvobodné, jednak svobodné. Rozdíl ten spočíval v momentu hospodářském. Pozemkové vrchnosti totiž obvykle na jednom statku hospodařily samy, kdežto ostatní přenechávaly jiným zájemcům k užívání. Získal-li někdo užívací právo k pozemkům, jež spadaly do přímého provozu vrchnosti, vstupoval tím do společenství osob, podléhajících dvorskému právu, t. j. normám, stanoveným vrchností. Toto dvorské právo ukládalo pachtýři povinnost nejen platiti činži v penězích a naturáliích, nýbrž konati vrchnosti soukromé roboty a podřídit se i jeho soudnictví. Pozemková výsost zasáhla zde do poměru soukromoprávního; užívací právo pachtýřovo vleklo s sebou i omezení jeho osobní svobody, stával se polosvobodným nebo nesvobodným. Odtud pak jeho pachtovní poměr byl označován jako nesvobodný.

Naproti tomu, získal-li někdo k užívání půdu, jež byla mimo provoz panského dvora, bylo jeho postavení volnější. Jak vlastník půdy tak i pachtýř byly rovnocennými stranami, pro něž pla-

tilo stejné (zemské) právo; osobní svobody pachtýřovy se pachtovní poměr nedotýkal. Proto tento pacht byl zván s v o b o d n ý m. I požadované plnění od pachtýře bývalo v tomto případě mírnější, znamenajíc někdy jen uznávací poplatek, zejména při půdě, jež měla býti teprve upravena k účelům zemědělským. Rozdíl mezi svobodným a nesvobodným pachtem zračil se i v názvu propůjčené půdy; při nesvobodném slula »terra tributoria«, při svobodné »terra censualis«.

Jak svobodné, tak i nesvobodné pachtu pozemků stávaly se časem dědičnými. Při nesvobodných pachtích k tomu přispěla okolnost, že pachtýř jsa polosvobodným nebo nesvobodným neměl svobody stěhovací, jakož i to, že vrchnosti obyčejně po smrti pachtýřově propůjčovaly půdu zase jeho způsobilým potomkům. Na dědičnost svobodných pachtů zase mělo vliv propůjčování půdy do »dvou nebo tří životů«. S recepcí římského práva počalo se pak pro dědičný pacht svobodný užívati názvu e m f y t e u s i s.

Emfyteuse nabyla rozsáhlého rozšíření zejména při kolonizační půdy, prováděné od XII. stol. ve východním Německu na území, odňatém baltickým a polabským Slovanům. Mohutný příliv kolonistů nastal i do zemí českých, do Polska i Uher, kam panovníci je v hojném počtu zvali; odtud pak pronikali daleko na jih do zemí balkánského poloostrova.

Příznivá úprava emfyteutického práva, již se kolonisté těšili, účinkovala i na německé sedláky, usazené jen na právu dvorském; tito se počali domáhati stejných výhod, což pak vedlo k tomu, že nesvobodných pachtýřů ubývalo.

I v zemích českých, polských a uherských vyvinul se záhy obyčej propůjčování půdy za roční plat. Lidé, kteří si získali právo užívati cizí půdy, zvaní jsou v pramenech (českých již od XI. stol.) »hosty« (hospites). Právní postavení jejich řídilo se normou českého, resp. polského neb uherského práva obyčejového; odtud se pak říkalo, že byli usazeni na »českém právu« (polském, uherském). Podle tohoto domácího práva byli osadníci povinni platiti pozemkovému pánu jistý roční plat (»úrok«), konati mu roboty, a odváděti dávky, plynoucí z osobní závislosti (t. zv. pocty); šlo tedy o nesvobodný pacht půdy. Propůjčení

půdy dalo se buď na určitou dobu, nebo doživotně, případně i dědičně. Opustil-li osadník půdu před uplynutím sjednané lhůty, byl povinen zaplatiti pozemkovému pánovi zvláštní poplatek (v Čechách t. zv. »vzdajné«). Úročný plat býval ujednan ustně, čehož pak bývalo pozemkovými pány na úkor osadníků mnohdy zneužíváno.

S příchodem německých kolonistů počal se ujímati pacht svobodný, jenž nazýván právem německým (ius teutonicum), emfyteutickým, česky též podacím neb zákupním.²⁸⁾ Od XIII. stol. byla již emfyteuse ve střední Evropě velmi rozšířena, vytlačujíc dřívější nesvobodný pacht na právu domácím.

Podmínky, za kterých bývalo emfyteutické právo kolonistům poskytováno, bývaly ujednávané mezi pozemkovým pánem a lokátorem, t. j. podnikatelem nově zakládané vesnice, jenž jednal jménem větší skupiny kolonistů. Jeho povinností bylo opatřiti potřebný počet kolonistů a příslušný fundus instructus; dalším jeho úkolem bylo vyměřiti propůjčenou půdu na »lány« (něm. Lehen) a přiděliti je jednotlivým členům osady. Sám měl pak právo na 1—5 lánů, z nichž neplatil úročného platu a právo na dědičnou rychtu, čili fojtství. Vedle toho bývalo mu dovolováno zříditi si krčmu, mlýn, pekařství, kovářskou dílnu nebo jinou živnost. Výhody ty měl za to, že nesl náklady i risiko celého podniku.

Z přiděleného kusu půdy byl každý kolonista povinen platiti roční plat něm. Zins, u Poláků »czynsz«, neb »myto«, čes. »úrok«, lat. »census, annua pensio, tributum« a pod.). Spíázel se ve dvou ročních lhůtách a sice o sv. Jiří (24. dubna) a na sv. Havla (16. října). Mnohdy znamenal jen pouhý uznávací poplatek. Při pusté půdě býval úročný plat i zcela promíjen (osadníkům poskytována »lhota«, t. j. ulehčení platebního břemene). Úročný plat vybíral od osadníků lokátor, který jej odváděl pozemkovému pánovi; mimo to hned při ujednání lokační smlouvy byl povinen mu vyplatiti jistou sumu peněz v hotovosti, vyměře-

²⁸⁾ Podacím zvané u nás emfyteutické právo od toho, že emfyteuta platil »podatky« t. j. činži; zákupním pak, že si zmíněné právo složením jisté sumy koupil.

nou podle počtu lánů («Anleit, porrectoria, inductionales», čes. podací, zákup»), za kterou pro osadníky emfyteutické právo zakoupil. Rozsah tohoto práva blížil se téměř vlastnickému; bylo dědičné, svobodné, pouze úrokem zatížené. Veřejné dávky a služby arci kolonista plniti musil.

Veškeré povinnosti a práva kolonistů bývaly pojímány do listiny, kterou pozemkový pán vydal pro všechny osadníky dohromady, případně i pro několik osad. Právnímu postavení kolonistů dostalo se tím pevného základu.

Od XIV. stol. nastal v postavení selských emfyteutů nepříznivý obrat. Ve východním Německu přičinilo se o to hlavně rytířstvo, které po právu i násilím rušilo dočasné i dědičné pacht, emfyteusi zhoršovalo na pacht nesvobodný, dědičné pachtý měnilo na dočasné hledíc si rozmnožiti své statky a důchody. V jiných německých zemích dělo se to sice méně příkře, avšak pozemkové vrchnosti vystupovaly proti sedlákům aspoň zvyšovanými robotami. V zemích českých zpustlo po husitských válkách mnoho statků, které pozemkové vrchnosti vykoupily nebo zabraly a sousední sedláky nutily k robotám na takto zvětšené dominikální půdě. Po bělohorské bitvě bývala vrchnostenská půda často sedlákům propůjčována jen na 3—6 let, po jichž uplynutí mohl býti sedlák z ní vysazen. Sedláci v tomto postavení zváni byli »nezakoupení« na rozdíl od »zakoupených« t. j. emfyteutů. V Polsku počínajíc stol. XV. šlechta vůbec přestávala propůjčovati statky za úrok a počala hospodařiti ve vlastní režii, ježto vývoz obilí přes Baltské moře vynášel bohaté zisky. Aby pak si zjedнала potřebné pracovní síly, nutila sedláky k bezplatné práci na dominikální půdě. Také v Uhrách, kde do XVI. stol. byly roboty sedláků celkem nepatrné, byly tyto sněmovním usnesením z r. 1514 na prospěch pozemkových vrchností nově upraveny. Poněvadž též jurisdikce nad sedláky přešla všude do rukou pozemkových vrchností, nebylo možno sedlákovi proti jakémukoliv útisku dovolati se ochrany.

Dědický řád Marie Terezie z r. 1770 poskytl »zakoupeným« sedlákům rozsáhlé právo dědičné; patentem Josefa II. o nevolnictví z r. 1781 bylo jim pak dovoleno statek zastaviti, zadlužiti

do $\frac{2}{3}$ hodnoty, směniti i prodati. Pro »nezakoupené« to neplatilo. Činěny též pokusy vytvořiti zvláštní vlastnické právo selské, ale k cíli to nevedlo. Teprve v XIX. stol. byly veškeré dosavadní způsoby užívacího práva sedláků k půdě odstraněny a nahrazeny právem vlastnickým. Počátek v tom učinilo Prusko (1807), po němž následovaly jiné státy německé. V monarchii habsburské stalo se to zákonem ze 7. března 1848, jenž zrušil všechna břemena, plynoucí z poměru poddanského (v tom i roboty) a to za náhradu, čímž všeliké druhy dosavadního selského práva užívacího k cizí půdě odpadly a sedláci stali se vlastníky půdy, na níž hospodařili. Moderní zákonodárství zná již jen svobodný poměr pachtovní a to pravidlem dočasný; dědičného se užívá celkem zřídka. Oba druhy pak spadají do práva obligačního.

K odchýlnému konci dospělo propůjčování pozemků městských. Prodávati pozemky k účelům stavebním nebylo obvyklým, nýbrž pánové měst je zpravidla měšťanům jen propůjčili, aby si na nich domy stavěli. Tento městský nájem byl zásadně svobodný a dědičný a slul něm. *Burgrecht*, *Weichbild*, *Weichbildrecht*, lat. *jus civile*, *jus forense*. Právní obsah jeho byl stejný jak v Německu, tak i v zemích ostatní střední Evropy, ježto města byla vysazována na německém právu.

Při zakládání města postupovalo se stejně jako při kolonizaci zemědělské půdy. Obvod města byl rozdělen na jistý počet přibližně stejných stavebních míst, k nimž jednotliví osadníci obdrželi dědičné a zcizitelné věcné právo; toto jim bylo zajištěno privilegiem, které pán města pro osadníky vydal. Za udělené právo byli mu povinni platiti určitou činži (*census arealis*, *Freizins*, *Wurtzins*), jež byla ve většině případů jen uznávacím poplatkem; veřejná břemena arci musili nésti. Po vzoru pánů měst počali pak i soukromí majitelé propůjčovati zájemcům nejen pozemky ke stavbě, nýbrž i domy, krámy, kotce, bouďy a pod. Tito odváděli za to rovněž nízkou činži, ale byli povinni propůjčený objekt udržovati v dobrém stavu a hraditi ze svého veškerou škodu.

Průběhem středověku pokleslo vlastnictví pozemkového pána jen na právo pobíratí stanovenou činži; naproti tomu majitel

domu nabyt vlastnictví i k půdě, na níž vázlo jen reálné břemeno ve prospěch osoby, oprávněné bráti činži. Dosavadní způsob propůjčování domů a místností tím zanikl. Na jeho místo nastoupil nájem domů a místností, zajišťující nájemníkovi pravidlem věcné právo vyplývající z povahy německé držby (Gewere); prodejem domu se toto právo tudíž nerušilo (srov. § 40).

Po recepci římského práva v Německu byla přejata v právu obecném též superficies. Přešla jak do rakouského tak i německého občanského zákoníku (t. zv. Erbbaurecht, Platzrecht, Bodenrecht, Bodenzinsrecht). V praxi měla však význam podřadný; teprve novější úprava (na př. v Rakousku zákon o právu stavebním z 26. dubna 1912) způsobila, že v praxi se k ní počalo více přistupovati.

§ 22. Právo lenní.

Léno bylo nejvýznamnější formou středověkého práva, kterou byla propůjčována půda lidem, kteří vlastního majetku pozemkového neměli nebo dávající lennímu poměru přednost, vstupovali do něho se svým majetkem pozemkovým. V Německu zasáhl lenní poměr většinu půdy; odtud dostal se i do zemí českých a polských. Vedle výrazu »l é n o« (z něm. Lehen) zval se v zemích českých lenní statek též »manstvím« (z něm. Mann); naproti tomu statek, jenž nebyl v lenním poměru, zván byl »z p u p n ý m«. Polské prameny uvádějí léno latinským slovem feudum nebo též ius feudale.

Lenní poměr byl upravován právními normami, které byly vydávány od panovníků; k nim připojily se normy, plynoucí ze smluv, jež byly sjednávány mezi lenním pánem a jeho vasalů a normy, jež se vyvinuly z praxe lenních soudů. Tím vzniklo v Německu zvláštní právo lenní, jež v zemích, kde bylo recipováno, přijalo do sebe ještě domácí prvky. Podstatným znakem lenního práva jest, že se v něm sloučila jak veřejnoprávní tak i soukromoprávní složka. Předmětem dalšího výkladu arci bude jen soukromoprávní stránka lenního poměru.

Lenní poměr vznikl dvěma akty mezi lenním pánem (senior, dominus), jenž propůjčoval půdu a nastávajícím vasaleni (manem). Prvý akt zakládal osobní svazek mezi oběma strá-

nami; vasal vstupoval do osobní závislosti na lenním pánovi skládaje mu přísahu věrnosti (homagium, fidelitas), lenní pán pak přijímal jej do své ochrany, což rovněž stvrzoval slibem věrnosti. Druhým aktem se pak zakládalo věcné právo vasalovo k lennímu statku; propůjčení statku lénem dělo se symbolickou investiturou. Lenní pán podal vasalovi buď hůlku, rukavici, nejčastěji pak meč nebo kopí, čímž statek na vasala obrazně převedl. O poskytnutí léna býval vyhotoven lenní list (Lehensbrief), který odevzdal lenní pán vasalovi, od něhož pak navzájem přijímal lenní revers, jímž vasal bral na sebe lenní povinnost, zároveň pak učiněn byl příslušný zápis do lenních knih, podle práva českého do dvorských desk.

Lenní poměr dával lennímu pánovi nárok na lenní služby vasalovy, t. j. na službu vojenskou a dvorskou, tuto poslední zejména na lenním soudu; za to náležela vasalovi ochrana od lenního pána a lenní statek, z něhož měl mít prostředky, aby zejména službu vojenskou mohl vykonávat.

Při vojenské povaze léna byly k němu způsobilé jen osoby schopné k rytířské službě; tyto měly plnou lenní způsobilost jak aktivní, tak i pasivní. Měšťané, sedláci, duchovní (vyjímajíc církevní knížata) mohli nabýti pravého léna jenom výjimečně (per gratiam domini), rovněž tak i ženy a korporace. V takovém případě bylo pak třeba, aby si zřídili plnoprávného zmocněnce, jenž vystupoval vůči lennímu pánovi jako vasal. Židé jakož i ti, kdož byli v církevní nebo říšské klatbě, byli k lénu absolutně (aktivně i pasivně) nezpůsobilými.

Lénem mohlo býti propůjčováno všechno, co poskytovalo trvalý užitek. Původně byly to jen nemovitosti, později též práva, z nichž plynul stálý příjem jako na př. regály, desátky a zejména pak úřady (hrabství, soudy, fojtovství a pod.). Vasal směl dáti své léno zase někomu jinému lénem, čímž vznikala t. zv. subinféudace (něm. Afterlehen), jež nebyla vždy neomezená; soudní léna směla na př. přejíti nejvýše do čtvrté ruky. Udílel-li léno pán ze svého jmění, bylo to feudum datum; avšak bylo též běžnou věcí, že někdo chtěje vstoupiti do lenního poměru, odevzdal svůj majetek nemovitý svému nastávajícímu

lennímu pánovi do vlastnictví a přijal jej od něho zpět jakožto léno. Takto získané léno bylo *feudum oblatum* (v čes. léno podané).

Vasal měl k lennímu statku výlučné právo užívací; dispozice se substancí léna, tedy zejména zcizení, byly přípustny pouze se svolením lenního pána. Opomenul-li toho, bylo zcizení neplatné a vasal ztrácel léno. Lenní pán sice mohl lenní statek zeiziti, ale nesměl tím postavení vasalovo zhoršiti, obyčejně mu je vyměnil za jiné. Vyhradil-li si hned při udělení léna tuto možnost, šlo o t. zv. »*feudum fidei commissum*« (čes. léno na víru podané). Podle nauky německého práva o dělitelnosti držby náležela lennímu pánovi držba vlastnická (*Eigengewere*) a vasalovi držba lenní (*Lehengewere*).

Lenní poměr byl svou povahou doživotní pro pána i pro vasala; smrtí jednoho neb druhého zanikal. Avšak od XII. stol. stávala se léna dědičnými, což se vyvinulo z praxe, že lenní páni udíleli uprázdněné léno synu zemřelého vasala a naopak zase dědici zemřelých lenních pánů obnovovali léno dosavadním vasalům. Avšak i při dědičnosti lén bylo třeba, aby osobní svazek mezi pánem a vasalem byl zase založen. Proto bylo povinností vasalů, aby do roka a dne od úmrtí pánova žádali za obnovu léna (*renovatio feodi*); pán zase byl pak povinen léno jim propůjčiti.

Děditi léno mohli jen mužští potomci zemřelého lenníka, pokud arci byli k lénu způsobilí. Bylo-li v určitém případě více stejně blízkých dědiců, měl lenní pán původně právo poskytnouti léno jednomu z nich, avšak od XIV. stol. byl již povinen, pakli to žádali, propůjčiti jim léno ke společné ruce, v kterémž případě pak na lenním statku hospodařili společně. Často též docházelo k tomu, že užitky z léna se dělily mezi společníky a od společného hospodaření se upouštělo. Případlo-li léno na nezletilého vasala, připadalo pánovi lenní poručení, po jehož dobu mu náležely užitky léna. Později býval obyčejně ustanovován zvláštní lenní zástupce.

Zemřel-li vasal bez dědiců, spadalo léno zpět na pána. Lenní poměr dále končil, jestliže lenní statek zanikl nebo vrátil-li jej

vasal pánovi. Rovněž hrubé porušení závazků, z poměru lenního plynoucích, mělo v zápětí jeho zánik. Případ ten nastával při t. zv. *felonii*, t. j. u vasala, odepřel-li lenní služby, zradil-li pána v polním tažení, zeizil-li bez jeho svolení lenní statek, dopustil-li se proti pánovi násilných činů proti jeho životu, cti neb majetku a pod.; naproti tomu z viny lenního pána rušil se lenní závazek, odepřel-li vasalovi potřebnou ochranu, odňal-li mu léno, dopustil-li se proti němu neb jeho příbuzným bezprávného násilí a pod.

Poněvadž lenní poměr spočíval na soukromé úmluvě mezi pánem a vasalem, je přirozeno, že v různých případech mohlo dojíti i k modifikacím vzájemných práv a povinností z lenního svazku plynoucích. Německé právo lenní tudíž nebylo právem jednotným. Nedostatku tomu mělo býti odpomoženo od 2. polovice XV. stol. recepcí *langobardského práva lenního*. Avšak toto recipované právo, třebaš mělo býti obecným, mělo jen subsidiární platnost; domácímu právu partikulárnímu náležela přednost.

S postupným sílením státní moci, zaváděním žoldněřského a později stálého vojska, zřizováním placeného úřednictva státního, pozbýval lenní poměr významu. Lenní pán nemohl vasalovi poskytnouti více ochrany, než moc státní každému svému občanu; vasal pak neměl nijaké potřeby lenní ochrany se dovolávati; vzájemný svazek věrnosti mezi nimi ve skutečnosti neexistoval. Proto počalo lenní právo býti postupně ze státního života odstraňováno.

Do zemí českých proniklo právo lenní již ve stol. XI.; hojněji se vyskytují léna od stol. XIII., kdy vyskytují se i velmoži, vládnoucí větším počtem vasalů. Tato česká manství vykazují velikou různost lenního práva a také již mnohdy značný odklon od vlastní podstaty lenního poměru. *Karlštejnské lenní právo* zná na př. léna rytířská a léna robotní. Robotní manové, kteří nesměli býti šlechtici, byli povinni držeti stálou hlídku u horní brány hradu, zvoniti třikrát denně k modlitbě a zametati hradní nádvoří, tedy konati práce čeledínské. Všechna manství *karlštejnská* byla dědičná, zcizovala se jako alodia pořizovalo se o nich jako o alodiích. Jinými nepravými lény (zná-

mými též v jiných zemích rakouských) byla t. zv. léna čin-
žovní nebo podplatní (něm. Zinslehen, Beutellehen), kde
lenní pán měl nárok jenom na určitou činži od vasala, aniž by se
tento musil mu přísahou zavazovati k lenní věrnosti. Vasalové
křížovnické komendy v Chebu nedostávali zase žádných lenních
listů a pod.

V daleko menší míře proniklo lenní právo do zemí polských.
Opírala se tomu polská šlechta, která s úspěchem pracovala
i k tomu, aby lenní statky, pokud kde byly, měnily se na zemské.
V zemích uherských bylo, jak výše již řečeno, vzácnou vý-
jimkou.

Počátek zrušení svazku lenního učinil v Prusku Fridrich
Vilém I. zákonem z 5. ledna 1717; všechna šlechtická, se'ská
i fojtovská léna byla zrušena za výkupné. V neuherské části mo-
narchie habsburské — nehledíc k alodifikaci některých lén ve stol.
XVI. a XVII. — učiněny k tomu první kroky za Marie Terezie
a Josefa II. Tento zejména r. 1788 ustanovil, že každé léno, jež
by zpět spadlo na korunu, má se prodati dále jako svobodný
(»zpupný«) statek. Avšak po jeho smrti se v tom ustalo a císař
František nejen že r. 1817 zapověděl alodifikaci lén, nýbrž zaná-
šel se i plánem nahraditi dosavadní rozmanitost lenního práva
v monarchii jednotným řádem lenním, k čemuž však již nedošlo.
Zákon ze dne 7. března 1848, rušící břemena ze svazku poddan-
ského, zasáhl rovněž zásadně i poměr lenní, ale teprve zákon ze
dne 17. prosince 1862 nařídil alodifikaci a to za náhradu; zřizo-
vati nová léna bylo zakázáno. Pokud se v Německu v některých
zemích (na př. v Meklenbursku, Lippe a j.) léna udržela, pozbyla
platnosti po světové válce výmarskou ústavou.

Ve starém právu českém bylo obyčejem propůjčovati půdu
s podmínkou vojenské služby též lidem svobodným, kteří ale ne-
náleželi k stavu šlechtickému. Půda, kterou přijímali, byla zvána
»nápravou« (lat. provisio), od čehož sluli nápravníci.
Vojenské služby, k nimž se zavazovali, byly nižšího druhu (u sa-
mostřilů, s koněm), jež později zaměněny peněžitými dárkami.
Od XVIII. stol. vyšly »nápravy« z obyčeje. V právu uherském
měli obdobné postavení svobodní praedialisté, o nichž je

zmínka již ve zlaté bule Ondřeje II. (v čl. 3). Dostávali k doži-
votnímu užívání půdu od prelátů s podmínkou, aby za ně konali
vojenskou službu. Vedle vojenské povinnosti odváděli prelátům
roční — často jen nepatrnou — peněžitou činži. Od XVI. stol.
stávala se praedia dědičnými v potomstvu mužském; vymřelo-li,
spadalo praedium zpět na preláta, jenž byl povinen je zase udělit
jinému praedialistovi. Patentem z 3. února 1855 byl i tento poměr
osobní závislosti zrušen a praedialistům připadly dotyčné statky
do vlastnictví za malé výkupné.

§ 23. Přehled donačního systému uherského.

Donationes regiae (též possessionariae collationes) v právu uherském
byly jediným původním způsobem jímž se nabývalo v právu uherském
šlechtických nemovitostí; koruna uherská, resp. panovník byl jejich jediným
zdrojem, k němuž po vymření oprávněných dědiců nebo pro zradu jejich
držitele se zase vracely zpět.²⁹⁾ Základem, na němž byla donační soustava
vybudována, bylo právo obyčejové; počátky její sahají do doby krále Ludví-
ka I. (1351), kdy zmíněný panovník odňal šlechticům, kteří neměli muž-
ských potomků, volné disposiční právo se statky a stanovil, že statky jejich
budou přecházeti na dílné příbuzné, a kdyby jich nebylo, tedy na fiskus.
Opatření to způsobilo, že případy odúmrtí, jež připadly koruně uherské,
staly se častějšími; odumřelé statky pak král udílel zasloužilým šlechticům
jako výsluhy. Donační listiny, jež byly v královské kanceláři o tom sepišo-
vány, měly formu privilegia; tato forma byla pak důsledně dodržována při
dalších donacích, takže postupem doby nahromaděné množství listin tvořilo
svým obsahem nové obyčejové právo i praxi, jejímž zdrojem byla panovní-
kova vůle. V Tripartitu byl tento materiál uveden v soustavu, jež se pak
v Uhrách udržela v platnosti až do r. 1853.

Předmětem královské donace mohly býti pouze statky šlechtic-
ké, nikoli statky korunní nebo církevní. Udělit je směl jenom legitimní, t. j.
korunovaný panovník a to osobám způsobilým, pravidlem šlechticům.³⁰⁾
Nezpůsobilými byli cizinci, svobodná a královská města, preláti a nábožen-
ské řády, osoby stížené infamií a pak advokáti, notáři, sekretáři a vůbec
všechny úřední osoby, které měly listiny o požadovaný statek donační v rukou.

²⁹⁾ V právu českém a polském podobaly se uherským donacím výslu-
hy čili výprosny; udílel je panovník osobám, jež si svými službami
získaly zásluh. Na rozdíl od precaria stávaly se výsluhy i statky donační
vlastnictvím osob, jímž se jich dostalo.

³⁰⁾ Stačilo též, by-li donatář člověkem svobodným, ježto královskou
donací se zároveň nabývalo šlechtictví. Sedláci mohli být nobilitováni jen,
když k tomu svolila jejich vrchnost.

Donační statky byly udílány donatáři do vlastnictví (jure perpetuo). Řád dědičné posloupnosti při tom býval určen přímo v donační listině (dědili buď jen synové, nebo oboje pohlaví, nebo na ženy přecházel statek po vymření dědiců mužských a j.). Avšak ježto byl donatář úplným vlastníkem donačního statku a zároveň u něho byl dotyčný statek nově nabytým (nikoli dědovským), mohl určený řád posloupnosti i pozmeniti (tedy případně i některého z dědiců vyloučiti), avšak nesměla tím vzniknout újma fisku. Jestliže na př. rozšířil dědičnou posloupnost na pohlaví ženské, ač donační listina ji vyhradovala jen mužům, platilo opatření jenom do vymření pohlaví mužského, načež donační statek spadal zpět na krále. Nástupci donatáře již určenou posloupnost měniti nemohli, ježto šlo již o statek zděděný po předkovi, což volnou dispozicí nepřipouštělo.

S donačním statkem bývala spojena t. zv. menší práva regální, jichž výkon připadal donatáři. Některá z nich tvořila příslušenství donačního statku, jiná bývala zvláště donatáři v privilegiu propůjčována. Naproti tomu na statech vázla též jistá břemena a to právo vdovské, právo dívčí (jus capillare), právo k zákonnému obvěnění (jus dotis legalis) a právo čtvrtinové (quartalitium), jež bylo zvláštností donační soustavy (viz § 55). Z veřejných břemen vázla na donačních statech jen vojenská povinnost; daní, dávek, poplatků a třicátků byly prosty.

Vedle donací královských vyskytovaly se ještě donace palatinské a prelátské. Prvé poskytoval palatin jakožto panovníkův náměstek, případně královský místodržitel, nebyl-li palatin ustanoven. Avšak donace palatinská nesměla přesahovati 32 seelských usedlostí, nesměla se díti nešlechticům (ježto šlechtictví směl jen řádně korunovaný král udělovati) a musila býti jen »donatio pura«, při níž donatář nemusil složit jistou sumu peněz.³¹⁾ Prelátské donace udíleli preláti predialistům, usazující je na svých nemovitostech; udílecí právo bylo později omezeno jen na nejvyšší církevní hodnostáře.

Důvody, jež poskytovaly možnost nabytí donačních statků, čili t. zv. tituly impetrační, byly tyto: 1. defectus seminis, 2. nota infidelitatis, 3. ius regium, 4. donatio nova, 5. consensus regius a 6. titulus juris armorum (od XVIII. stol.).

V prvním případě, chtěl-li se někdo ucházeti o statek donační, musil svou žádost založiti na tom, že dosavadní jejich držitel (deficient) zemřel bez potomků, kteří byli oprávněni podle donační listiny k dědictví (tedy na př. jen mužů). V případě druhém byl impetrant povinen dokázati infidelitatem toho, o jehož statky se chtěl ucházeti. Pojem infidelity byl velmi široký; znamenal nejen velezradu, nýbrž i zločin urážky Veličestva,

³¹⁾ Opakem donace prosté byla »donatio mixta« udílená nejen za zásluhu donatáře, nýbrž zároveň i za peníze. Složená suma vázla pak ve prospěch donatáře a jeho potomků zástavním právem na donačním statku.

zločiny čelící proti veřejným institucím, zločiny proti bezpečnosti jednotlivých osob a zločiny proti majetku. Za krále Karla na sněmu přešpurském r. 1723 byl pojem infidelity obmezen. Účinek její co do práva soukromého byl ten, že veškeré jmění pachatelovo ipso facto propadlo fisku, aniž by bylo třeba rozsudku, jímž by se vyslovila konfiskace. Proto dostačil impetrantovi pouze důkaz infidelity, k čemuž arci musil též dovésti, že pachatel byl v době svého činu držitelem donačního statku.

Pojmem »jus regium« rozumělo se právo fisku k oněm statkům, jež de jure sice na fiskus již spadly, ale de facto nacházely se v cizích rukou. Jménem královského práva bývalo žádáno za donaci oněch statků, jež spadly na fiscus per defectum seminis nebo per notam infidelitatis, jestliže od vzniku těchto titulů uplynula již 32 léta. Bez ohledu na tuto lhůtu bylo možno užití titulu práva královského též »annexive«, v kterém případě nabýval donatář statků per defectum seminis nebo per notam infidelitatis a teprve v druhé řadě, kdyby dotyčný speciální titul nemohl býti dokázán, též jure regio. Byl-li impetrantovi udělen donační statek jenom z titulu práva královského a on v kontradikčním procesu vůči pokojnému držiteli statku nedokázal ani defectum ani notam, byl pokutován. Naproti tomu obdržel-li jus regium jakožto dodatek (annexive) k jinému donačnímu titulu, propadl pokutě jen tehdy, když nedokázal ani svůj donační titul, ani jus regium a přesto tvrdošíjně vedl spor dále.

Titulem »nova donatio« rozumělo se udělení takových šlechtických statků, jež měl sice donatář už v řádné držbě, ale neměl pravoplatných listin. Držitel stával se touto novou donací vlastníkem. Dlouhou pokojnou držbu nejen vlastní, nýbrž i svých předků musil arci dokázati. Novou donací zabezpečoval se držitel statků jednak proti fisku, aby mu statky po uplynutí jednoho sta let nepropadly, jednak proti osobám třetím, jež by se mohly k oněm statkům domáhati donace nebo jej jinak o držbu připravit. Kromě nové donace v uvedeném smyslu existovala též (podle Tripartita) donace, jež byla často pouze obnovením donace staré, z té příčiny, že se původní donační listina ztratila nebo byla zničena. Užívalo se jí pro agnáty i kognáty; dřívější dědičný řád nesměl arci při tom býti změněn. Kdo by chtěl své příbuzné takovou cestou zbaviti práv k donačním statkům, dopouštěl se »zrady bratrské krve«.

Donatář, jenž neměl oprávněných dědiců, mohl donační statek se souhlasem krále zajistiti nebo převésti na osobu jinou. Tato pak nabývala statku z titulu královského konsensu; král se jím vzdával práva ke statkům, jež měly po smrti donatářově připadnouti fisku. Consensus regius byl dvojitý: podmíněčný a s působností okamžitou. Podmíněčný byl udílen na případ smrti, kdežto druhý vstupoval ihned v platnost a sice při prodeji, zástavě neb darování donačního statku.

Platnost donace vyžadovala, aby donatář byl uveden do roka v držbu donačního statku, čemuž se říkalo statutio nebo též introductio.

Vyžadovala právem předepsaných obřadností. Prováděly ji dvě úřední osoby, z nichž jedna byla zástupcem krále (t. zv. statutent), druhá zástupcem věrohodného místa (locus credibilis), přímo na donačních statech v přítomnosti sousedů a vlastníků hraničících pozemků. Směla být konána jen veřejně a za dne; tajná statute byla neplatná a stihána pokutou. Na pozemcích byla donační listina přítomným přečtena a vyložena, aby případně mohli o tom vydati svědectví, načež oba úřední funkcionáři vedli donatáře za ruce několik kroků a statutent mu vložil do ruky hroudu na znamení, že mu donační statek odevzdává. Jak statutent tak i zástupce věrohodného místa byli povinni na místě statute setrvati po tři dny, aby vešla v obecnou známost a aby případně přijali odpor, jenž by byl proti statuci podán.

Nejdéle patnáctého dne po statuci byly povinny zmíněné osoby úřední odebrati se k věrohodnému místu a tam podati podrobnou relaci o svém výkonu. Na základě této relace vydán byl pak donatáři od kapitoly nebo od kláštera relační list, vlastní relace uložena pak do archivu a text její zapsán ještě do protokolu.

Statuce, proti níž nebyl podán odpor, zvala se »statutio pura«; donatář mohl se na jejím základě ihned ujmouti držby donačního statku a tohoto užívati. Byl-li však podán odpor, byla statute »raněnou« (statutio vulnerata) a donatář nesměl se ujmouti držby, dokud statute nebyla »očistěna« (depuvována), t. j. dokud podaný odpor nebyl odstraněn. Odpor proti statuci mohl činiti každý, jehož právo tím bylo ohroženo, nebo od jeho úředníků, sedláků i jakýchkoliv zástupců, ba i bez příkazu; o výsledku jeho bylo rozhodnuto ve sporu před soudem.

Od lenního poměru lišil se donační systém v několika směrech. Donační statek předně mohl býti udělen pouze králem (výjimečně sice též palatinem, král. místodržitelem nebo prelátem) řádně korunovaným a to cestou privilegia, tedy aktem rázu veřejnoprávního. Naproti tomu léno se zakládalo na soukromé smlouvě mezi lenním pánem a vasalem. Léno mohl propůjčiti každý, kdo měl možnost předmětem léna disponovati a někoho si k vasalským službám zavazovati. Jistý, z dnešního hlediska veřejnoprávní, prvek lenního poměru — povinnost vojenská — byl jen součástí obsahu lenní smlouvy; její soukromý ráz se tím nerušil. Donace mohly býti udílány jenom šlechticům — nehledíc k nečetným výjimkám; naproti tomu při nabytí léna nehrála stavovská příslušnost takovou roli — vyloučeny byly jen osoby, jež neměly pasivní způsobilosti. Předmětem královské donace mohly býti jenom šlechtické nemovitosti a s nimi spojená menší práva regální; lenem mohlo býti poskytnuto vše, co poskytovalo trvalý užitek, tedy nejen nemovitosti, nýbrž i užitková práva i veřejné úřady. Donace se udílaly jako odměna za zásluhy nebo v uznání vynikajících osobních vlastností (»ob servitia vel preclaras virtutes«); přijetím donačních statků nepřijímal donatář též žádných závazků vůči králi. Naproti tomu léno bylo jistým způ-

sobem odměny za osobní služby, k nimž se vasal zavazoval a které byl nucen konati, jestliže si chtěl léno udržeti. Lenní smlouvou nabýval vasal pouze užívacího práva k lénu (nesprávně zvaného »dominium utile«), kdežto vlastnictví (»dominium directum«) zůstávalo pánovi. Naproti tomu donací dostalo se obdařenému práva vlastnického (ius perennale).

§ 24. Reálná břemena.

Reálnými břemeny rozumějí se povinnosti k opěťovanému plnění, vázající na určitém pozemku; osobu povinného plnítele určuje držba obtížené nemovitosti. Podstata reálných břemen nejlépe vyniká, srovnají-li se s římskými služebnostmi: kdežto pro tyto platí zásada »servitus in faciundo consistere nequit«, jest předmětem reálných břemen právě činnost pozitivní. Antickému právu byla reálná břemena neznáma; jsouť výtvořem středověkým.

Počátky reálných břemen spočívají v středověkých poměrech soukromoprávní závislosti mezi pozemkovými vrchnostmi a lidmi na jejich půdě usazenými. Povinnosti těchto posledních bývaly těsně spojovány s půdou, aby se ustálily pokud možno na trvalou dobu. Podobně počínal si též stát požaduje od svých poddaných služby a dávky i církev, jež požadovala desátky od každého hospodáře z pozemků. I tyto povinnosti, v dnešních slova smyslu veřejnoprávní, byly uvalovány na půdu, jež v dobách naturálního hospodářství platila za hlavní zdroj majetkový. To pak vedlo k tomu, že počal se ustalovati názor, že nikoliv osoba, nýbrž nemovitost jest tou neb onou závadou zatížena, kterou každý nabyvatel musí s pozemkem na sebe převzítí.

Reálná břemena doznala velkého rozšíření a nevyšla z užívání ani když naturální hospodářství počalo ustupovati peněžnímu; tedy hlavně ve městech, kde již jejich souvislost s vrchnostenskými poměry osobní závislosti ustupovala do pozadí. Od XVI. stol. nastal však v rozvoji reálných břemen obrat. Na velkostatech počalo se užívati k hospodaření vedle sil robotních též i sil námezdních, řada vrchnostenských práv (jako na př. státní daně, vojenská služba, církevní dávky) počala býti upravována normami práva veřejného, takže reálná břemena počala

upadati. Zákonodárství nové doby, směřující k osvobození selské půdy, je téměř úplně odstranilo.

Právní povaha reálných břemen jest v literatuře spornou; novější německá theorie posuzuje je jakožto »věčný dluh«.

Většina reálných břemen zakládala svůj vznik buď na normě zákonné nebo obyčejové; mohla vzniknouti též smlouvou, jež ve starším právu vyžadovala formální tradice (něm. Auflassung) a zápisu do veřejných knih. Po recepci římského práva v Německu dostačila pouhá smlouva a jako nabývací důvod uznáno i vydržení. Zanikla-li nemovitost (na př. požárem domu), nebo odpadla-li osoba oprávněná pobíratí příslušná plnění, zanikalo též reálné břemeno; rovněž právním jednáním mohlo býti odstraněno.

Z reálných břemen buďtež uvedena tato:

1. *Roboty* (něm. Fronden, Dienste). Byly buď měřené nebo neměřené, řádné a mimořádné, ruční a potažné. Vázly na selských statcích ve prospěch pozemkové nebo teritoriální vrchnosti.

2. *Pozemkové činže* (census, census arealis). Byly to jednak platy peněžité, jednak naturální, jež se odváděly v různých ročních dobách (na př. o velikonocích, svatodušních svátcích, na sv. Martina, na jaře a na podzim a pod.). Naturální platy jsou starší a byly nejrůznějšího druhu; vedle polních plodin bývalo odváděno určité množství vína, medu, vosku (v Čechách »kámen« vosku), sýra, pečiva a pod.

3. *Desátky* (decimae). Byly to dávky, spočívající v ali-quotní části úrody. Pravidlem činila kvota jednu desetinu, mnohdy však byly požadovány i kvoty vyšší (tak na př. v Uhrách »devátek«) nebo nižší jako dvacátek, třicátek a pod. Povinnost desátku postihovala buď všechny plodiny (decimae generales) nebo jen některé (decimae speciales), nebo jen zvířata a jejich produkty (decimae carniun, desátek »krvavý«). Desátek z obilí a vína byl zván »velkým« (decimae magnae), kdežto desátek z ovoce, zeleniny (v Čechách též ze lnu, konopí, prosa) byl »drobný« (decimae parvae). Podle toho, zda příjemce desátku

byla osoba duchovní nebo světská, činil se rozdíl mezi »decimae ecclesiasticae« a »decimae seculares«.

4. Největšího významu došly *renty* něm. Ewiggeld, Ewiggülte), jež se vyvinuly od XII. stol. ve městech a rozšířily se nejen po celém Německu a ve státech střední Evropy, nýbrž i ve Francii a Itálii. V Čechách a na Moravě zvaly se *komorním* nebo *holým věčným platem*,³²⁾ lat. census annuus nudus perpetuus. Od svrchu uvedených reálných břemen lišily se renty tím, že vlastník pozemku je sám zřizoval ze své vůle. Zprvu se to dalo zejména z důvodů náboženských, aby si dárce platu zajistil, že ve výroční den jeho úmrtí bude vždy sloužena mše za spásu jeho duše (»plat zádušní«). Vlastník při tom postupoval tím způsobem, že pozemek převedl do vlastnictví církve, od níž jej přijal do držby jako propůjčený zpět s povinností platiti roční plat; nebo vlastnictví pozemku sobě a svým dědicům podržel a na církevní instituci převedl pouze právo na plat, jímž pozemek na věčné časy zatížil. Obmyslený církevní ústav převzal pak povinnost obstarati za poskytnutý plat požadovaný církevní úkon.

Kdežto při zádušních platech rozhodoval moment náboženský, od XIV. stol. vedly k rozvoji rent důvody hospodářské. Rozvoj obchodu v městech způsobil, že mnozí měšťané nahromadili si velký peněžitý kapitál, který se snažili výnosně uložit. Příležitost k tomu se jim naskytovala u vlastníků domů, kteří zas potřebovali peněz, aby zřídili ve svém domě buď nové dílny nebo další obytné místnosti, nebo staré rozšířili neb upravili. V takovém případě mohl si pak kapitalista koupiti rentu za určitou sumu peněz, které dal vlastníkovu domu, jenž rentou svoji nemovitost zatížil. Ujednání o koupi renty bylo třeba provésti veřejně buď před soudem nebo městskou radou a zapsati do veřejných knih (městských, rentovních, zemských desk a j.). O smlouvě byla mimo to vyhotovena veřejná listina (něm. Rentbrief, Gültbrief); chtěl-li vlastník renty tuto převésti na někoho

³²⁾ Název ten vysvětluje Všeherd (V. 4. 2), že plat holý věčný ten slove, kterýž kdo na lídech a na dědinách má zhola, bez držení lidí těch, na kterýchž ten plat jest a beze všeho panství.

jiného nebo zadlužití, stačila k tomu prostá, neformální smlouva a převod rentovního listu, který tak nabyl povahy cenného papíru.

Výše renty byla zprvu ujednána smluvními stranami zcela libovolně, ale záhy se ustálila mezi rentou a dávaným kapitálem pevná relace; kupní cena renty činila obyčejně její dvacetinásobek, takže renta představovala pak 5% z daného kapitálu (za 100 zlatých dala se koupiti roční renta 5 zlatých).

Koupí renty obcházel se vlastně církevní zákaz bráti úroky ze zápůjček peněžitých. Právně byl arci mezi rentou a zápůjčkou podstatný rozdíl; nehledíc k tomu, že renta byla institucí práva věcného, zápůjčka pak práva obligačního, neměl při rentě její majitel nárok na vrácení kapitálu, kdežto při zápůjčce bylo tomu naopak.

Podle své povahy byla renta věčnou. Měla-li býti zrušena, bylo třeba ji vykoupi ti, což předpokládalo dohodu stran, mezi nimiž ke zřízení renty došlo, nebo jejich právních nástupců. Mnohdy bývalo již hned při koupi renty vyhražováno dlužníkovi právo výkupní, jakož i výše sumy, za kterou mohl rentu vykoupiti »census in vim reemptionis«); další krok ve prospěch dlužníka renty stal se zprvu v městech a později v zeměpanských teritoriích německých, kde bývalo z á k o n e m poskytnuto dlužníkům rent právo ji vykoupiti splacením kapitálu i když by to nebylo ve smlouvě ujednáno; říšské policejní řády z r. 1548 a 1577 zavedly to jakožto obecné právo. Naproti tomu věřitel neměl právo vypovědění vložený kapitál. Avšak od XVII. stol. bylo v Německu dovolováno, že i věřitel si mohl vyhraditi právo vypovědění poskytnutý kapitál. Tím arci se přiblížila rentovní smlouva do značné míry hypotekární zápůjčce. Když pak se upustilo od zásady, že za rentu ručí jenom nemovitost, na níž renta vázne a dlužník renty ručil za řádné její placení i ostatním svým majetkem, setřel se rozdíl mezi oběma právními formami téměř úplně. Proto, když odpadl kanonický zákaz bráti úroky, ustoupila renta moderní hypotéce. Podržena byla pouze při t. zv. statech rentových, jimiž byly rolnické usedlosti, za které kupec nebyl povinen zaplatiti trhovou cenu v hotovosti, nýbrž v pravidelných splátkách, obsahujících v sobě jak úrok tak i kvotu umořovací.

Statky tyto byly zavedeny v Prusku zákony z let 1890 a 1891 za účelem vnitřní kolonizace, t. j. aby se umožnil vznik středních a drobných statků rolnických v krajích s převládajícími latifundiemi; v krajinách s polským obyvatelstvem sledovány tím též záměry germanisační. V Rakousku k vydání podobného zákona nedošlo.

K reálným břemenům náleží též v ý m ě n e k (Altenteil, Ausgedinge, pols. wymowa a j.) hojně užívaný doposud u obyvatelstva venkovského. Podstatou této staré právní formy jest doživotní právo určité osoby (výměnkáře) na určitý důchod ze selského statku. Důchod ten spočívá pravidlem v jistém množství naturalí, v poskytnutí bytu, otopu, světla, někdy též i v penězích. K výměnku dochází, když rolník — obyčejně z důvodu stáří — postupuje statek svému nástupci, nejčastěji synovi.³³⁾ V dobách selského podanství byla smlouva o výměnek omezována vrchnostmi, které na př. určovaly věkovou hranici hospodáře, kdy směl jíti na výměnek, omezovaly, ba i přesně stanovily míru výměnkářových požitků, aby nový hospodář nebyl příliš zatížen nebo dovolovaly předati statek jen plně způsobilému nástupci. Zrušením selského podanství všechna omezení odpadla a výměnek se sjednává svobodnou smlouvou. Má-li býti nyní posuzován za reálné břemeno, jest k tomu arci třeba vkladu do pozemkových knih.

§ 25. Pozemkové svobody (libertates).

Pojem služebností jakožto zvláštní skupiny věcných práv byl právu národů střední Evropy neznámým; teprve recepcí římského práva zaujaly tyto v jejich právním životě příslušné místo. V středoevropském právu vyvinula se pouze četná oprávnění, která jsou obsahově podobná římským služebnostem. Oprávnění ta zvana jsou v pramenech slovy libertas, česky s v o b o d a, v ó l e (též z v ó l e), polsky wolność, něm. Freiheit; oprávněným osobám se jimi poskytovala možnost používatí v určitém směru jak obecních tak i cizích soukromých pozemků.

³³⁾ Výměnky mohou ovšem býti zřízeny i pro neduživé nebo jinak nepůsobilé osoby.

Při právním pojetí těchto svobod kladlo středoevropské právo důraz na právo osoby, jíž náleželo užívati cizí půdy, odtud název »libertas«, »svoboda« atd., kdežto právo římské v pojmu »servitutes« mělo na mysli vlastníka služebného pozemku a jeho povinnost něco trpěti nebo zdržeti se jisté činnosti.

Co do obsahu pozemkových »svobod«, jsou tyto vlastně zbytkem někdejšího kolektivního vlastnictví k půdě. Pokud toto bylo v platnosti, představoval jejich výkon pouhý projev účasti v pospolitém celku. Po vzniku individuálního vlastnictví objevila se nutnost četná oprávnění, plynoucí z kolektivního vlastnictví, v zájmu veřejném i soukromém podržeti; tato se pak arci zračila jako »iura in re aliena«, jako »svoboda« na cizí půdě.

Z jednotlivých »svobod« buďtež uvedeny tyto:

1. Právo pastvy t. j. právo hnáti vlastní dobytek na cizí pozemky a pásiti jej na nich. Mnohdy právo to postihovalo vůbec všechny pozemky v obci, jakmile nastal podzim, kdy byla na př. volná pastva plemenných kobyli čili sverepic (equae liberum habent autumnum in omnibus bonis). Jindy býval zas přesně určen druh dobytka i počet kusů, obyčejně podle stavu v době přezimování; také doba, kdy bylo dovoleno pásiti, bývala někdy přesně určena (pro sverepice na př. podle knihy Rožmberské od sv. Havla, t. j. od 16. října, do 23. dubna na sv. Jiří). Podrobněji bývalo právo pastvy vymezováno akty vrchnostenskými, zejména tam, kde se pastevectví provozovalo ve větších rozměrech, jak tomu bylo na př. u Valachů živících se pastvou ovec.

2. jus stercorandi, t. j. právo uzavíratí v košáru (ohradě) vlastní i cizí ovce za účelem získání hnojiva;

3. právo vhnáti vepřový dobytek do cizího lesa, aby se pasl

na žaludech (jus glandinarium, v pramenech polských wgon, impulsio);

4. právo bráti dříví v cizím neb obecním lese (jus lignandi, v pols. wrąb, incisio) ať již k účelům stavebním, nebo jako topivo, či k jinému účelu; právo osekávati a sbíratí suché větve, dobývati pařezy, odnáseti vyvrácené stromy. Kromě dříví bývaly i jiné užítky předmětem pozemkových svobod jako na př. právo sbíratí lesní plodiny, pálení mlíře, bráti smůlu a j.;

5. právo stezky (libertas semitis) v rozmanitých formách: právo na stezku, jíž by bylo možno hnáti dobytek k pastvě nebo k napajedlu (libertas actus) a pod.;

6. právo vodovodu a to buď jen vésti vodovod přes cizí půdu, neb i čerpati vodu, napájetí dobytek na cizím pozemku, ba i právo pouštětí vodu na cizí pozemek zdvižením stavu (inundatio aquae).

Tyto i četné jiné svobody,³⁴⁾ jež při individuálním vlastnictví vyvolaly potřeby zemědělského života, bývaly posuzovány za příslušenství gruntů, s nimiž bývaly též zcizovány.

Po recepci římského práva v Německu byla snaha vtěsnati svrchu zmíněné pozemkové svobody pod pojem římských služebností. Poněvadž jejich odchýlná povaha se tomu vymykala, byla vytvořena zvláštní skupina t. zv. »servitutes iuris germanici«. Moderní zákonodárství přejalo co do služebností zásady práva římského, ač nikoli úplně beze změn.

§ 26. Zástavní právo k nemovitostem.

Zástavní právo k nemovitostem vyvinulo se ve střední Evropě později nežli u movitostí, ježto nemovitosti nebyly zprvu předmětem právního obchodu. Průběhem doby vyvinuly se různé jeho formy.

Nejstarší formou zástavy nemovitostí, známou již právu franckému, byla zástava vlastnická. Pozemek byl převeden do vlastnictví věřitelova s podmíněčnou investiturou; jako výminka resolutivní bývalo ujednáno, že vlastnictví věřitelovo má zaniknouti, jakmile by došlo ke splacení dluhu. Byla-li připojena méně již užívaná výminka suspensivní, zůstal dlužník v držbě pozemku a byl povinen jej převéstí do vlastnictví věřite-

³⁴⁾ Srov. na př. Všeherd, VII, 8, 3: A ta zvolé jest nejprve v obcích, v řekách a v prohoniech, v mostiech, v studnicích, v močidlech, silnicích, v cestách, stezkách, kteréž musí jíti přes cizie. Neb žádný tak bohatý býti nemůže, aby k svému všudy po svém a přes své, a ne přes cizie a susedské mohl jezdití, vozití, honití, chodití, dobytky napájetí, ovce pásiti, konopie máčetí a jiných zvolí takových množství k tomu podobných, ježto ač některé z nich žádného samého jednoho zvláštne nejsou, však společnie a vóbec všech jsú.

lova, když do určité lhůty dluh nezaplatil; věřiteli dostalo se jen symbolické investitury. Tento germánský způsob zástavy rovnal se v podstatě římské f i d u c i i.

Převod vlastnictví za účelem zástavy byl arci nevhodným, ježto dlužník byl odkázán jenom na poctivost svého věřitele; tento mohl snadno získaného vlastnického práva zneužít. Mimo to v době naturálního hospodářství, kdy cena nemovitosti spočívala převážně v jejich užitech, byl věřitel dostatečně zajištěn, postihla-li zástava jenom tento výtěžek; dotýkati se vlastnického práva dlužníkovy nebylo třeba. Účelu tomu sloužila z á s t a v a u ž i t k o v á č i l i a n t i c h r e t i c k á (v literatuře zvaná zástavou starou »alte Satzung«), při níž dlužník podržel své právo vlastnické a na věřitele převedl zástavní držbu (něm. Satzungsgewere) a právo pobíratí užítky z pozemku. Tato zástava, známá rovněž již právu franckému, nelišila se na venek (mimo strany) od prodeje, což vedlo v právu českém k jejímu názvu z á s t a v a t r h e m, v uherském v e n d i t i o t e m p o r a r i a nebo f a s s i o t e m p o r a l i s.

Zřízení užitkové zástavy vyžadovalo arci právního jednání před veřejným úřadem (v Německu před soudem neb městskou radou, v Čechách u zemských desk co do statků zemských, v Uhrách t. zv. f a s s e před loca credibilia a pod.), ale nebylo třeba již formální tradice (vzdání).

Při zástavě užitkové bral si věřitel užítky namísto úroků, pročez zástava ta se zvala též ú r o č n o u. Z důvodů kanonické záповědi úroků vystupovala církev též proti zástavě užitkové, nicméně i přes to dosáhla zástava užitková velkého rozšíření a udržela se až do pozdní doby (v Uhrách na př. až do druhé pol. XIX. stol.). Lhůta, po kterou měl věřitel brátí užítky ze zástavy, výslovně určována nebyla; věřitel, případně jeho dědic, měl právo na užítky tak dlouho, dokud nebyl dlužný závazek splněn. Mnohdy ani nebylo úmyslem dlužníka ba ani věřitele počítati se zaplacením dluhu, jako na př. při zástavě výsostných práv nebo měst panovníky nebo jinými velmoži, potřebujícími peněz.

Mírnější odrůdou zástavy užitkové, již bylo méně užíváno, byla z á s t a v a u m o ř o v a c í (něm. Totsatzung, v polských

pramenech zástava »ad extenuationem«, v čes. »per amortizationem«). Při této byly užítky odhadnuty a odpočítány z kapitálu, který věřitel dlužníkovi zapůjčil; odhad byl arci vždy ve prospěch věřitele. Jindy zase bývala určována lhůta, obvykle dosti dlouhá, po jejímž uplynutí mělo se za to, že věřitel jest se svým nárokem řádně uspokojen; tak na př. podle práva českého zastavovány statky »do života«, »do dvou (třech až pěti) životů« nebo v Polsku zemské statky »do čtyř životů«. Smrtí posledního oprávněného sukcesora byl statek dluhu prost. Církev tuto formu zástavy podporovala.

Při zřízení zástavy mohlo býti ujednáno, že nemovitost připadne věřiteli do vlastnictví, nebude-li dluh do určité doby zaplacen (z á s t a v a p r o p a d n á, v pols. zástava »sub lapsu, in vim perditionis«; v uherském právu t. zv. p e r p e t u a t i o, t. j. přechod propadlé zástavy do vlastnictví věřitele). Rozdíl mezi hodnotou zástavy a výší dluhu při tom nepřicházel v úvahu; za dluh ručila pouze zástava a nikoli jiný majetek dlužníkův. Obyčejně přicházel při tom ke ztrátě dlužník, ježto v zástavu daná nemovitost převyšovala svou hodnotou dluh. Výhodnějším pro dlužníka byl jiný druh zástavy a to z á s t a v a p r o d e j n á; při této měl věřitel, nebyl-li mu dluh zaplacen, právo za součinnosti úřadu zástavu prodati, z výtěžku si uhraditi dluh a zbytek se vracel dlužníkovi. Nedotržilo-li se na dluh, nesl škodu věřitel, pokud nebylo výslovně něco jiného ujednáno.³⁵⁾

Zástava s držbou byla pro dlužníka tísnivou; nemaje pozemek v držbě, nemohl na něm hospodařiti a v důsledku toho tak snadno dluh splatiti. Na jedné nemovitosti mohlo též váznouti jen jedno zástavní právo. Stoupajícím potřebám obchoďu ve městech tato forma nestačila, neposkytující náležitou pružnost úvěru.

Od XII. stol. vyskytuje se v německých městech již nová forma a to z á s t a v a b e z d r ť b y (v literatuře zvaná zástavou novou, »jüngere Satzung«). V právu českém, kde slula »zápis dluhem« (též zástava »s uvázáním«) jest doložena hojně již

³⁵⁾ V právu polském bývala podle zákonodárství Kazimíra Vel. sjednávána v takovém případě zástava s výhradou »maioris vel minoris quantitatis«.

od XIV. stol., podobně i v právu polském. Naproti tomu právu uherskému po dlouhou dobu zůstala cizí; ještě v XVIII. stol. (1723), kdy bylo usilováno ji zavést, se neujala.

Od staré zástavy lišila se nová tím, že dlužníkovi zůstala držba pozemku i s užitky a věřiteli zřídilo se zástavní právo zápisem do veřejných knih (soudních, městských, zemských desk). Jestliže dlužník nezaplátil, nemusil věřitel proti němu zahájit spor o zaplacení dluhu, nýbrž mohl přímo za součinnosti úředního orgánu soudního (v právu českém komorníka) dosíci uspokojení buď způsobem zástavy propadné nebo prodejné. Proto byla zástava bez držby zvana též zástavou exekuční. Proti dřívější zástavě s držbou byla velkým pokrokem, umožňující nejen dlužníkovi snáze splatit dluh, nýbrž dopouštějíc (v pozdějším vývoji) i zajištění jedním pozemkem případně další pohledávky. Na jedné nemovitosti mohlo býti více zástavních práv.

I při nové zástavě měl věřitel záruku jenom v zastavené nemovitosti, nebylo-li něco jiného zvláště umluveno. Bylo proto novotou, jež jen zatemňovala tuto zásadu, jestliže četná práva středověká dovolovala, aby věřitel sahal k dalšímu majetku dlužníkovu, jestliže ze zastavené nemovitosti plného splacení dluhu nedosáhl.³⁶⁾

Od konce XII. stol. ujímal se v Německu čím dále tím více obyčej zřizovati zástavní právo k celému jmění dlužníkovu, jak movitému, tak nemovitému i budoucímu (t. zv. generální hypotéka). V zemích českých stávalo se to zvykem od 2. polovice XIV. stol. (z té doby jsou příslušné zápisy ve dvorských deskách). Naproti tomu v právu polském — ač i tam byly známy takové zápisy — setrvalo se na staré zásadě, že zástavního práva lze nabýti jen na nemovitosti přesně určené. Totéž stanovisko zaujalo i zákonodárství rakouské a dvorským dekretem z 20. VI. 1782 byla generální hypotéka výslovně zrušena.³⁷⁾

³⁶⁾ Ještě rakouský dekret dvorský z 1. září 1784, No. 336 stál na stanovisku, že zástavní věřitel smí se hojiti jenom na zastavené věci; nedotřzený zbytek byl pak uznáván za prostý dluh, nikoli zástavní.

³⁷⁾ Podobně patent o zemských deskách z 12. března 1794 nepřipouštěl

Deklaratorie Ferdinanda III. z r. 1640 stanovily, že zástavního práva k českým statkům zemským lze nabýti jenom vkladem do zemských desk. Tato zásada byla přijata i v jiných zemích monarchie habsburské, když v XVIII. stol. počaly v nich býti zaváděny zemské desky podle českého vzoru. Podobně v německé říši započala od XVIII. stol. nová úprava hypotekárního práva.

V Německu stala se nová úprava žádoucí v důsledku recepce římské hypotéky; tato platila ovšem stejně pro nemovitosti jako pro movitosti a stačila k ní i neformální úmluva, což bylo s domácím právem v rozporu. Smíšené formy, jež vznikly vyrovnáváním domácího práva s římským, působily jen zmatek. Nápravu zavedlo nejprve zákonodárství pruské (hypotečním konkursním řádem z r. 1722), po němž následovaly další německé státy. Z pozdějších úprav byl nejdůležitější pruský řád o pozemkových knihách z 5. května 1872, jenž sloužil jako základ pro hypotekární právo občanského zákoníku německého. Při hypotékách byl především uplatněn princip publicity, t. j. zástavní právo k nemovitostem lze zříditi jen zápisem do veřejných knih pozemkových, dále princip speciality — nemovitost, jež se zástavním právem zatěžuje, je nutno přesně označiti; generální hypotéka je tím nepřipustnou. Koncěně pak princip legality: soudům, jež vedou knihy pozemkové, se ukládá z úřední povinnosti zkoumati formální i materiálněprávní předpoklady požadovaného zápisu. Tytéž zásady došly platnosti i v monarchii habsburské v novém právu knihovním. V německém právu byla vytvořena též zásada nehybného pořadí zapsaných hypoték, takže splacením přednější hypotéky nenastupuje pozdější na její místo, nýbrž toto může býti ponecháno případně i vlastníkovu pozemku jako vlastnická hypotéka.

Privilegované a zákonné zástavní právo bylo starému právu středoevropskému neznámo; teprve recepce práva římského bylo v novější době v něm zaváděno (v monarchii habsburské na př. od 2. pol. XVIII. stol.) a na nové případy rozšiřováno.

§ 27. Právo retraktní.

Rozkladem příbuzenských svazků nezanikl úplně nexus, jenž kdysi jeho příslušníky poutal dohromady. Náleželot' příbuzným, jichž předkové žili v pospolitosti, věcné retraktní právo,

generální hypotéku, což bylo odůvodňováno, že je povaze věcného práva přiměřeno, aby byla výslovně určena věc, na níž zástavní právo vázue (ius in re).

jímž se mohlo zabrániti, aby pozemek, jenž býval dříve součástí nedílného jmění rodinného, nebyl zcizen osobám, jsoucím mimo okruh příbuzných.

Chtěl-li tudíž někdo prodati svůj pozemek, ať již z nouze nebo z jakéhokoliv důvodu, měl povinnost jej nabídnouti v první řadě svým příbuzným. Neučinil-li toho, měl oprávněný příbuzný právo vkročiti do učiněného trhu, zaplatiti nabyvateli tolik, co za něj dal a pozemek převzítí («stáhnouti») pro sebe. Bližší příbuzný měl přednost před vzdálenějším; v případě, že tento již pozemku retraktem nabyl, mohl bližší příbuzný proti němu užítí nového retraktu. Právo retraktní mělo různé názvy, jimiž kladen byl důraz na příbuzenskou stránku (na př. něm. Näherrecht, pols. prawo blizszości, ius proximitatis, propinquitatis, consanguinitatis) nebo na jeho účinek (na př. čes. »ssutí«, něm. Beschüttung, Abtriebsrecht, lat. abscussa alienatio, sipatio, t. j. odstranění cizího nabyvatele s pozemku).

Okruh příbuzných, kteří mohli retraktu užítí, nebyl všude stejný. Podle práva německého byli k tomu na př. oprávněni jen nejbližší zákonní dědicové zcizovatele, v zem. právu českém jenom strýc, bratr, strýčenec nebo dílný syn. Retrakt bylo třeba uplatnit do určité (promlčecí) lhůty, běžící od dne, kdy ke zcizení pozemku došlo, nebo kdy příbuzný se o tom dověděl. Byl-li však pozemek příbuzným nabídnut a tito jej nekoupili, nemohli již retraktem se ho potom domáhati.

Po vzoru příbuzenského retraktu vznikly v Německu ve středověku četné další druhy retraktu. Recepce římského práva v Německu nejen že je neodstranila, nýbrž i způsobila, že počaly býti pěstovány v theorii a pojímány do zákonodárství; jiné pak ujednávány i smluvně.

Ze zákonitých retraktů německých buďtež uvedeny:

1. retractus ex jure incolatus, t. j. původně retrakt, náležející starousedlým obyvatelům vesnic při prodeji pozemku oběinného cizinci. Z něho vyvinul se retrakt měšťanský, teritoriální;

2. retractus ex jure vicinitatis, náležející majitelům sousedních pozemků, ať ve městě či na venkově;

3. retractus ex jure congrui, náležející vlastníkům dílců původně společného a pak rozděleného pozemku;

4. retractus ex jure condominii, náležející spoluvlastníkům při zcizení ideálního dílu ze společného pozemku;

5. retractus ex jure domini directi, náležející pozemkovým vrchnostem co do statků selských, a lenním pánům co do statků lenních. Retrakt tento vznikl teprve tehdy, když úroční sedláci a manové nabyli disposičního práva se statkem.

I smluvně ujednané retrakty, v středověkém právu běžné, poskytovaly oprávněné osobě proti každému účinné věcné právo. Příčina toho spočívala ve veřejnosti převodní formy, již byl retrakt osobě třetí vyhrazen. Teprve po úpadku této formy a viivem recepce práva římského nabyly smluvní retrakty povahy práva obligačního.

Retraktní právo bylo brzdou svobodného obchodu, což postupem doby vyvolávalo stále silnější hnutí, aby bylo odstraněno. Avšak došlo k tomu teprve od XVIII. stol. a to nejprve v Polsku (1768), poté v Rakousku (1787), ve Šlesviku a Holštýnsku (1794); v ostatních zemích německé říše pak až od poloviny XIX. stol.

§ 28. Držba movitostí.

Držba věcí movitých se pojmově nelišila od držby nemovitosti: v obou případech znamenala faktickou moc nad věcí. Při movitostech bylo arci třeba, aby tato moc byla vykonávána. Držba k movitostem mohla tudíž vzniknouti buď uchopením (aprehensí) věci nebo jejím přijetím od jiného; ztrátou nebo odevzdáním jiné osobě zase zanikala. Na rozdíl od nemovitostí mohla vůči věcem movitým býti v držebním poměru pouze jedna osoba; vylučovala výkon moci nad movitou věcí jakoukoliv dělitelnost držby.

K ochraně držby movitostí sloužily již ve středověku zvláštní žaloby, jimiž se hlavně chránilo právo vlastníkovo. Pozbyl-li někdo bez své vůle držby věci (krádeží, lupem), mohl nastoupiti vindikační akt, jenž se zval investigatio rei furtivae (čes. sled, polsky ślad, něm. Spurfolge). Podstatou jeho bylo,

že poškozený šel po stopě odcizené věci (na př. dobytka) se sou-
sedy; bylo-li na základě toho pak důvodné podezření, že odcizená
věc se nachází v určitém dvoře nebo domě, byl jeho majitel
povinen dovoliti prohlídku. Aby majitel neměl výmluvy, že věc
u něho nalezená byla teprve hledajícími osobami dovnitř přine-
sena, vyžadovalo se, aby ti, kdož sled prováděli (poškozený, sou-
sedé), vstupovali do domu neopásáni, co nejméně oděni, držíce
ruce vzhůru. Nalezl-li poškozený svoji věc do určité lhůty (na př.
do tří dnů), mohl si ji vzíti. Dovolil-li majitel domu prohlídku
bez odporu a dokázal, že věc nabyt poctivě, při čemž zároveň
označil svého zeizovatele (auktora), byl viny prost; poškozený
musil věc dáti k soudu a zahájití vindikační řízení proti aukto-
rovi. Naproti tomu jestliže se prohlídce vzpíral a věc se u něho
našla, neměl již té výhody, aby mohl věc svaliti na svého před-
chůdce, nýbrž platil za zloděje a musil nejen věc poškozenému
vydati, nýbrž stihl jej i trest.

Jinou odrůdou vindikačního procesu při movitostech bylo
t. zv. *intertiatio, missio in tertiam manum*, čes.
svod, něm. *Klage mit Anefang*.³⁸⁾ Poškozený k němu přistupo-
val, nalezl-li svoji věc v držbě cizí osoby, aniž by šel po stopě.
V takovém případě nemohl ji držiteli ihned odejmouti, nýbrž
měl povinnost vyzvati držitele, aby označil osobu, od níž věc
získal; tato pak byla povinna uvést zase dalšího předchůdce a tím
způsobem se pokračovalo, až se přišlo k takovému, jenž již žád-
ného předchůdce jmenovati nemohl. Někdy svod byl omezo-
van jenom na třetího držitele. Poslední resp. třetí držitel musil pak
vstoupiti na místo prvního do sporu; podlehl-li, musil pak prvnímu
držiteli nahraditi kupní cenu a zaplatiti pokutu, tento pak byl
nucen vydati věc majiteli. V jednotlivostech nebyl ve všech
právech postup při svodu stejný; v českém právu stanovila na př.
statuta Konráda Otty, že usvědčený třetí držitel má žalobci
pouze dáti náhradu (*satisfacere*); podle saského zrcadla musil

³⁸⁾ Německý název »Klage mit Anefang« pochází od toho, že poško-
zený obřadným způsobem se uchopil své věci (u dobytka levicí za ucho,
na němž byla vlastnická značka, při čemž zároveň pravou nohou šlápl
na přední nohu zvířete); český název svod pak od toho, že obviněný »svedl«
podezření i vindikační řízení na svého předchůdce.

též i první držitel, jehož auktor podlehl ve sporu, platiti pokutu
za to, že koupil věc kradenou, neočistil-li se přísahou, že věci
nabyt poctivě (na př. koupí na veřejném trhu). Uložená pokuta
podle čes. práva (statut Konrádových) připadala do knížecí ko-
mory, podle německého žalobci a j.

Jak sled tak i svod byly procesními akty *absolutními*,
t. j. účinkujícími proti každé třetí osobě. V českém právu zem-
ském vymizely již průběhem XIII. stol.; naproti tomu v právu
městském udržovaly se ještě v XVI. stol., podobně v právu ně-
meckém byly po celý středověk v platnosti.

Naproti tomu, odevzdal-li vlastník svoji věc movitou někomu
do držby ze své vůle, na př. že mu ji svěřil, mohl zase jen od této
osoby svoji věc požadovati zpět, třebaš mezitím se octla
v držbě někoho jiného. Vindikační žaloba neměla v tomto pří-
padě absolutní účinnost; vlastník měl pouze svoji věc od té ruky
pohledávati, do níž ji vložil. Německé právo se tu opíralo o zása-
du »*Hand muss Hand wahren*«. V jiných právech zásada
ta uznávána nebyla.

Ve srovnání s posesorními žalobami římskými nebyly svrchu
zmíněné procesní akty ani čistou žalobou k ochraně držby, ani
žalobou vlastnickou. Pokud jde zejména o právo německé, spo-
čívaly svým základem sice v držbě (*Gewere*) a náležely každému,
kdo tuto držbu měl, ale průběhem řízení stávaly se sporem o právo,
které se v držbě projevovalo. S recepcí římského práva v Ně-
mecku musely ustoupiti právním prostředkům posesorním, vytvo-
řeným v právu pandektním, jimiž byly *possessorium summarium*,
possessorium ordinarium a vlivem práva kanonického zavedená
žaloba *actio spoli*. Moderní zákonodárství též přijalo římské ža-
loby k ochraně držby jak při jejím rušení, tak i odnětí, pro movi-
tosti i nemovitosti.

§ 29. Vlastnictví k movitostem.

Movitosti byly předmětem vlastnictví od nejdávnějších dob.
Počet movitých věcí, které náležely k soukromému vlast-
nictví byl v dávných dobách dosti skrovný; omezoval se na před-

měty, jež sloužily výlučně k osobní potřebě člověka, jako byly u mužů zbraně, šaty, u žen šperky. Věci ty byly považovány za tak srostlé s člověkem, že ani po smrti nebyly od něho odlučovány, nýbrž dávaly se mu i do hrobu. Naproti tomu jiné předměty movité, sloužící potřebám prvotního zemědělského způsobu života, jako hospodářské nářadí a zejména dobytek, byly zprvu v kolektivním vlastnictví příbuzenských svazků (rodinných nedílů i rodin prostých). S postupným rozkladem těchto svazků uplatnila se pak zásada soukromého vlastnictví ke všem movitostem. Rozvoj soukromého vlastnictví k movitostem nastal ve středověku hlavně ve městech, kde vznikl veliký movitý majetek.

Nabytí vlastnictví k movitostem bylo buď originární nebo odvozené.

Původní způsoby nabývací byly tyto:

1. Okupace, zprvu možná v dosti velkých rozměrech, později však, když věci bez pána ubývalo (na př. v důsledku četných regálů), omezená na dosti malý okruh předmětů (na př. divoká zvířata, avšak nikoli honební, jež byla předmětem honebního regálu, věci vyvržené mořem, drobné plodiny lesní, věci opuštěné). Moderní právo tento stav podrželo vylučujíc okupaci tam, kde zvláštními zákony politickými jest takové oprávnění omezeno vůbec nebo vyhrazeno určitým osobám (na př. v právu honebním, rybářském).

Zvláštní normy vyvinuly se pro okupaci včel. U včel divokých bylo pro jejich nabytí vyžadováno, aby místo, kde si zřídily úl (na stromě, ve skále), opatřil okupant svým znakem (na př. zkrříženým zářezem). Pokud se týče včel domácích, byl vzlétlý roj považován za res nullius, jestliže vlastník jej do určité lhůty (do západu slunce, do 3 dnů a pod.) nepronásledoval. Jiná, zejména pozdější práva, omezovala volnost osvojit si ulétlé roje v různých směrech; okupantu bylo se na př. rozdělit o včely s majitelem pozemku, na kterém se roj usadil, nebo s pozemkovou vrchností, jindy mu bylo přímo odpíráno a včelí roj přiznáván jiným osobám (v Polsku na př. podle privilegia z r. 1509 vesnickému šoltysovi). Naopak zase bývalo vylučováno v některých právech stihací právo vlastníka a vlastnictví včelího roje

náleželo vlastníkovu pozemku, na němž se roj usadil. V místech, kde bývalo včelařství pěstováno ve velkých rozměrech, jako na př. v Bavorsku, středním Německu nebo na Mazovsku, tež v Čechách i na Moravě, bývaly normy o nabytí včelích rojů pojímány do artikulů včelařských cechů; soubor artikulů těch tvořil pak zvláštní právo brtní čili včelařské. Rakouský i německý občanský zákoník rakouský stihací právo vlastníka roje uznaly.

Vedle věcí opuštěných propadaly okupaci i věci nepřátel, ukořistěné na vojenské výpravě. Kořist se omezovala hlavně na věci movité a pak i na osoby, jež byly odvedeny do otroctví. Ve středověku bylo právo na kořist rozličným způsobem upravováno jak v řádné válce, tak i při drobných válkách («záští»), jež vedli mezi sebou vlastníci feudálních panství. V nové době je právo kořisti upravováno právem mezinárodním.

2. Nálezem bylo možno nabytí pokladu, pokud poklad nebyl předmětem panovnického regálu. Převážně bylo při tom vyžadováno, aby nálezci zároveň náležel pozemek, na němž byl poklad odkryt. Kdo našel poklad na cizím pozemku, musil se dělit s majitelem pozemku, případně i se státem.

Nálezem zpravidla nebylo možno nabytí cizích věcí ztracených. Nálezce byl povinen nález veřejně oznámiti (sousedům neb faráři, rychtáři a pod., kteří věc v obecnou známost uvedli) a vrátiti jej majiteli; neučinil-li tak, dopustil se krádeže. Pochůvajícímu nálezci náleželo nálezné, případně (u zatoulaného dobytka) stravné, jež mu byl povinen vlastník vyplatiti. Pouze když se vlastník do určité lhůty nepřihlásil, jeho právo se promlčelo a věc připadla nálezci. Později byla zaváděna v tomto směru jiná pravidla: nález se v takovém případě dělil mezi nálezce a pozemkovou vrchnost, nebo z části připadal místnímu kostelu neb obci, v některých krajích stal se též předmětem zvláštního regálu. Rakouský i německý zákonník občanský v podstatě podržely podobné předpisy.

3. Právo pobřežní (ius nauffragii, littorale, Strandrecht). Právo to bylo známo četným národům a zakládalo se na myšlence, že vlastníkovu právo k věcem, jež se ztroskotáním

lodi dostaly do moře, zaniklo, takže obyvatelé břehů, k němuž voda věci takové vyplavila, si je mohli přivlastnit. Tento způsob originárního nabytí vlastnictví ve své původní tvrdosti postihoval i trosečníky, kteří se z lodi zachránili; jsouce jakožto cizinci bez práva, mohli býti od obyvatel pobřeží zajímáni a odvedeni do otroctví. U Germánů, Poláků i Slovanů baltických stalo se pobřežní právo záhy (od XII. stol.) regálem, čímž mělo býti odstraněno, ježto výkon jeho byl překážkou obchodních styků. Avšak zamýšleného cíle se tím nedosáhlo a pobřežní právo se udržovalo až do XVIII. stol. přes četné zákazy.⁸⁹⁾

Pobřežní právo uplatňováno bylo též na splavných řekách. V Čechách a v Polsku bylo menšího významu; postihovalo dříví z rozbitých vorů, které vodou bylo k břehům připraveno a obyvatelstvem břehů zabíráno. V Čechách již za Jana Lucemburského bylo to zapovídáno. Moderní zákonodárství nedovoluje právo pobřežní vůbec.

4. Nabytí plodů. Středověké právo střední Evropy neuznávalo římské zásady, že »omnis fructus iure soli percipitur«; naopak vycházelo z principu práce. Plody připadaly tomu, kdo na ně vynaložil práci bona fide. (Qui seminavit segetes, ille etiam metere debet; wer säht der mäht; kdo seje, ten klidí.) Kdy práce taková byla považována za dovršenou, aby způsobila nabytí plodů, řídilo se podle povahy jednotlivých rostlin užitečných. Při obilí se na př. v takovém případě vyžadovalo, aby bylo zaseto a pole branami zbrázděno; u rostlin zahradních, aby byly zasázeny a půda řádně zryta a pod. V praxi to mělo význam na př. v právu lenním; předával-li někdo léno svému nástupci, podržel si plodiny, jež vlastní prací vypěstoval. Po recepci přijaty byly v právu obecném zásady římského práva; těchto se též držel jak rakouský tak i německý zákoník občanský.

Nabytí vlastnictví smíšením vlastních věcí s cizími (confusio, commixtio), neb zpracováním cizí věci (specifi-

⁸⁹⁾ V Meklenbursku bylo pobřežní právo tak vžitým obyčejem, že dokonce v Kostelích byla konána zvláštní modlitba za »požehnaný břeh«; teprve r. 1777 byla odstraněna.

catio), jakož i v udržení, dostaly se do střeoevropského práva teprve vlivem práva římského.

Odvozené nabytí vlastnictví k movitostem předpokládalo odevzdání věci (traditio) oprávněnou osobou novému nabyvateli. Tradice musila se přirozeně opíratí o vůli odevzdávající osoby provéstí skutečný převod majetkový. Odevzdání věci dalo se buď z ruky do ruky, nebo aspoň tak, že nový nabyvatel označil věc svou značkou (traditio ficta). Pouhá smlouva mezi vlastníkem a jeho nástupcem jako v právu římském nestačila. Naproti tomu v určitých případech — hlavně v obchodu — dostačilo již ve středověku odevzdati listinu, jež poskytovala nabyvateli nárok na vydání zboží v listině označeného (skladní list, konnossement). Moderní zákonodárství přidrželo se v základě zásad římských a uznává, že k odvozenému nabytí věci movitých jest třeba jak smlouvy tak i tradice (tak rak. i něm. zákoník občanský).

§ 30. Právo zástavní.

Zástavní právo k movitostem vyvinulo se mnohem dříve než k nemovitostem; bylť movitosti od dávných dob předmětem právního obchodu a tudíž způsobilé poskytovatí věřiteli dostatečnou jistotu jeho pohledávky.

Movitá zástava byla po dlouhou dobu výlučně zástavou ruční, jež předpokládala, aby věc byla dlužníkem odevzdána věřiteli do držby. Věřitel mohl toho dosíci buď smlouvou s dlužníkem, jenž mu věc dobrovolně do zástavy odevzdal, v kterémž případě šlo o zástavu danou, nebo si mohl opatřiti zástavu své pomocí, že dlužníkovi jistou věc jakožto zástavu odňal (zástava vzatá). Tomuto druhému způsobu nemohlo býti arci ponecháno ve spořádaném státě volné pole a zaváděna různá omezení vzaté zástavy. Dálo se to tím způsobem, že zabavení věci bývalo vyhrazeno úřednímu orgánu (ve franckém státě hraběti, v českém komorníkovi), nebo, že věřitel mohl »bráti« za účastenství úřední osoby, nebo že získal k tomu předem úřední povolení soudu. Pokud arci dlužník smluvně věřiteli právo mimosoudního zabavení vyhradil, jak se to dělo ze-

jména ve středověku, nebylo součinnosti úřední třeba. V případě takovém bývala do smlouvy pojímána zvláštní klausule zabavovací, jež věřiteli poskytovala právo volně bráti zástavu.

Ačkoliv sporádaný právní řád nebyl svémocným zástavám přízniv, udržely se jisté jejich případy nejen po celý středověk, nýbrž až do nových dob. Nejrozšířenějším případem brané zástavy byl svémocný zájem dobytka, dopadeného na cizí půdě. Zájem sloužil jednak k zajištění náhrady škody, jednak jako důkaz způsobené škody. Naproti tomu svémocný zájem svršků, jež byly odebrány cizím osobám, zastíženým při škodě (na př. klobouku), směřoval v první řadě k získání důkazu škody, méně již k její náhradě. Jiným případem bylo právo hostinckého o obstarání hostům za nevyrovnaný účet věci, které s sebou do hostince přinesli. Podle četných práv středověkých měla rovněž svobodná čeleď právo svémocně zabavití movitosti svého službodárce, pakliže jim zadržoval splatnou mzdu. Také pozemkovým vrchnostem náleželo právo zabavovati věci poddaných sedláků, neplatili-li povinný plat úročný.

Při ruční zástavě ručil dlužník věřiteli pouze danou (případně vzatou) věcí. V důsledku toho periculum rei, vzniklé zhoršením, ztrátou věci, ba i náhodou, šlo původně k tíži věřitelově. Postupem času byly připouštěny z této zásady výjimky; při zástavě dobytka byl věřitel zproštěn hraditi škodu dlužníkovi, jež nabídl zaplacení dluhu, zašlo-li zvíře bez zavinění věřitele. Jiho-německé právo osvobozovalo věřitele od ručení za náhodu; ručil jen za škodu zaviněnou.

Při této povaze ruční zástavy bylo arci v zájmu věřitele, aby získal zástavu hodnotnější. Aby zas v tomto směru nebylo vykročováno z mezí, bývalo exekučním orgánům ukládáno, aby brány byly dlužníkovi věci jen do hodnoty dluhu, tak na př. v právu českém — jak dí Všehrd (VII, 21, 8) — měl komorník provésti zájem potud, »až by za dluh dosti bylo«.

Ruční zástava bývala zprvu propadnou; nezaplátil-li dlužník v ustanovené lhůtě, připadla zástava věřiteli do vlastnictví bez ohledu na případný rozdíl mezi dluhem a cenou zasta-

vené věci. Avšak od XIII. stol. stávalo se zvykem, že dlužník se zavazoval při zřízení zástavy k tomu, že věřitel má právo sáhnouti i k jinému jeho jmění, kdyby poskytnutá zástava k úhradě dluhu nestačila; ručení věcí se tím rozšiřovalo na záruku jměním. Tu pak bylo spravedливо, aby též dlužník směl požadovati prebytek, o který byla daná zástava hodnotnější, měl-li býti z ní věřitel uspokojen. Na místo zástavy propadné nastoupila prodejná. Prodej mohl býti vyhrazen smlouvou věřiteli; nestalo-li se tak, byl vykonán příslušným exekučním orgánem, případně věc byla jím věřiteli přiřčena v hodnotě oceňovací (v čes. právu »odhádána). Naopak nedotržilo-li se při prodeji zástavy do výše dluhu, mohl věřitel domáhati se žalobou uspokojení z dalšího jmění dlužníkovy.

Vznikem zástavy prodejné dospěl právní vývoj též k přesnějšímu pojetí zástavního práva jakožto akcessoria pohledávky. Kdežto poskytnutí propadné zástavy mělo povahu provisorního uspokojení věřitele, zástava prodejná pouze zesilovala obligační poměr; také periculum rei šlo již na vrub dlužníka.

Některé movitosti podle zvláštních předpisů nesměly býti zastavovány ani nikým jako zástava přijímány, jako na př. kostelní roucha, šaty krví zbrocené a vůbec věci podezřelého původu; překročení zákazu stiháno přísným trestem.

Pokročilejší obchod, zejména námořní, vedl k tomu, že též u movitostí počala se uplatňovati zástava bez držby. Na sklonku středověku stal se tento způsob zástavy obvyklým v oblasti městského práva lübeckého; později se vžil i v jiných německých městech a teritoriích. Zástava ta byla vhodnou zejména pro movitosti, jež se svou povahou k přepravě z místa na místo dobře nehodily, nebo které ani nebylo žádoucné ze skladiště přenášeti, jako na př. zásoby obilí, zásoby zboží, hospodářské náradí, sudy, bedny s neznámým obsahem a j. V přístavních městech, jež se řídila právem města Lübecka, bylo zejména při lodích všeho druhu používáno zástavy bez držby; k zástavě dostačil veřejný formální akt před svědky, před soudem nebo před městskou radou a zápis do městských knih.

Recepce římského práva tento druh zástavy nahradila římskou mobilární hypotekou; takto byla však podrobena jistým změnám, zejména podržena byla stará zřizovací forma. Moderní legislativa zástavu bez držby při movitostech nepřijala; pokud se týče lodí, je předepsán pro zástavu zápis do lodního rejstříku. Středoevropské právo neznalo též zákonných práv zástavních.

Již ve středověku vyskytovaly se též případy práva retenčního: řemeslníkům bylo na př. dovolováno zadržovati věci svého dlužníka za nezaplacenou mzdu. V nové době byly případy retenčního práva jednak rozšířeny (důležitým jest zejména kupecké právo retenční), jednak některé případy svémocného zájmu (zástava »vzatá«) v retenční právo změněny [tak na př. svrchu zmíněné právo hostinského obstarati svémocně věci hostů podle § 970 c) rak. zákoníku občanského].

Na vývoj zástavního práva k movitostem zejména ve středověku měli významný vliv židé, kteří se hojně zabývali půjčováním peněz na movité zástavy. Řídili se při tom normami práva židovského i svými právními obyčeji, které pak bývaly pojímány do židovských privilegií. Pro Čechy, Moravu, Polsko a Uhry bylo nejstarší židovské privilegium vydáno r. 1244 (statuta Judaeorum); v něm jsou obsaženy četné předpisy, týkající se zástavy movitostí.

Aby se čelilo vykořisťování dlužníků při zápůjčkách na zástavy, byly zřizovány již ve středověku zástavní arny, kde dlužník mohl dosáhnouti levnějšího úvěru. Nejdříve vznikly v Itálii (»montes pietatis«) a požívaly jakožto podniky ke zbožnému účelu (»pia corpora«) hojných výsad; církevní zákaz bráti úroky rovněž pro ně neplatil. Zástavní arny byly ústavy veřejnými; tuto povahu podržely i nyní jsouce zřizovány buď státem nebo obcemi. V nové době vznikly též zástavní soukromé, což však předpokládá úřední udělení koncese. Postup pro poskytování zápůjček zástavními jest upraven podrobnými předpisy; o dlužnících se vede řádná zástavní kniha a na každou věc, přijatou do zástavy, vydává se dlužníkovi zástavní lístek.

§ 31. Vývoj a povaha středoevropského práva obligačního.

Obligační právo národů střední Evropy bylo dosti dlouho na nízkém stupni. Zemědělský způsob života, který tito národové zprvu vedli, složitějších obligačních forem nevyžadoval. Téměř všechny potřeby byly opatřovány prostředky domácími; plodiny byly získávány společnou prací členů rodin na půdě, šatstvo, prádlo, hospodářské nářadí, ba i zbraně byly aspoň z části zhotovovány doma. Zbývalo tak nemnoho předmětů, které bylo si třeba opatřiti obchodem. Poněvadž za těchto okolností zůstával obchod v úzkých mezích, scházel pro větší rozvoj obligačního práva potřebný základ. Rozvoji tomu překážel i majetkový kolektivism příbuzenských svazků; oběh některých statků, najmě nemovitostí, byl jím silně omezen.

Za nejstarších dob pohyboval se obchod ve formě výměny; pokud pak bylo lze mluvit o koupi, šlo jen o trh z ruky do ruky. Přesto však i po takovém obchodu mohly vzniknouti účinky obligačně právní, když na př. si na věc dělala nárok osoba jiná, dokládajíc se svého vlastnictví. Avšak v takovém případě pohlížel kupec na újmu, jež mu z toho vzešla, jako na škodu z krádeže nebo loupeže. Nejstaršími obligacemi byly tudíž *obligationes ex delicto*.

Vedle tohoto práva obligačního, jež bylo právem trestním, počalo se znenáhla objevovati soukromé právo obligační, kde právní povinnost zakládala se na svobodné vůli jednajících osob a nikoli na nedovoleném činu. Hospodářské a společenské poměry dávných dob dávaly arci možnost jen pro nejobyčejnější smluvní typy. Tyto pak nebyly od sebe přesně odlišovány, ba naopak po dosti dlouhou dobu směřovány dohromady. V právu polském na př. činěn rozdíl mezi velkou a malou alienací, při čemž k prvé počítány smlouvy, jimiž se svazek mezi osobou a její věcí nebo prací úplně rušil, kdežto k druhé řazeny smlouvy, kde se ten svazek rušil jen dočasně.⁴⁰⁾ Podobně bylo tomu

⁴⁰⁾ Pod velikou alienací spadala směna, koupě, darování; k malé náležely zápůjčka, půjčka, smlouva schovací a nájemní.

v právu uherském při t. zv. *fassio perennalis* (skutečný prodej) a *fassio temporalis* (smlouva zástavní). »Prodejem« slulo starým Slovanům vůbec každé právní jednání, kterým někdo odevzdal druhému jistou věc v držení a užívání a to bez ohledu na to, dávala-li se věc navždy či na čas; v prvním případě bylo to jen třeba výslovně uvést, ježto jinak se v »prodeji« skrývala smlouva jiná (na př. pachtovní, zástavní). Podobně výraz »koupě« neznamenal vždy jen smlouvu trhovou; ještě na př. u Všehrda (IV, 5, 1) užívá se toho termínu jak pro trh, tak i pro smlouvu zástavní. A v právu germánském byl pojem »koupě« vůbec velmi široký; znamenatť tolik, co *negotium*, *merces*, takže se dal od něho zahrnouti libovolný typ smluvní.

Obrat ve vývoji obligačního práva přivedl rozvoj obchodu ve městech. Obchodní styky s městy italskými, jež ve středověku slyňala bohatým pozemním i námořním obchodem, vedly k tomu, že jejich obligační právo počalo se šířiti do jižního i západního Německa ještě před recepcí práva římského. S recepcí pak německého práva městského pronikaly zmíněné normy obligační i do jiných zemí střední Evropy.

Další krok stal se pak recepcí práva římského v právu městském, jež co do práva obligačního se uplatnilo v rozsáhlé míře nejen v Německu, nýbrž i samostatně v zemích českých v Koldinově zákoníku práva městského. Také v novějších kodifikacích zůstalo římské právo základem moderních systémů práva obligačního.

§ 32. O dluhu a ručení za dluh.

Pojem obligace vyjadřoval se u Slovanů od pradávna slovem »dluh«, u Němců slovem *Schuld* (od *sollen*). Rozuměla se tím jak povinnost dlužníková (tento »měl platiti dluh«), tak i oprávnění věřitelovo (tento měl od dlužníka »dostati splacený dluh«). Odtud vzniklo a v různých památkách se dochovalo i jednotné pojmenování jak dlužníka, tak i věřitele slovem »dlužník« (*Schuldner*); i latinské texty až do XVI. stol. uvádějí mnohdy výraz »debitor« ve smyslu »creditor«.

Dlužní poměr mohl a může býti založen jen na vzájemné

důvěře — věřitel věří dlužníkovi, že učiní zadost tomu, co slíbil. Avšak v četných případech věřitel potřebuje jistoty, že dlužník svůj dluh splní; pojem dluhu sám o sobě ještě neobsahuje vynutitelnosti. V takovém případě k dluhu přistupuje ještě ručení čili *garance*, jež dává věřiteli možnost dosíci uspokojení, kdyby dlužník neplnil. Tato druhá složka dluhu vystupuje na jevo v samotné terminologii; jak římské »*obligare*, *obligatio*«, tak německé »*Verbindlichkeit*, *Verstrickung*« nebo české »závazek« a pod. nasvědčují, že dlužník (neb i jiná osoba nebo věc) byl »zavázán« (v polských obyčejích na př. věřitel svazoval dlužníkovi ruce), čili zajištěn mocenskému zásahu věřitele. Osoba nebo věc takovou zárukou postižená má povahu zástavy, z níž se věřitel může uspokojiti, jestliže k plnění dluhu nedošlo. Byla-li záruka za dluh zřízena, jest s ním neodlučně spojena; teprve splněním dluhu rozvazuje se pouto vízící předmět záruky, leda že by se věřitel záruky dobrovolně zřekl.

Věřitel nemusí na dlužníkovi požadovati vždy záruky za dluh, takže mohou zcela dobře existovati dluhy bez ručení (v dávných dobách byly takovými dluhy deliktovní, ač i to záhy odstraňováno kolektivním ručením rodu čili »obecnou porukou«). Naproti tomu nemůže býti ručení bez dluhu; dluh je nezbytným předpokladem každé záruky, tato může býti pouze doplňkovou složkou dluhu.

Co má býti jako záruka poskytnuto, závisí od povahy jednotlivého případu. Jako záruka může sloužiti jak vlastní osoba dlužníková, tak osoba cizí nebo věc. Dal-li někdo za dluh do záruky osobu cizí nebo věc, sám sice dluhoval, ale neručil; postihu věřitele byla vystavena věc nebo dotyčná osoba (rukojní). V tomto posledním případě jest odlišnost dlužního poměru od zaručovacího nejzřetelnější; tam, kde ručil dlužník sám svojí osobou za dluh, obě splývá v jedno.

Ručil-li dlužník svou osobou za dluh, mohlo míti ručení to v dobách, kdy nebylo ještě spořádané moci státní, jenom tenkrátě nějakou cenu, odevzdal-li svou osobu věřiteli do zástavy, t. j. odebral-li se do jeho z a j e t í. Ke kroku tomu se arci odhodlával, když jiných zastavitelných věcí neměl. Nemohl-li dluh do určené

doby splatiti — což při obmezení jeho osobní svobody nebylo vzácností — stával se otrokem věřitelovým, jenž jej mohl prodati neb libovolně jeho práce užívat. V pramenech jsou doloženy i případy krutého nakládání s takovými dlužníky. Naopak zase jiné prameny, zejména německá práva středověká dopouštěla, že otrok si mohl u věřitele svůj dluh odpracovati, takže otroctví pro dluhy mělo povahu zástavy umořovací.

Pro nemajetného dlužníka bylo zajatectví, spojené s povinnostmi odpracovati si dluh u věřitele, často jediným východiskem, jímž se zbavil dluhu. Zajatectví časem bývalo jen pouhá »custodia honesta«, aby dlužník snáze mohl splniti svůj dluh. Dálo se tak z důvodů hospodářských, které konečně vedly k jinému způsobu osobní záruky, k r u k o j e m s t v í.

Nejstarší forma rukojemství u Germánů se podle novějšího bádání zakládala v tom, že osoba třetí, jakožto prostředník (mediator) přislíbila věřiteli, že mu dlužníka vydá, kdyby věc dluh nezaplatil; zato se však dlužník musil zase vydati do moci takového rukojmí. To ale nebylo tak tíživé jako zajatectví u věřitele; dlužník byl zatím před věřitelem zabezpečen a požíval u rukojmího asyly, při čemž se zároveň snáze mohl starati o prostředky, jimiž by věřitele uspokojil. Rukojmí nebyl povinen platiti za dlužníka, nýbrž dostal plně své povinnosti, vydal-li dlužníka věřiteli, když k ujednanému plnění nedošlo.

Zajetí dlužníka u rukojmího, třebaž bylo svou povahou mírnější, zůstávalo arci stále překážkou dlužníkovi, aby nabyl prostředků k zaplacení. Rukojmí počal proto dlužníka ponechávati na svobodě, ale v náhradu za to zabavoval cenné předměty ze jmění dlužníka, jestliže tento v určené lhůtě nezaplatil, a z nich uspokojil věřitele; teprve pak, když dlužník neměl majetku, sahal rukojmí k jeho osobě, kterou vydával věřiteli. Rukojemství tím nabylo povahy exekuční.

Na dalším stupni vývoje zůstával již dlužník zásadně na svobodě a rukojmí věřiteli sliboval, že mu opatří uspokojení jeno pohledávky buď z majetku dlužníka nebo ze svého. Majetek dlužníkův za tím účelem směl zabaviti, avšak nevedlo-li to k vý-

sledku, věřitel v prvé řadě sahal k majetku rukojmího a teprve poté nastupoval na dlužníka.

Konečně odpadlo i právo rukojmího zabavovati majetek rukojmího jakožto povinného plátce. Rukojmí neručil již subsidiárně, nýbrž primárně a to osobně, t. j. veškerým svým jměním, případně i zjetím vlastní osoby, pokud tento poslední způsob byl ještě někde v platnosti. Proti neplaticímu dlužníkovi měl rukojmí právo regresní, na jehož základě mohl se hojiti na majetku i osobě dlužníkově; někdy býval tento regres ujednáván i zvláštní smlouvou. V pozdním středověku počalo se pak primární ručení rukojmího nahrazovati subsidiárním, takže věřitel byl povinen v prvé řadě nastupovati na dlužníka a teprve, když se to nepotkalo s úspěchem, ať již zcela neb zčásti, mohl přikročiti buď o celý dluh nebo zbytek k rukojmímu. Právní vývoj tím dospěl k téže úpravě, jakou přineslo justiniánské beneficium excussionis seu ordinis.

Prameny jiných národů střední Evropy nepodávají dokladů pro výše uvedené fáze vývoje rukojemského poměru. Je z nich pouze zřejmo, že rukojmí měl povahu poskytnuté zástavy (česká kniha Rožmberská užívá na př. slovního obratu »zastaviti« rukojmí), jež původně byla asi zástava s držbou, t. j. s omezením osobní svobody rukojmího, avšak v nejstarších pramenech již vystupuje jako zástava bez držby (rukojmí zůstává na svobodě). Odpovědnost rukojmího jest výlučná a hlavní; nějaké jeho subsidiární ručení jest jim neznámo. Proti dlužníkovi má rukojmí právo regresní.

Jakožto pozůstatek někdejšího zajetí dlužníkovy osoby udrželo se v právu středoevropském do XVI. stol., místy i déle ležení (obstadium, Einlager, pols. załoga). Je to instituce přejatá z práva francouzského, ač i právo kanonické hrálo při recepci jistou roli. Podstata ležení spočívala v tom, že rukojmí nebo dlužník, případně i oba, se věřiteli smlouvou zavázali, že se odeberou do osobního vězení, jakmile by se ocitli v prodlení se splacením dluhu; toto omezení jejich osobní svobody mělo trvati buď až do splacení dluhu nebo určitou lhůtu. Místem ležení býval obyčejně hostinec, kde se rukojmí (neb dlužník) musil

vydržovati se svými čeledíny a koni na vlastní útraty, což bylo donucovacím prostředkem k tomu, aby raději zaplatil. Aby výše útrat nebyla zase přílišně překročována, bývala někdy určována jejich nejvyšší přípustná míra. Předpokladem povinnosti nastoupiti ležení bylo, aby dlužník i rukojmí byli o splacení dluhu řádně upomenuti.

Místo dlužníka nebo rukojmích mohl se do ležení odebrati i sám věřitel. Ležení arci tím pozbylo vůbec povahy zaručovací; dlužníka nutila k plnění pouze majetková újma, jež mu hrozila z pobytu věřitele v ležení. Věřitel mohl samozřejmě kdykoliv z ležení odejít.

Při ležení bylo přípustno zastoupení; jak dlužník tak i rukojmí mohli za sebe poslati do ležení někoho jiného, arci na své útraty. To vedlo k tomu, že lidé, kteří netoužili po tom, aby se živili poctivou prací, počali provozovati ležení po živnostensku, spatřující v něm pohodlný zdroj výživy. Lenošný život těchto lidí («ležáků», něm. Einlagerer) i četné nepřístojnosti, jichž se při tom dopouštěli, vedly k tomu, že se instituce ležení zvrhla a počala býti cestou zákona z právního života odstraňována. V Čechách a na Moravě stalo se to na př. Obnoveným zřízením zemským, v Německu usnesením říšského sněmu r. 1571, avšak mírem vestfálským bylo ležení znovu v některých územích, na př. v Holštýnsku zavedeno.

Pojmový rozdíl mezi dluhem a ručením obecně-právní doktrina neuznala, ježto v klasickém právu římském obě tyto složky obligace splývaly v jeden celek; z každé obligace, nehledíc k obligatio naturalis, měl věřící actionem in personam. Ze stanoviska logického jest arci uvedený rozdíl obsažen v každém obligacním právu. Moderní zákonodárství přidrželo se v tom směru v obligacním právu zásad římských.

§ 33. Forma smluvního závazku.

Pokud se obchod u národů střední Evropy pohyboval na primitivním stupni, docházelo — jak výše řečeno — převážně jen

k závazkům, jež plnily se z ruky do ruky. Nicméně záhy se vyskytovaly i takové případy, kdy mezi vzájemným plněním vznikalo jisté rozpětí časové a obligační smlouva stávala se skutkem, jakmile jedna ze smluvních stran plnila. Prastarou smluvní formou byly tudíž reálné smlouvy.

Jinou kontraktní formou byla forma ústní, vyznačující se určitými slovními formulami a obřadními akty. Při tom se vyžadovalo, aby smlouva byla »viditelná i slyšitelná«, aby se tudíž děla veřejně. Zjevnosti smluv dáván výraz použitím symbolů nebo určitých posuňků, zavedených starými právními obyčeji. Platnost smlouvy dále vyžadovala přítomnosti svědků, kteří by v případě potřeby dokázali, že dotyčný právní akt viděli i slyšeli.

K této kontraktní formě náležely:

1. **slib věrovací** (Treugelübde), známý jak právu německému, tak i českému a polskému. Dlužník zavazoval se výslovně pod svojí důvěryhodností («na svou víru»), případně též na svoji čest, že svému závazku řádně dostojí. Nato obě strany podaly si pravice, případně jimi o sebe udeřily («rukobití»). V právu saském zachováván byl odchylný obyčej; nedocházelo k podání rukou, nýbrž slibující strana zdvihala buď ukazováček nebo dva prsty pravé ruky do výše (t. zv. *confirmatio per digiti extensionem*).

2. **Vadiace** (něm. Wettvertrag, od langb. wadia, wadium, festuca, stipula, t. j. hůlka), známá právu německému. Tato smluvní forma se vyznačovala tím, že dlužník na znamení souhlasu se smluvním závazkem podal věřiteli hůlku, opatřenou vruby (festuca notata, »vrubovka«). Svou povahou byla to smlouva zaručovací. Symbolickým podáním hůlky věřiteli, dával dlužník sebe v záruku; věřitel nato podával hůlku rukojmímu, čímž svoji moc nad dlužníkem a jeho majetkem převáděl na rukojmího, tento zase pak přijetím hůlky zaručoval se věřiteli. Postupem doby počalo se vadiace užívati pro dlužní závazek vůbec a v podání hůlky počal se spatřovati formální akt dovršení smlouvy; mimo to začalo se užívati i jiných symbolů (na př. prstenu, rukavice, nože). Roli symbolu převzala i listina, zří-

žená o smlouvě; podáním a přijetím listiny stávala se smlouva skutkem.

Při reálných smlouvách dostačilo časem i částečné plnění smluvní strany ke vzniku dluhu. Zejména nebylo vždy požadováno od kupce, aby vyplatil hned celou cenu trhovou za koupenou věc, nýbrž prodavač spokojil se malou částkou, případně menší věcí jako závdavkem (arrha, pecunia principalis, něm. Anleit, Handgeld, stč. naval). Závdavek ten zavazoval k plnění jenom jeho příjemce, tedy při smlouvě trhové prodavače, ale nikoli kupce, jenž mohl případně od smlouvy odstoupiti a závdavek obdržel zpět. Postupně se však dospělo k názoru, že závdavek váže obě smluvní strany, čímž nabyl povahy peněžité záruky. Přijatý závdavek znamenal někdy tak malý peníz, že prodavač si jej ani nepodržel, nýbrž s kupcem a svědky smlouvy jej propili; závdavek tím měnil se na litkup (mercipotus, Weinkauf, Litkauf, pols. mohorycz z lat. magarisium, v právu uherském áldomás). Jindy bývala částka ta věnována kostelu, od čehož slula »denarius dei« (něm. Gottespfenig). Ačkoliv litkup (i denarius dei) nebyl již žádným skutečným plněním, nýbrž jen zdánlivým, přece se po dlouhou dobu udržoval názor, že přijetím závdavku nebo litkupu stala se smlouva teprve perfektní; na litkup i závdavek stále pohlíženo jako na »res qua contrahitur obligatio«.

Zvláštní význam, zejména pro důkaz, byl přikládán ve starším právu střeoevropském smlouvám, jež se uzavíraly před soudem, třeba tato forma nebyla nezbytnou podmínkou pro vznik smlouvy. Tohoto způsobu bylo hlavně užíváno při zeizování nemovitostí, o čemž konán zápis do soudních knih (v Čechách do zemských desk) podle určeného vzorce. V městech bývalo zvykem uzavírat smlouvy před městskou radou nebo před šefy, načež o smlouvě sepsána úřední listina nebo text smlouvy zaspán do městských knih.

Pod vlivem římského a kanonického práva počal starý systém formálních a reálních smluv ustupovati na sklonku středověku zásadě volné formy smluvní. I neformálnou úmluvu bylo nutno dodržeti (»pacta sunt servanda«), jak na př.

v českém právu výslovně zdůrazňuje dílo Všehrdovo (VII, 2, 1). Princip, že platnost smlouvy nevyžaduje zvláštní formy, uznávala i doktrína práva přirozeného. Moderní právo rovněž se přidrželo zmíněné zásady, aby vyhovělo potřebám stále stoupajícího obchodu. Nestalo se to arci bez výjimky; jisté smlouvy vyžadují i nyní k platnosti formy písemné, případně notářského spisu.

Zánikem starých forem smluvních změnil svou právní povahu i závdavek; stal se pouhým utvzovacím prostředkem ujednané smlouvy. Místy vyskytoval se již ve středověku i jakožto arrha poenitentialis; strana, jež dala závdavek, měla právo, jestliže se jinak rozhodla, od smlouvy ustoupiti ale závdavek musila nechat straně druhé.

Jiným prostředkem, jímž se utvzovaly smlouvy, byl přidavek, doložený v pramenech národů slovanských. Užívalo se ho při koupi nebo směně nemovitostí, kdy kupec přidával prodavači vedle kupní ceny ještě menší sumu peněz nebo jiné drobné předměty, čímž ujednanou smlouvu utvrdil. V pramenech chorvatských se to výslovně uvádí jakožto právní obyčej slovanský (»lex Sclavorum«); u Jihoslovanů se praktikoval ještě v XIX. století.

Přísaha jakožto prostředek utvzovací smlouvu (jurementum promissorium) neměla v soukromém právu střeoevropském zvláštního významu; více přicházela k platnosti při smlouvách mezinárodních a to již v dobách pohanských, kde přísaha dala se zaklínáním. I za platnosti práva pandektního byl její význam celkem skrovný; v nové době byla pak vůbec odstraněna.

§ 34. Obsah obligace.

Pokud bylo užíváno starých smluv formálních se symbolickými akty, mohla zůstat i causa debendi zakryta; smlouva stala se skutkem vykonáním příslušných formalit (při vadiaci na př. podáním hůlky). Smlouvy ty měly tudíž povahu smluv abstraktních podobně jako římská stipulace.⁴¹⁾ Častějšími

⁴¹⁾ V pramenech polských zve se podání pravic při smlouvě »stipulatio manualis«.

byly arci smlouvy kausální, kde hospodářský důvod jejich vzniku byl přímo zřejmý. Smlouvy tyto po zániku starých smluv formálních ovládly v právu středoevropském pole. I právo obecné přiklonilo se k názoru, že učiněný slib bez udání materiální kausy nemá platnosti; stejně tak i občanský zákoník rakouský zná pouze smlouvy kausální.

Stále se rozmáhajícímu obchodu však tyto smlouvy nedostačovaly; zejména nebyly výhodnými pro rychlý oběh peněz. A tak stalo se nutným zavést opět abstraktní formu. Stalo se to při směnkách, šecích, kupeckých poukazkách, kupeckých bonách, jež jsou cennými papíry abstraktními; neudávají totiž důvod dlužného závazku. Dojde-li proto ke sporu, že nebylo plněno, nenáleží důkazní břemeno žalobci, nýbrž přesunuje se na žalovaného, jenž má dokázati případný nedostatek neb vadnost kausy, jež byla základem vydání směnky resp. jiného cenného papíru (na př. že zboží, na které byla vydána směnka, nebylo dodáno).

Právní účinky smluv obligačních nebyly zásadně omezeny jen na smluvní strany; středoevropské právo připouštělo i smlouvy ve prospěch třetích osob. Tyto byly známy již právu franckému; do pachtovních smluv bylo na př. pojímáno ustanovení, že pachtovné má býti placeno nikoli propachtovateli, nýbrž osobě jím určené (missus). Běžným případem smluv ve prospěch osob třetích bývaly smlouvy, kde dlužník se zavazoval platiti věřiteli nebo jeho důvěrníku (něm. Treuhänder, čes. »věrná ruka«, pols. wierna ręka).⁴²⁾ Nebylo třeba, aby osoba třetí k smlouvě takové přistupovala nebo ji schválila; právo třetí osoby, v jejíž prospěch byla smlouva ujednána, plynulo původně přímo z dotyčné smlouvy a nemohlo býti odvoláno. Značného významu nabyly smlouvy ve prospěch osob třetích tím, že staly se ve středověkém právu základem papírů znějících na majitele a »na řad« (Inhaber-Ordrepapiere).

⁴²⁾ Podle Všehrda (VII, 27, 6) byla v právu českém platnou i smlouva v neprospěch osoby třetí, jestliže tato jí včas neodporovala. Všehrd opřel toto své tvrzení o nález zemského soudu z r. 1475. Naproti tomu Obnovené zřízení zemské smlouvy ve prospěch nebo neprospěch osob třetích nepřipouštělo.

Receptí římského práva v Německu počala býti uplatňována zásada alteri stipulari nemo potest a při smlouvách ve prospěch osoby třetí bylo požadováno, aby tato svým souhlasem ke smlouvě přistoupila nebo slibovaný prospěch akceptovala; dokud se tak nestalo, bylo možno smlouvu zrušiti. Tato obmezení přešla i do některých zákoníků (na př. pruského Landrechtu, francouzského code civil a j.), avšak v novějších zákonících byla zase odstraněna. Občanský zákoník rakouský znovu uznal zásadní platnost smluv ve prospěch osob třetích, stejně tak i rakouský i německý zákoník obchodní; totéž stanovisko zaujal i občanský zákoník německý.

§ 35. Místo a čas plnění.

Místo, kde měla býti smlouva splněna, bylo určeno někdy již povahou věci samé (zcizení pozemku dalo se na př. přímo na něm, kdy kupec i prodavač pozemek obcházeli), nebo bývalo určeno ve smlouvě nebo dávným obyčejem. Pro trhové a směnné smlouvy bývalo zejména obvyklým místem plnění tržiště, náměstí a vůbec veřejná místa, na nichž se zboží vykládalo a nabízelo ke koupi. Některé trhové osady a po nich vzniklá města, ležící na důležitých křižovatkách nebo vodních cestách, měly již od dávných dob v tom směru důležitý význam.

Podle povahy jednotlivých smluv, ale rovněž také podle místních obyčejů (případně i podle výslovného ustanovení smlouvy), byly rozlišovány dluhy přínosné (něm. Bringschulden) a dluhy výběrné (Holschulden). Při dluhu přínosném byl dlužník povinen dojiti k věřiteli a vyrovnati u něho dluh. Dluhy peněžité bývaly obyčejně přínosnými; věřitel byl povinen v určený den doma dlužníka očekávati, až mu peníze přinese. Naproti tomu dluhy, plněné v naturáliích (na př. plodíňové nájemné), bývaly výběrnými; věřitel si musil sám pro ně k dlužníkovi dojiti.

Pokud některé dluhy byly zapsány do veřejných knih, jako na př. do českých desk zemských, nebo polských knih soudních, mohly, případně měly býti dlužníkem vyrovnány u soudu, vedoucímho zmíněné zápisy.

Doba, kdy měla smlouva býti plněna, bývala obyčejně stanovena na určitý den kalendářní, jenž byl uváděn jménem světce, na ten den v kalendáři připadajícího. Tak na př. bývala určována

v Čechách doba, kdy se splácely úroky z dluhů pololetně na den sv. Jiří (24. dubna) a na den sv. Havla (16. října); podobně i při jiných platech. Platební den považoval se za prošlý západem slunce (solsaditio). Ačkoliv tento způsob čítání denní doby náleží dobám pohanským, udržoval se ještě na sklonku středověku. Platební termín mohl býti dohodou stran změněn; pokud arci byl určen výrokem soudním, bylo nutno dodržeti termín, jak soud rozhodl.

Nezaplatil-li dlužník v určené době svůj dluh, ač byl věřitelem upomenut, bylo jeho prodlení posuzováno původně jako trestné bezpráví, jež bylo stíháno peněžitou pokutou, o kterou se dluh zvyšoval; tento mohl i s dlužným plněním věřitel na dlužníkovu žalobou vymáhati. Postup takový zachovával se v právu francském;⁴³⁾ nicméně i zde ustupoval již smluveným pokutám, k nimž se dlužník výslovně zavazoval, kdyby se octl svou vinou v prodlení. Tyto konvenční pokuty bývaly někdy dosti vysoké; v právu polském na př. se ustálily in alterum tantum, podobně v právu uherském (při zápůjčce) in duplum. Jindy bývalo ujednáváno, že věřitel má právo v případě prodlení dlužníka od smlouvy odstoupiti a požadovati náhradu škody; častou bývala též úmluva, že věřitel může si při prodlení dlužníka vybrati dlužnou sumu na jeho útraty u žida nebo křesťana (receptio super damna debitoris). V Čechách a na Moravě Obnovené zřízení zemské všeliké pokuty z prodlení zakázalo; každý se měl napříště spokojiti s exekučním řízením, jímž se měl domoci uspokojení své pohledávky.

V novějším právu byla uplatněna zásada, že dlužník má již po zákonu samém povinnost nahraditi škodu, kterou způsobil prodlením věřiteli. Zejména všude byly stanoveny zákonitě úroky z prodlení (v Německu nejdříve usnesením říšské deputace z roku 1600) a to pevnými sazbami (podle rak. obč. zákoníku na př. nyní 5%).

⁴³⁾ Jako zbytek dotyčných zákonitých pokut dochoval se v právu německém t. zv. census promobilis, Rutscherzins; neplatil-li dlužník včas povinnou činž, zvyšovala se mu automaticky v nejbližším platebním termínu, případně i v kratších lhůtách.

§ 36. Převod obligace.

Starý, přísně formalistický ráz práva nepřipouštěl, aby věřitel mohl převésti svou pohledávku na osobu třetí; obligační závazek poutal původně pouze jen zúčastněné smluvní strany. Potřebám obchodu arci bylo takové omezení na překážku, čemuž bylo odpomáháno smlouvami ve prospěch osob třetích. Teprve od konce středověku došla uznání c e s s e pohledávky. V Německu dalo se to zprvu ve městech, kde cesse byla přípustnou buď na základě smlouvy nebo ze zákona. Při tom podléhala různým omezením: některé pohledávky nebylo dovoleno postupovati, jindy vyžadoval se souhlas dlužníkův, židům zakázáno postupovati pohledávky, které měli za křesťany, jinému křesťanovi. České zemské právo vyžadovalo k postupu pohledávky listiny (t. zv. »dobré vůle«), která byla opatřena pečeti cessionáře a pečeti dalších šesti svědků ze stavu panského neb rytířského, což zachovávalo ještě v XVIII. stol. V německém právu městském bylo třeba cessi provésti před soudem a zapsati ji do soudních knih.

Podobně jako postup pohledávky vyskytovaly se ve středoevropském právu již ve středověku případy převzetí dluhu. Dělo se to na př. při převodu pozemků, jež nabyvatel přejímal s břemeny, na nich váznuocími; tak zejména při právu emfiteutickém, při němž povinnost platiti plat úročný přecházela na každého nového nabyvatele, nebo při reálných břemenech, váznuocích na pozemku. K převzetí dluhu docházelo též při smlouvě advitalitní (viz str. 169), jakož i v případě, kdy sedlák odevzdal statek svému dědici s podmínkou převzetí dluhů.

S recepcí římského práva došel v Německu uplatnění při cessi pohledávky lex Anastasiana; byla-li pohledávka nabyta koupí, mohl cessionář vymáhati na dlužníkovu jen tolik, co sám za ni skutečně zaplatil mimo obvyklých úroků. Avšak v právu jiných zemí střední Evropy to uznáno nebylo; o normě toho druhu aspoň v nich není zmínky. V novějším zákonodárství včetně německého rovněž zmíněná norma římská nedošla platnosti. Také souhlasu dlužníkovu k cessi, jak někdy bývalo obyčejem, se v moderním zákonodárství zásadně nevyžaduje.

Pokud jde o převzetí dluhu přidrželo se moderní zákonodárství práva obecného; k převzetí dluhu stačí pouhá smlouva mezi starým a novým

dlužníkem, souhlasí-li věřitel, nebo smlouva mezi věřitelem a novým dlužníkem. V tomto posledním případě se souhlasu dřívějšího dlužníka nevyžaduje. Tak stanoví na př. občanský zákoník rakouský i německý. Vedle smlouvy advitalitní a postupu selských statků došly smlouvy o převzetí dluhu zejména významného uplatnění v právu obchodním.

§ 37. O vině a náhodě při smlouvách.

Zavázal-li se někdo smlouvou k jistému plnění, byl zásadně povinen za všech okolností závazek svůj dodržeti; pakli tak ne učinil, stihla jej zákonitá nebo smluvená povinnost nahraditi škodu, která tím věřiteli vzešla. Nedostál-li dlužník svému závazku ze zlého úmyslu (dolus) nebo z nedbalosti, ať již hrubé nebo lehké, nebo důsledkem náhody, bylo původně nerozhodno. Nebyloť ani v právu trestním k uvedeným rozdílům zevrubněji přihlíženo, natož v poměrech smluvních. Pojem náhody byl pak staršímu právu vůbec nebo aspoň do značné míry neznámým. Pouze případy opravdové nouze, které bylo nutno arci dokázati, omlouvaly dlužníka; takovými byla na př. služba v zájmu státu, zajetí od nepřátel, uvěznění a pod.

Časem byly však připouštěny výjimky, jimiž se vylučovala odpovědnost dlužníka, jestliže náhoda bylo mu povinné plnění znemožněno. Za takové výjimky se uznávaly nezaviněná smrt svěřených zvířat, požár, povodeň, neúroda a pod. Avšak k přesnému principu, že jest ručiti jen za vinu a nikoli za náhodu, právní vývoj přece jen nedospěl. I při takových výjimkách bývalo mnohdy přihlíženo k jistým vedlejší okolnostem; při svěřených zvířatech činil se na př. rozdíl, zda byla do opatrování převzata zdarma nebo za plat a pouze v prvním případě zprošťovala náhoda dlužníka odpovědnosti. Jindy zase kladena váha na to, zdali s věcmi svěřenými vzaly za své i věci dlužníkovy (při depositu, při zástavě) a jen v tomto případě odpadla povinnost náhradní. Pastýři — podle zachovávaného obyčeje — bývali prosti náhrady za ovci, jež zhynula, jestliže majiteli odevzdali její kůži; byla-li rozsápána vlkem, tedy aspoň její zbytky. Jindy (na př. v ko-runním právu polském) škoda se dělila na polovinu mezi zúčastněné strany.

Náhrada škody postihovala toho, kdo ji zavinil. V dobách, kdy existovaly staré kolektivní svazky příbuzenské, připadla náhrada škody k tíži tomu svazku, jejíž příslušník ji způsobil, tedy rodu (něm. Sippe), neb svazku menšímu (širší neb užší rodině). Domácí pán ručil za škodu, způsobenou jak členy rodiny, tak i příslušníky domácnosti (čeledí, comensales). Podle obdoby pak ručební povinnost vázla na pozemkovém pánovi za jeho podsedky i za služebnictvo. S úpadkem kolektivních svazků povinnost tato zanikla; udržely se jen některé zbytky (na př. odpovědnost hospodáře za škody, způsobené jeho čeledínem, odpovědnost otce za nezletilé děti).

S recepcí práva římského počaly se ve smluvních poměrech uplatňovati římské stupně viny: culpa lata a culpa levis, k nimž kanonistická nauka připojila ještě culpam levissimam. Také co do náhody (casus) pronikala římská pravidla. Avšak míra uplatnění římské doktriny nebyla v právních řádech střední Evropy stejná. České Obnovené zřízení zemské přijalo na př. omlavitelnost náhody pouze při půjčce a t. zv. depositum miserabile, polské právo vůbec pak nedospělo tak daleko, aby promíjelo škodu vzniklou nezaviněnou náhodou, dělic ji, jak výše uvedeno, mezi zúčastněné strany. Více se uplatnily pojmy dolus, culpa a casus v Koldínových právech městských. Teprve novější zákoníky přivedly římské stupně viny k náležité platnosti. Pokud jde o náhodu, byla rovněž v nich uplatněna římská zásada »casus a nullo praestatur«, arci s jistým obmezením. Novější zákonodárství, vyhovujíc moderním potřebám života, zavedlo v některých případech dokonce přísnější podmínky pro ručení za náhodu zejména v právu obchodním a dopravním; dopravci ručí přísně za nehodu, jež by stihla zboží přijaté k dopravě; podobně železnice přejímá povinné ručení za nehody, jež by vznikly osobám a železničním zřízením při dopravě na základě výslovných předpisů zákonných, a j.

§ 38. Obligace s více dlužníky a věřiteli.

Obligační poměr nemusí býti jen mezi dvěma osobami; jak na straně věřitelské tak i dlužnické mohou míti účast dvě i více osob. Německá doktrina zavedla pro to pojmy »společenství věřitelů« (Gläubigergemeinschaft) a »společenství dlužníků« (Schuldnergemeinschaft). Účastenství obou skupin v obligačním poměru může při tom býti nedílné i dílné. Pokud jde o právo středoevropské, podávají prameny zevrubnější údaje o závazcích,

v nichž vystupuje více dlužníků, pročez v dalším bude jen o těchto pojednáno.

Za nejstarší formu spoludlužnického závazku nutno pokládati závazek ke společné ruce (obligatio manu coniuncta, Schuld zu gesamter Hand). Základ jeho spočívá v prvotní formě dávného kolektivního spoluzítí rodinného, kdy celé rody ručily za závazky, vzniklé trestnými činy, jichž se dopustili jejich příslušníci. V starším německém právu byl způsob tohoto závazku ještě běžným; také prameny české i polské dochovaly o něm zmínky. Při tomto závazku vystupovali všichni dlužníci vůči věřiteli jakožto jedna osoba. Věřitel nemohl si zvoliti jednoho z nich, aby požadoval od něho plnění, nýbrž musil vyzvat je všechny; ručil sice každý z nich za celý závazek, ale jen s ostatními vespolek. Toto společenství byl věřitel povinen respektovati; rovněž i dlužníci se jen společným plněním zprošťovali závazku.

Tato forma závazku ke společné ruce průběhem doby podlehla změnám. Věřiteli bylo lhostejno zda obdrží dluh od všech dlužníků dohromady, či jen od jednoho z nich jménem ostatních; mnohdy bylo i obtížno domáhati se ode všech splacení dluhu. Naproti tomu spoludlužníkům bylo jen výhodou, jestliže plněním jednoho z nich zbavili se společného dluhu. Tím dospělo se k nazírání, že věřitel může vyzvat kteréhokoliv ze spoludlužníků o celý dluh s týmž účinkem, jako kdyby vyzval všechny; jestliže tento zaplatil, zprošťovali se závazku všichni ostatní. Společného plnění již třeba nebylo. Pospolitost závazku zůstala tím nedotčena; změně podlehl jen způsob, jímž věřitel docházel uspokojení své pohledávky. Takto změněný závazek zval se pak dluhem k ruce společné a nerozdílné (obligatio manu coniuncta et indivisa, něm. Gesamtschuld); dlužníci byli při něm zavázáni in solidum tak, že každý z nich byl povinen plniti celek, ale splnil-li jeden z nich, zanikla obligace pro všechny ostatní. Dluhy v této formě byly ve středověku běžnými jak při obligacích ze smluv, tak ex delicto; stejně tak při ručení rukojmích.

Časem však počalo docházeti k prolomení nedílnosti závazku k ruce společné a nerozdílné. Věřiteli přiznávalo právo požado-

vati od každého spoludlužníka kvotu a teprve když některý z nich nezaplatil, přesunovala se jeho kvota na ostatní. Objevilo se to jak v právu německém, tak i polském a českém, čímž dospělo se k obdobnému stavu, jaký zavedlo v římském právu Justinianovo beneficium divisionis, recepí též v právu německém uplatněné.

Vedle pospolitého závazku znám byl v právu středoevropském též závk dílňý (obligatio manu divisa, v čes. díuh »z dílu« nebo »z oddílu« st. něm. Anzahl); při něm každý ze zúčastněných dlužníků byl povinen plniti jen jistou část společného dluhu a také jen za ni ručil. Nikdo z nich nemohl býti věřitelem upomínán o celý dluh; kdyby se tak stalo, dostačilo ve sporu odvolati se na dílní závazek.

Nedílný závazek byl pro dlužníky tíživější. Německé právo proto vyžadovalo, aby smlouva obsahovala o něm výslovné ujednání. Stal se tím výjimkou z pravidla; v pochybných případech bylo předpokládati závazek dílný. V právu českém zaujalo totéž stanovisko Obnovené zřízení zemské, z novějších kodifikací pak i rakouský zákoník občanský. Jiné kodifikace naopak zase vycházely z názoru, že v pochybnosti jest míti za to, že jde o závazek nedílný, přidržující se dávného principu nedílnosti v právu majetkovém; tak zejména pruský Landrecht i německý zákoník občanský.

§ 39. Smlouva směnná a trhová.

Smlouva směnná (commutatio, cambium, Freimark) byla nejstarším typem obligace, jež sloužila národům střední Evropy od dávných dob pro vzájemný převod různého zboží. Nebylo vyžadováno, aby hodnota směňovaných věcí byla stejná; rozhodnou byla míra potřeby věci, kterou si ten neb onen zájemce měl směnou opatřiti.

Když na pokročilejším stupni obchodu počalo se užívati určitých předmětů jakožto měřítka hodnoty (zprvu plátna, kožešin, konečně pak peněz), počalo se též přihlížeti k hodnotě směňovaných předmětů. Dálo se to zejména při pozemcích, když tyto se staly předmětem právního obchodu; rozdíl v hodnotě

byl vyrovnáván penězi. Směna taková slula pak »commutatio cum additamento« (doloženo v právu polském) nebo »cambium mixtum (v právu uherském) a tvořila již přechodný útvar ke smlouvě trhové. V právu polském byla rozlišována i směna trvalá (commutatio perpetua, irrevocabilis) a dočasná (revocabilis); v posledním případě po určité době měl nastati zase stav dřívější, byla tedy nutnou zpětná směna.

Smlouva trhová (stč. kupenie, trh, pols. targ, kupna, emptio venditio, něm. Kauf) jakožto směna věci za peníze vyvinula se teprve, když v obchodních stycích se obecně počalo užívat peněz. Byla původně smlouvou z ruky do ruky, což se nejdéle udrželo na trzích, na nichž se převážně platilo hotovými. Rozvoj obchodu přiváděl k platnosti též koupi na úvěr čili smlouvu dodací, jež svou povahou byla kontraktem reálným. V některých právech byly smlouvy tohoto druhu zakazovány (na př. v městech hansovních, v Polsku orgány církevními); stoupla-li totiž cena zboží v době dodání, byl prodavač povinen dodržeti smlouvu, třebaš tím nesl škodu, a v tom byla spatřována lichva. Pokud jde o periculum rei, přecházelo toto na kupce teprve po odevzdání koupené věci; vzala-li věc za své dříve, nebyl kupec ničím povinen. Byl to důsledek reální povahy trhové smlouvy. Trhová smlouva mohla arci přijíti k platnosti též obřadným aktem, tedy v něm. právu podáním hůlky, čili vadiací; tím stávala se smlouvou formální. Vlivem recepce římského práva počala se považovati za kontrakt konsensuální.⁴⁴⁾

Předmět smlouvy trhové omezoval se zprvu jen na věci movité. Nemovitosti byly zeizovány jen výjimkou, a to ještě jen se souhlasem všech dospělých členů rodiny; tvořilyť její hospodářský základ. Rozklad rodinných svazků arci přivodil uvolnění i v koupi a prodeji pozemků. Výslovným ustanovením zákona bývaly též jisté movitosti z obchodu vylučovány (podle smlouvy svatováclavské na př. zlato a stříbro z hor).

⁴⁴⁾ V právu českém u Všehrda (IV. 3. 6) jest smlouva trhová již kontraktem konsensuálním; Rožmberská kniha (čl. 229) znala ještě jen kontrakty reálné.

Cenu trhovou tvořily peníze, nebo vedle nich ještě nějaké jiné vedlejší plnění (kupní cena doplněna byla na př. některou movitostí jako zbraní, tkaninou a pod.). Výši ceny určovala nabídka a poptávka, kterou se dospělo k tomu, že se ceny běžných potřeb ustálily. Ceny tovarů byly mnohdy určovány příslušnými cechy; v městech vykonáván nad cenami zboží i úřední dohled. Lichvářské obchody byly zakazovány; zapovězen byl na př. prodej plodin »na stojato«, t. j. prodej teprve očekávané úrody, nebylo dovoleno prodávati zboží před branami města, nýbrž jen na tržišti a pod.

Při prodeji nemovitostí postihoval prodavače zá vazek ze správy (disbrigatio, strč. zprava, v právu uherském expeditoria cautio, něm. Gewährleistung), obdobný římskému závazku »praestare auctoritatem«. Jestliže vymáhala třetí osoba od kupce žalobou koupenou nemovitost, byl prodavač povinen na formální vyzvání žalovaného kupce dostaviti se k soudu a spor převzít na sebe. Neučinil-li tak a soudním procesem byla nemovitost kupci odňata, byl povinen vrátiti mu kupní cenu nebo dáti mu jinou nemovitost jako náhradu; táž povinnost jej postihla, jestliže do sporu sice vstoupil, ale prohrál. Vedle náhrady byl prodavač za to, že si nepočínal při prodeji poctivě, stížen ještě pokutou, jež připadla kupci; tato činila buď tolik, co kupní cena nebo jen polovinu, v českém právu zemském třetinu (»zpravná třetina«). Jestliže však kupec nevyzval prodavače, aby do sporu vstoupil a pustil se do něho sám, neměl nároku na odškodnění, jestliže v rozepři podlehl.

Povinnost správy nastávala ipso iure; přes to však stávalo se zvykem, že v listinách kupních bývala výslovně uváděna, případně zajišťována zvláštními klausulemi (na př. ležením, zástavou veškerého jmění). Uplynutím promlčecí lhůty povinnost správy zanikala. České právo zemské znalo též správu věcnou a dědičnou, jež nebyla časem vázána; naproti tomu smlouvou mohla zase býti stanovena i kratší lhůta než promlčecí (3 roky a 18 neděl), po níž měla povinnost správy odpadnouti.

Správce nemusil však býti prodavač, nýbrž i osoba jiná,

převzala-li na sebe ten závazek; případně mohlo býti i několik správců.

Pokud se týče movitostí, obsahoval v sobě zárodky správy již starobylý proces vindikační, s v o d (intertiatio, Klage mit Anefang; viz § 28). Právní vadou movitostí v tomto případě bývala krádež nebo loupež, kterou měl spraviti poslední, případně třetí předchozí držitel, na něhož se svodem došlo; odtud slul též ten, na něhož se odvoláváno, správce. Byl-li usvědčen, musil nahraditi škodu a zaplatiti pokutu. Po zániku instituce svodu v právu českém byla správa movitostí, pokud právní vadou jejich byla krádež, upravována tím způsobem, že ten, kdo koupil věci kradené, nevěda o této závadě, má je majiteli, jenž je u něho zjistil, zdarma vrátit. Tak aspoň stanovilo české zemské zřízení z r. 1530 i 1549; Obnovené zřízení zemské podrželo tu zásadu pouze pro židy.⁴⁵⁾ Poškozenému kupci přirozeně zůstávalo právo domáhati se žalobou od prodávače příslušné náhrady. Podobně i Koldínův zákoník, ač připouští i možnost postavit se za sebe prodávače (»sokupa«) do sporu.⁴⁶⁾

Za faktické vady věci nebyl původně prodáváč povinen dáti kupci náhradu. Bylo věcí kupce, aby si věc před koupí řádně prohlédl; jakmile ji přijal a trhovou cenu vyplatil, nemohl se dovolávat vad, které by se potom ukázaly.⁴⁷⁾ Časem připouštěny z této zásady výjimky, hlavně při koupi dobytka a prodáváč rucil za vady, které obmyslně zatajil nebo za zvlášť těžké vady pro ten neb onen druh zboží výslovně určené. Kupec měl v takovém případě pak právo od smlouvy odstoupiti do určité krátké lhůty, věc kupci vrátiti a trhovou cenu požadovati zpět; jednal-li prodáváč mala fide, měl kupec i nárok na náhradu škody.

S recepcí práva římského počaly se v právu německém domácí zásady správy mísiti s pojmy římskými. Kdežto domácí právo uznávalo povinnost

⁴⁵⁾ Zem. zřízení z r. 1530, čl. 209; z r. 1549 U 3, X 14, stejně tak z r. 1564, L 24, Z 1; O Z. Z, Q LXVIII.

⁴⁶⁾ P. XV. XVI.

⁴⁷⁾ Zásadu tu dosvědčují prúpovědi: Kdo neprohlédá očima, prohlédne měšcem. Kdo neprohlídá a neotvírá oči, musí měšcem dotahovati. Polské: Kto nedoloży okiem, doloży workiem. Něm.: Wer die Augen nicht auf tut, tut den Beutel auf; wer nàrrisch kauft, muss weisslich zahlen.

správy již při zahájení sporu, docházelo po recepci k ručení za právní vady pouze v případě evikce; účelem dřívější povinnosti správy bylo opatření ohroženému kupci vlastnictví věci, kdežto podle práva římského pouze »praestare rem emptori habere licere«. Ručení za faktické vady rozšířeno v neprospěch kupce i na vady skryté; kupci přiznáno actio redhibitoria, actio quanti minoris a dále pro určité případy actio empti na náhradu škody, bylo-li možno prodávači vytknouti, že jednal contra bonam fidem. Rakouský i německý zákoník občanský přidržely se zásad římských; v jednotlivostech však zavedly modifikace, plynoucí ze zásad práva domácího. Rovněž pro přechod nebezpečí koupené věci setrváno při staré domácí zásadě, že nastává teprve při odevzdání věci a nikoliv, jak stanovilo právo římské, momentem uzavření smlouvy.

§ 40. Nájem a pacht.

Kdežto v právu římském spadal pacht i nájem pod jednu smlouvu locatio conductio rei, byly v právu středověkém pacht a nájem odlišovány jako dvě různé, třebaž blízko příbuzné smlouvy. Při nájmu bylo předmětem smlouvy užívání obydlí, kdežto při pachtu těžba a užívání plodů z pozemku.

Podle nazírání německého práva na držbu (Gewere) poskytovala nájemci i pachtýři držba najatého neb spachtovaného objektu věcné právo, účinné proti každé osobě, nikoli jen proti pronajímateli. Důsledkem této věcné povahy nájmu, resp. pachtu byla zásada »Kauf bricht nicht Miete«. Kupec nebo jiný nabyvatel najatého objektu nemohl tudíž nájemníka neb pachtýře zbaviti užívání před uplynutím smlouvy. Naproti tomu jiná práva (zejména saské) znala zásadu opačnou »Kauf bricht Miete« — změna ve vlastnictví najaté věci rušila i nájemní poměr. Tato posléze zmíněná zásada nabyla s recepcí římského práva v Německu obecné platnosti. Právo české a polské klonilo se rovněž k zásadě »Kauf bricht Miete«, avšak k právům pachtýře přihlíželo aspoň do té míry, že zcizovateli gruntu nebo domu ukládalo učiniti opatření, aby jeho nástupce ponechal pachtýře neb nájemníka v nájemním poměru až do uplynutí smlouvy, nebo aspoň do určité výpovědní lhůty (na př. pololetní). Prvou modalitu výslovně ustanovil Koldínův zákoník.⁴⁸⁾

⁴⁸⁾ K VIII.

Novodobé zákonodárství ve střední Evropě nedospělo v tom směru také k jednotné úpravě. Pruský Landrecht i občanský zákoník německý setrvaly na zásadě »Kauf bricht Miete«, kdežto rakouský zákoník občanský vychází ze zásady opačné; pouze byla-li nájemní smlouva zapsána do veřejných knih, jest právo nájemcovo pokládáno za věčné, proti každé třetí osobě účinné právo.

Při pachtu zemědělské půdy bývalo též obyčejem sjednávati pachtovné v alikvotní části úrody; užíváno tudíž podílnického pachtu pozemkového. Je to forma prastará, známá již Indům, Řekům i Římanům; u těchto posledních slula colonia partiaria. V právu německém se podílnický pacht vyskytuje v četných druzích již od XI. stol; pachtýři odváděli vlastníkům půdy jednu polovinu, jinde čtvrtinu, pětinu, desetinu a pod. sklizně jakožto pachtovné. V Čechách se užívalo podílnického pachtu polovinového (odtud pachtýři ti sluli »nápolníci«) nebo třetinového (nájem »z třetího snopu«), též čtvrtinového. S rozvojem hospodářství peněžního podílnický pacht vycházel z užívání; úplně však nevyumřel ani v nové době.

Rakouský zákoník občanský jen odchýlně formuloval jeho právní povahu: přenechá-li někdo svůj statek k užívání za poměrnou část užitků, nevzniká podle § 1103 pachtovní, nýbrž společenská smlouva. Naproti tomu v právu uherském uplatněno staré hledisko a smlouva toho druhu se pokládá za pachtovní.

Vedle zemědělské půdy bylo užíváno podílnického nájmu též při propůjčování dobytka (něm. Viehverstellungsvertrag, v řím. právu contractus socidae). Popud k tomu dával obyčejně nedostatek vlastních pastvin; kdo nemohl svůj dobytek uživit, svěřoval jej hospodáři, jenž jich měl dostatek a za výživu a ošetření dobytka mu ponechal část užitků. Bylo to ujednáváno rozmanitým způsobem: vlastníku na př. zůstal »kmenový« dobytek, z příplodu pak a z jiných užitků připadla mu polovina, druhou pak obdržel příjemce dobytka. Při ovcích bylo na př. v právu českém zvykem »kmenovati« (ujednati) s ovčáký, že jim připadne každá osmá ovce a osmý díl všeho užitku. Jindy bývalo zas ujednáno, že nájemce převezme přesný počet kusů dobytka a po skončení nájmu, že zase týž počet kusů stejné kvality vlastníku odvede (v něm. Eisernvieh), nebo se kmenový dobytek

i příplod a užitky mezi oba kontrahenty dělily, čímž vznikala smlouva společenská a pod.

Rakouský zákoník občanský i německý zvláštních norem o podílnickém nájmu dobytka již nemají; byl podílnický nájem dobytka výrazem primitivních poměrů agrárních a jen v těch zemích, které se v hospodářském vývoji opozdily, jako na př. na slovanském jihu, udržoval se při životě. V pokročilém hospodářství pozbyl smyslu a tím také odpadla potřeba upravovati jej zákonnými normami.

§ 41. Smlouva služební a smlouva o dílo.

Smlouva služební, t. j. nájem lidské práce za peníze zprvu nepřicházela u národů středoevropských k rozsáhlejšímu uplatnění; potřebné práce byly buď vykonávány doma, případně vzájemnou výpomocí nebo lidmi nesvobodnými. Pouze mocenské postavení některých jednotlivců, jako knížat, velmožů, vyžadovalo pro svou oporu cizích sil. Jimi byli družinníci nebo lidé, kteří se dali pod jejich ochranu (t. zv. komendace); v jejich právním poměru sluší hledati počátky služební smlouvy. Byl to arci poměr zakládající osobní závislost družinníka neb osoby, která se dala do ochrany a nikoliv poměr, jenž by postihoval pouze výkony dotyčných osob.

Po vzoru družinného a komendačního poměru vyvinula se smlouva čeledínská jakožto nejstarší typ služební smlouvy. Předmětem jejím bývala osoba čeledínova a nikoli pouze jeho práce. Čeledín vstupoval do rodiny pánovy; podléhal jeho pravomoci soudní i trestní. Jakožto člen rodiny měl čeledín právo nejen na mzdu, nýbrž vůbec na řádné zaopatření v domě pánově (odtud i jejich název »comensales«). Mzda nemusila nutně spočívat v penězích; v starších dobách na př. dvorští sluhové (ministeriales), zaměstnaní při pracích na polích nebo při řemeslech v podhradích, dostávali za své služby k užívání pozemky, podobně tak i čeled' zaměstnaná při kostelích, klášteřích a j. Postavení těchto osob nelišilo se původně mnoho od otroků; s pozemkem bývali zcizováni a přecházeli pod moc nového pána.

S rozvojem řemesel vznikala smlouva učednická, kterou se mistr zavazoval za jistý plat (někdy i zdarma) vy-

cvičiti učně v řemesle, smlouva tovaryšská, na základě které měl vyučený řemeslník konati za mzdu u mistra řemeslné práce, smlouva pomocnická, vzniklá rozvojem obchodu. I tyto smlouvy nebyly jen pouhým nájmem lidské práce ve smyslu římském, nýbrž zakládaly osobní svazek mezi smluvními stranami obdobně jako při smlouvě čeledínské. Stejně tak i smlouva nádenická, agenturní, zprostředkovatelská, ba i smlouvy za výkon prací vyššího druhu (práce lékařů, učitelů) a j. podržovaly ráz svazku osobní nadřizenosti a podrživosti, byť již ve volnější míře.

Římská *locatio conductio operarum*, jež receptí pronikla do střední Evropy, domácímu pojetí služební smlouvy nevyhovovala. Vážnou překážkou bylo, že předmětem jejím mohly býti pouze *operae illiberales*, tedy práce obyčejné, nikoli pak výkony vyššího druhu (*operae liberales*). V partikulárních právech byly proto římské zásady rozšiřovány i na tyto výkony; stejně tak i v novějších zákonících. Podrženo rovněž i staré hledisko, že služební smlouva zakládá osobní svazek právní mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem a stanoveny z toho plynoucí důsledky, arci v různé míře podle kategorie jednotlivých služeb. Nejvíce pozornosti bylo tomu věnováno při zaměstnancích, kteří sdíleli se zaměstnavatelem společnou domácnost, tedy v první řadě při smlouvě čeledínské.

Nájem čeledí byl v nové době upravován zvláštními zákony (pro Čechy na př. zák. z 9. prosince 1857), služební poměr učedníků a pomocníků v živnostech živnostenskými řády (v Rakousku z 16. srpna 1907), obchodních pomocníků (v Rakousku zák. z 16. ledna 1910). V posledních desetiletích upravován služební poměr dalších kategorií zaměstnaneckých. Závažného významu zejména nabýly kolektivní smlouvy pracovní, sjednávané dělnickými a zaměstnavatelskými organizacemi. Podmínky těchto kolektivních smluv jsou závazny pro služební smlouvu všech členů organizace; právo jednotlivce upravovat si služební poměr svobodnou dohodou doznalo tím arci citelného omezení.

Smlouva o dílo jakožto zvláštní typ smluvní byla středověkému právu theoreticky neznámou. Poněvadž většina potřebných předmětů se zhotovovala doma, neměla zprvu ani valného

významu. Nicméně již v dobách nejdávnějších vyskytovali se lidé, kteří některé předměty (na př. zbraně, šperky) zhotovovali dovedněji a této své schopnosti využívali nejen pro sebe, nýbrž i pro jiné a zlepšovali si tím vlastní blahobyt. Kdo si pak přál dobře zhotovené věci, objednal si ji u takového výrobce, čímž v praxi s ním sjednal smlouvu o dílo. Většího rozšíření došla smlouva o dílo s rozvojem řemesel v městech. V českých listinách z XI. a XII. stol. uvádějí se na př. již četné názvy řemeslníků, kteří zhotovili na zakázku svoje výrobky; podobně i v jiných zemích střední Evropy.

Při středověkých smlouvách o dílo bylo zvykem, že objednatel díla dodal výrobcí potřebný materiál (na př. látku k ušití šatů, zlato neb stříbro na předměty k bohoslužbě a pod.), čímž se smlouva o dílo jasněji odlišovala od smlouvy trhové. Pokud výrobce musil býti sám účasten na objednaném díle, záleželo na povaze jednotlivého případu. Při díle uměleckém předpokládala se osobní činnost zhotovitele díla; při prostém výrobku řemeslném počítalo se mlčky s účastí pomocníků (tovaryšů). Mzda (zvaná v právu českém též »mýto«) byla placena v penězích nebo naturalích a to zpravidla při převzetí díla; od té chvíle přecházelo na objednatele též nebezpečí nahodilé zkázy. Výše mzdy bývala zprvu určována svobodnou dohodou; později na stanovení cen dohlížely cechy i městské úřady.⁴⁹⁾ Stejně tak cechovnímu i úřednímu dozoru podrobována kvalita výrobků. Jestliže podnikatel provedl objednané dílo závadně, byl povinen je opravit a nahraditi objednateli škodu; jindy bývalo ujednáváno, že v takovém případě sníží se cena nebo že podnikatel ustupuje od smlouvy. Uherské právo postrádalo vůbec norem o smlouvě o dílo.

Recepte římského práva dotkla se jen málo výše uvedených norem. Pokud některé pozdější zákoníky, jako na př. Koldínův,⁵⁰⁾ nebo městské právo freiburské se daly jí ovlivnit, byla to spíše výjimka.

Rakouský zákoník občanský spojil smlouvu služební a smlouvu o dílo jeden pojem smlouvy o služební výkony; podobně i jiné moderní kodifikace.

⁴⁹⁾ V polském právu bývala ujednána též tím způsobem, že podnikatel připustí zhotovitele do podílu na zisku, plynoucího z hotového díla (na př. mlýna).

⁵⁰⁾ K II. a násl.

§ 42. Půjčka a zápůjčka.

Ve středověku nečinilo se rozdílu mezi »půjčkou« a »zápůjčkou«; rozdíl ten byl přijat teprve v novém věku z práva římského a v důsledku toho pro římské »mutuum« bylo pak na př. v jazyku českém vytvořeno pojmenování »zápůjčka«. Před recepcí byl právu středoevropskému znám jen jeden typ půjčovní smlouvy. Byla-li jejím předmětem věc nezastupitelná, byl dlužník povinen vrátiti ji po skončeném užívání in specie; pakli šlo o věci zastupitelné (na př. obilí, peníze), předpokládala se jejich spotřeba a dlužník měl povinnost vrátiti stejné množství in genere.

Půjčky byly zprvu právním jednáním bezplatným. Rozvoj obchodu vedl však k tomu, že počaly býti požadovány úroky jako náhrada za to, že věřitel po dobu trvání dluhu půjčených hodnot neužíval. Proti úrokům počala vystupovati církev,⁵¹⁾ prohlašujíc jejich braní za lichvu a hrozcíc těm, kdož na úroky půjčovali, přísnými tresty církevními. Stanovisko její bylo v tom směru odůvodněno, že výše požadovaných úroků přesahovala slušnou míru a dlužníci byli příliš vykořisťováni. Zákaz úroků stával se však obtížným v městech, ježto překážel obchodu, jenž vyžadoval úvěru a proto byl různými cestami obcházen.

Do věci konečně zasáhlo zákonodárství světské, které dovolilo bráti z půjček úroky a stanovilo i jejich určitou sazbu. Říšským recesem z r. 1654 bylo dovoleno v Německu bráti úroky 5—8%, starší české sněmovní usnesení z r. 1543 stanovilo 6%. Podobně dělo se i v Polsku pro šlechtu a duchovenstvo, jimž byla od XVII. stol. snižována úroková míra z dluhů a v XVII. a XVIII. stol. stanovena na 3½% a 5%; v Uhrách r. 1647 stanovena na 6%.⁵²⁾ Stanovené sazby úrokové časem však přestaly býti dodržovány, takže novými předpisy zákonnými bylo třeba znovu

⁵¹⁾ Stanovisko své proti úrokům opírala církev o ustanovení starého i nového zákona (zejména Luk. 6, 35: mutuum date nihil inde sperantes nebo Mojž. V. Kap. 15, verš 7, 8, Kap. 23, verš 19, 20 a j.).

⁵²⁾ Pro Židy církevní zákaz úroků neplatil. Ale za to již stará privilegia, udělená židům (v Uhrách z r. 1235—1270, v Rakousku r. 1244, v Polsku statuty krále Kazimíra), snažila se odkázati braní židovských úroků do jistých mezí.

je vyhlásovati neb upravovati. Aby usnadnil soukromý úvěr a vyvolal čilejší ruch obchodní, vydal císař Josef II. r. 1787 nový patent o úrocích, jímž kromě zákonných, dovolil i smluvené vyšší úroky, avšak s tím obmezením, že k vyšším úrokům než 4% nemohou věřitelé nabýti zajištění právem zástavním. Avšak nový zákon se neosvědčil a tak r. 1803 byla opět stanovena zákonitá sazba 5%, resp. 6%. Teprve v XIX. stol. dospělo se k zásadě svobodného ujednání úroků. Aby se však čelilo lichvě, bylo zároveň stanoveno, že každé právní jednání, jímž někdo vykořistí lehkomyšlnost nebo známé mu nuzné postavení, slabost rozumu nebo nezkušenost dlužníka nebo osoby třetí, aby si dal příslibiti nebo zajistiti takové majetkové výhody, které svou bezměrností mohou způsobiti nebo urychlit hospodářskou zkázu dlužníkovu, jest neplatné a zároveň trestné jako přečin, resp. přestupek lichvy. V tom smyslu byly vydány příslušné zákonné normy.

V Rakousku zavedl neobmezenou volnost úrokovou zákon ze 14. července 1868. Tento však byl změněn zákonem z 19. července 1877 zprvu pro Halič a Bukovinu a poté zákonem z 28. května 1881 pro všechny rakouské země. Podle něho byl pak vydán zákon uherský r. 1883. V Německu uvolnil míru úrokovou jednak obecný zákoník obchodní pro obchodníky, jednak spolkový zákon ze 14. listopadu 1867 (v Bavorsku z 5. prosince 1867) „pro ostatní obecnost. Pozdějším zákonodárstvím bylo to nově upravováno v souvislosti s lichvou.

§ 43. Darování.

Pojem darování jakožto dobrovolného a bezplatného rozmnožení majetku třetí osoby na úkor jmění vlastního, učiněné za účelem, aby obdarovaný byl obohacen, byl starému právu germánskému cizí; toto uznávalo jen úplatná právní jednání. Každé plnění, z něhož měly vzejíti právní účinky, vyžadovalo plnění i od druhé strany; dar bylo nutno tudíž odměniti zase darem. Plnění osoby obdařené nemuselo arci býti rovnocenné s plněním dárce; v právu langobardském bylo již jen plněním na oko (launegild). Nedošlo-li k tomuto vzájemnému plnění, bylo darování odvolatelné. Postupem doby se upouštělo i od tohoto hlediska a darováním nabýval obdařený neobmezeného vlastnictví.

Volnost darování týkala se arci jen věcí movitých; nemovitosti, jež byly společným majetkem rodinných svazků, nesměly

býti zcizovány, nemohly tudíž také býti darovány, leda se souhlasem všech příbuzných. I když časem princip rodinné pospolitosti slábl, bylo darování nemovitostí stále omezováno. V českém právu zemském bylo na př. vyžadováno k platnému darování nemovitostí souhlasu krále zvláštním »mocným« listem. V Uhrách bylo za krále Ludvíka I. odňato šlechticům, kteří neměli mužských potomků, vůbec disposiční právo s vlastními statky, takže o darování nemohlo býti řeči; statky směly přejíti na dílné příbuzné a kdyby jich nebylo, tedy na královský fiskus.⁵³⁾

V Polském právu zemském sice darování nemovitostí výslovnou normou zapovídáno nebylo; naopak bylo zásadou »quidquid libere possidetur, hoc etiam libere condonetur«. Avšak dary mohly býti vázány jednak podmínkami, že nabudou platnosti, nevrátí-li se dárce z vojenského tažení nebo nebude-li mít potomků, jednak byly odvolatelné a to jak dárce tak i jeho dědici, čímž darování nemovitostí bylo také nepřímě omezováno. Pouze darování, o němž byl sepsán písemný akt, zůstávalo v platnosti.

Darování mezi manžely, kde právní řád uznával majetkové společenství jejich, vylučováno nebylo. Také v českém právu zemském nebylo zakazováno; v právu polském bylo omezováno jen darování ženy ve prospěch manželův. Pokud šlo o nemovitosti, bylo arci nutno šetřiti podmínek, platných pro dispoicce s nemovitostmi.

Recepce římského práva počaly býti uplatňovány v středoevropském právu římské normy o darování. Tyto byly přizpůsobovány domácím poměrům. Obnovené zřízení zemské přijímajíc na př. ustanovení Justinianovo, že darovací smlouva musila býti zapsána do soudního protokolu, jestliže cena darovaného předmětu přesahovala 500 solidů, upravilo tu normu v ten smysl, že dar přesahující 500 kop míšeňských má býti zapsán do desk a což by více nad sumu tu bylo, že žádné platnosti nemá, nýbrž připadá k dobru dědicům. Moderní zákonodárství přidrželo se v základě norem římských. Co se týče darování mezi manželi, uznává je moderní zákonodárství za platné.

§ 44. Smlouvy odvážné (aleatorní).

Z odvážných smluv, jimiž strany smluvní běrou na sebe jisté risiko, byla ve středověku nejvýznačnější hra. Zvláštní obli-

⁵³⁾ Srv. § 55.

bě se těšila zejména hra v kostky; od XIV. stol. ujala se též hra kartami. Hra v šachy, původu indického, vyžadující většího důmyslu, byla pěstována převážně v kruzích vzdělanců. Ve střední Evropě stala se záhy známou; v Čechách na př. již ve druhé polovině XI. stol. Starší normy o hře týkají se vesměs hry v kostky.

Dluhy ze hry kostečné bývaly původně žalovatelný jako každý jiný dluh. Avšak nepřistojnosti hráčů vedly k tomu, že dluhům ze hry počala býti žalovatelnost nejen odpírána, nýbrž zakazováno hráti o peníze vůbec, nebo dovolováno hráti jen do jistého jejich množství. V Německu dalo se to od XIII. stol. Pokud jde o české právo zemské, hodlala Majestas Carolina omeziti závaznost dluhu ze hry kostečné do jedné kopy grošů a na hotové, stíhajíc překročení této míry pokutami hráčů a královskou nemilostí. Vladislavské zřízení zemské z r. 1500 pak výslovně stanovilo, že dluh ze hry v kostky nikomu nemá býti keškodě a žádným právem nemá býti souzen. Ustanovení to přejala i další česká zemská zřízení; Obnovené zřízení zemské přejala tato ustanovení pro hru karetní. V Polsku zapovídána kostečná hra na úvěr již statuty Kazimírovými ze XIV. stol.; dovolována pouze hra na hotové. Obdobné zákazy vydávány v dobách pozdějších až do počátku XVII. stol. Četné zákazy her hazardních byly vydávány v Rakousku do konce XVIII. stol.; jimi zapovídány jisté hry v karty a hra kostečná vůbec.

Třebas dluh ze hry nebyl žalovatelný, byl pokládán za dluh čestný a v důsledku toho bylo uznáváno, že nemůže býti požadován zpět, byl-li zaplacen dobrovolně. Toto hledisko uplatnilo se zejména v německém právu, z něhož bylo přejato i do práva obecného. Totéž stanovisko zaujaly i moderní zákoníky, arci jen pokud jde o hry dovolené. Žalovatelnost dluhů ze hry se neuznává.

Po recepci práva římského počínají se v Německu objevovati normy, jež se zabývají s á z k o u. Pruský Landrecht na př. uznával dluh ze sázky žalovatelným jen tehdy, byly-li vsazené peníze složeny ihned v hotovosti a uloženy buď u soudu nebo u osoby třetí. Novější zákoníky jako na př. rakouský (též saský i němec-

ký občanský) stanovily, že dluhy ze sázek jsou nežalovatelné; byla-li sázka však zaplácena, nelze již peníze požadovati zpět.

V novém věku přibyla celá řada nových smluv odvážných, jež svým významem hru i sázku zatlačily na podružné místo. V první řadě je smlouva pojišťovací,⁵⁴⁾ vyskytující se zprvu při dopravě námořní. Na konci XV. stol. vznikly ve Šlesviku, Holštýnsku, Londýně a Paříži neveliké ústavy, jež vzájemně pojišťovaly nemovitosti proti ohni (Brandgilden); od počátku XVII. stol. objevují se pak i výdělečné akciové společnosti pojišťovací (prvou byla holandsko-indická, vzniklá r. 1602). Pojištění námořní a pojištění nemovitosti proti ohni byly až do XVIII. stol. jedinými formami pojišťovací smlouvy; od 2. polovice XVIII. stol. počaly se pojišťovati též movitosti. Ve stol. XIX. nastal pak velký rozmach pojišťování, jež rozšířeno na četné druhy škod (proti krádeži, vloupání, insolvenci, kursové ztrátě, nezaměstnanosti, ztrátám ze stávek, pojištění životní, starobní atd.).

Od druhé polovice XIX. stol. počalo se vedle pojištění soukromého zaváděti pojištění nucené, zakládající se na výslovném ustanovení zákona, jímž se ukládá buď určitým třídám obyvatelstva, aby se pojistily, nebo jest k tomu přidržován zaměstnavatel buď úplně nebo zčásti co do svých zaměstnanců (tak na př. při úrazovém pojištění dělnickém, pojištění nemocenském, pensijním a j.). Smlouva pojišťovací pozbyla v tom případě své povahy soukromé a přesunula se do práva veřejného.

Jiným druhem hojně rozšířených smluv odvážných jsou smlouvy diferenční. Při těchto smlouvách nemají strany úmyslu koupě zboží převzítí, resp. prodané zboží dodati, nýbrž počítají pouze s peněžitým ziskem, který podle jejich předpokladu vyplyne z rozdílu cen jistého zboží v době sjednání a likvidace závazku. Podnět k těmto smlouvám daly burzy, z nichž nejstarší byla v Paříži již r. 1304. Ve střední Evropě prvou bur-

⁵⁴⁾ Počátky pojišťovací smlouvy vznikly na Islandě ve XII. stol. Obyvatelé toho ostrova sdružovali se ke vzájemnému pojištění pro případ požáru nebo pádu dobytka ve svazy, čítající obyčejně 20 zámožnějších sedláků (t. zv. Hrepps, Repps).

sou byla hamburská (r. 1558). V Rakousku došlo k ní v XVIII. stol. (zákonnými ustanoveními z r. 1761 a patentem o bursovnictví z r. 1771), v Praze až od r. 1871.

K odvážným smlouvám dále náleží hra v loterii, t. j. smlouva o výhru losem. V primitivní formě byla hra tato známa od XVI. stol.; tah losů prováděli hráči sami z t. zv. »nádob štěstěny« (olla Fortunae, Glückhaufen). Novější loterie číselová jest původu italského (»lotto di Genova«) a pochází ze stol. XVIII. V habsburské monarchii byla zavedena za Marie Terezie r. 1751 jakožto jeden z prostředků, jimiž se měly uváděti ve skutek ideje tehdejšího učení merkantilistů, aby totiž připlývaly peníze do země. Na sklonku XIX. stol. počala se loterie číselová v evropských státech odstraňovati a nahrazovati loterií třídní, při níž se zakoupené losy účastní tahů ve více, předem stanovených oddílech slosovacích (»třídách«), kdežto při číselné se táhne jen určitý počet čísel.

Z ostatních smluv odvážných upravovány jsou normami zákonitými koupě naděje, zvláště kuku nebo dědictví (bez soupisu) a smlouva o doživotní důchod. Posléze zmíněnou zabývají se zejména pojišťovny.

§ 45. Obligace z cenných papírů.

Užívání listin jakožto cenných papírů vyvinulo se ve středověku s mohutným rozvojem obchodu ve městech, zejména takových, jež se rozmohla na veliká obchodní střediska. Počátek k cenným papírům daly listiny jednací (cartae), v nichž text, obsahující dlužní závazek, byl spojován se zvláštními klausulemi. Společným znakem těchto klausulí bylo, že dlužník přísliboval, že bude případně plniti i jinému majiteli listiny, jenž v době smlouvy ještě nebyl určen a také na ní žádné účasti neměl.

Taková klausule na př. zněla, že dlužník zaplatí věřiteli nebo tomu, komu by věřitel listinu dal (»tibi aut cui cartam dederis«). V Itálii se tato klausule vyskytuje již v VI. stol.; v právu francském od IX. stol. Místo ní se počalo od XII. stol. v Itálii užívatí klausule, v níž dlužník sliboval, že zaplatí věřiteli nebo tomu,

komu by věřitel listinu dal a dlužníkovi přikázal, aby jemu platil («tibi vel cui ordinaueris, vel cui praeceperis»). Ve Francii bylo to od XVII. stol. formulováno slovy »ou a son ordre«, což přejato i do němčiny (an Ordre) a klausule pak obecně zvána ordredoložkou, česky doložkou na řad.

Konečně v IX. stol. vznikla v Itálii jednak alternativní doložka svědčící majiteli («tibi aut cui hoc scriptum in manu paruerit»), jednak od X. stol. doložka prostá téhož druhu («ad hominem, apud quem hoc scriptum in manu paruerit»). Obě se ujaly v Německu od XIII. stol. Listiny těmito doložkami opatřené byly předchůdcem nynějších papírů znějících na majitele.

Uvedené doložky se vyskytovaly při listinách nejrůznějšího druhu, zejména při dluhopisech, rentovních nebo zástavních listech. Rentovní list hrál při tom zejména pro měšťany důležitou roli jakožto ukládací papír; kupec renty zajišťoval si složením peněz z nemovitosti trvalý důchod, města pak vydávající rentovní listy, opatrovala si tím pro sebe potřebný kapitál.

Právní význam uvedených klausulí spočíval v tom, že umožňovaly převod pohledávky, což bylo jinak zprvu nepřípustno. Když koncem středověku tato překážka odpadla, pozbyly klausule arci značně na svém významu a právní vědou, ovlivněnou právem římským, byly zanedbávány. Nicméně v právním obchodu se přece udržely a v moderním hospodářství úvěrním došly rozsáhlého uplatnění. Obligační závazek v listině obšážený, srotil s ní postupně do té míry, že listina sama o sobě představovala hodnotu práva v ní zapsaného, t. j. stala se cenným papírem.

Papíry majiteli svědčící nabyly největšího významu při úvěru veřejném a při podnikcích akciových. Mohouce cirkulovati z ruky do ruky, staly se nejvhodnějším prostředkem potřeby úvěru, v níž má býti účastno veliké množství osob. Již svrchu zmíněné rentovní listy, vydávané německými městy zejména v XVI. stol., byly do značné míry způsobilé k tomu, aby přecházely z ruky do ruky. Třicetiletá válka sice veřejný úvěr ochromila, takže bylo nutno se obracet o úvěr jen k zámožným jed-

notlivcům, ale od XVIII. stol. podařilo se znovu získati pro veřejný úvěr široké vrstvy obyvatelstva. Mohutný rozvoj akciových společností v XIX. stol. vedl rovněž k tomu, že akcie byly vydávány na majitele.

Z ordrepapírů největšího rozšíření nabyla směnka. Jako zvláštní právní instituce má svůj původ v městech severoitalských, kde ve středověku za křížáckých válek obchod doznal značného rozkvětu. Pomocí směnek prováděly se platy na vzdálená místa, při čemž se oprávněnému příjemci dostalo zároveň výplaty v měně, jež v platebním místě byla obvyklou, takže směnečný obchod byl současně i směnářským, od čehož pak zůstal až doposud název »směnka«, něm. Wechsel, lat. cambium, ital. cambiale a pod. Poukaz platů obstarávali bankéři (cambiores, bancherii), kteří měli v obchodních střediscích své společníky, resp. obchodní přátele. Potřeboval-li pak někdo, na př. kupec, platiti na vzdáleném místě, složil doma u bankéře dlužný obnos v domácí minci; bankéř mu na to vystavil směnkou, kterou dlužník odeslal svému věřiteli, jenž si pak u tamního bankéře, s nímž byl prvý v obchodním spojení, vybral poukázanou částku v tamní měně. Nákladné a riskantní zasílání hotových peněz (ražených) tím odpadlo. Placení smenkami bylo používáno nejen od kupců, nýbrž pomocí směnek byly poukazovány i veřejné dávky. Zejména svatopetrský haléř byl tímto způsobem odváděn do papežského sídla v Římě a Avignoně.

Směnka zprvu obsahovala prohlášení bankéřovo, že peněžité obnos u něho složený vyplatí v platebním místě buď osobně nebo svým zmocněncem a to buď tomu, kdo peníze složil nebo jiné jím určené osobě. Byla to t. zv. »vlastní směnka« a vyžadovala notářské formy.

Vedle vlastních směnek objevily se od XIII. stol. směnky »vydané« čili »tratty« (litterae tractae), jež později převážně zatlačily směnky vlastní. Na rozdíl od směnky vlastní, obsahující platební slib vydavatele, obsahovala směnka vydaná platební příkaz, daný zřizovatelem směnky svému obchodnímu příteli, aby vyplatil určitou sumu peněz osobě ve směnce uvedené nebo na její »řad«.

Původ této směnečné formy jest v literatuře dosud sporný. Přebírajícím jest však názor, že tratta se vyvinula v souvislosti se směnkou vlastní. Při tom se předpokládá, že bankéř se zavázal ve vlastní směnce zaplatiti peněžitou sumu na cizím místě; zároveň pak k této připojil tratta, v níž vyzval svého obchodního přítele, aby platil »presentantu«, t. j. předkladateli směny. Obchodní přítel, na nějž se bankéř obracel, zval se »trassát« (ille cui fit carta tracta), kdežto poukazující bankéř »trassant« (t. j. ille qui trahit cartam). Znenáhla pak počala se klásti váha na tratta a vydávání vlastní směny odpadlo; platební slib zřizovatele směny rozuměl se sám sebou. Vývoji tomu napomáhala i soudní praxe, jež dopouštěla postihovací žalobu v případě, když trassát platební příkaz neprovedl. Tratta nabyla tím povahy samostatné směny a ovládla distanční styk směnečný téměř úplně; již od XIV. stol. byla obyčejně soukromou listinou. S italskými bankéři pronikla i do jiných zemí evropských. Nejdůležitějšími středisky mimoitalskými, kam se tyto směny vydávaly a kde se vystavovaly, byly ve středověku hlavně velké trhy v Champagni a po jejich úpadku v Lyonu, na nichž v určený den si bankéři proplacené směny súčtovali.

Převod směnečné pohledávky umožňovala zprvu doložka »na řad«, na základě níž mohl příjemce směny označiti jinou osobu za oprávněnou k přijetí výplaty. Avšak od XVI. a zejména XVII. stol. vyvinul se ve Francii t. zv. *indossament* (rubopis) čili *žiro*, t. j. záznam na rubu směny, obsahující jméno osoby, která na místě původně oprávněného příjemce smí výplatu ze směny požadovati. *Indossament* umožňoval snadnou cirkulaci směny, takže jí mohlo býti použito k vyrovnání celé řady platebních závazků. Kromě *indossamentu* vyvinul se ještě t. zv. *akcept* směny; povinnost vyplatiti směnku vzházela trasátovi teprve, když na směnce výslovně poznamenal, že ji vyplatí.

Stále stoupající obchod směnečný vyžadoval si přirozeně náležitě právní úpravy. Základ k tomu dávalo jednak kupecké právo obyčejové, jednak zvláštní privilegia, udílená trhovým soudům. Od XVII. stol. počaly býti vydávány směnečné řády (v německých městech na př. v Hamburku, Norimberku,

Augšpurku a Lipsku). Jednotná úprava směnečného práva pro celé státní území byla provedena nejprve ve Francii (1673); naproti tomu v Německu, roztržštěném na četná teritoria zeměpanská, ještě na konci první polovice XIX. stol. platilo více než 50 směnečných zákonů. Teprve v letech 1848—1850 zaveden byl v zemích německého bundu jednotný řád směnečný; v Rakousku byl vyhlášen císařským patentem z 25. ledna 1850. Řád tento byl později doplněn norimberskými novelami r. 1857; později připojeny v Německu ještě některé dodatky. V Československu vydán byl po světové válce nový zákon směnečný v r. 1927.

V nové době vznikly též snahy po mezinárodním sjednocení směnečného práva, aby se ještě více vyhovělo potřebám obchodu. Počátek k tomu byl učiněn dvěma konferencemi v Haagu r. 1910 a 1912, jichž usnesení stalo se základem prací mezinárodní konference v Ženevě r. 1930. Na této konferenci dohodli se zástupci četných států: 1. o jednotném směnečném zákoně, 2. o předpisech mezinárodního směnečného práva soukromého, 3. že předpisy kolkovací nesmějí býti překážkou platnosti směnečného závazku ani vymáhatelnosti nároku směnečného. Na základě této úmluvy byl vydán v Německu r. 1933 nový zákon směnečný, jenž vstoupil v platnost od 1. dubna 1934; podobně stalo se též v Rakousku (1932), v Itálii (1933), ve Švýcarsku (1936) a ve Francii (1935).

Kdežto ve středověku a počátkem novověku směnka hlavně sloužila k převodu platů na vzdálené místo, vystoupila v nové době ve vnitrozemském obchodu do popředí její funkce kreditní; pouze v obchodě zahraničním zůstal — ač nikoli bezvýhradně — zachován její původní úkol. Pro převod platů ve vnitrozemí zaujaly místo směnek poštovní poukázky, žiro a šeky.

Vznik šeků souvisí s obchodem depositním. Již v dobách antických bylo zvykem svěřovati peníze bankéřům (v Římě t. zv. *argentarii*), kteří za své klienty jejich platební příkazy prováděli; podobně se dělo i ve středověku, jak nasvědčují četné poukazovací listy a převodní příkazy, dávané bankéřům italským.

Novověké úpravy jakož i jména dostalo se šeku z depositního obchodu anglického. V anglických kruzích kupeckých bylo od XVII. stol. zvykem ukládati kovové peníze u zlatníků, jimž pak vlastník složených peněz dával převodní příkazy i platební poukazy. Tyto byly původně nazývány »cash-notes«, od XVIII.

stol. pak šeky (chequers, cheques).⁵⁵⁾ Když pak vznikly depositní banky, přejaly funkce, jež prováděli zlatníci, na sebe. Při velkém rozšíření běžných účtů u bank nebylo vždy třeba vyplatiti předložený šek v hotovosti, nýbrž úhrada se provedla jen přepisem z účtu na účet; byly-li účty klientů v různých bankách, prováděly tyto mezi sebou vyúčtování, za kterýmž účelem se sdružovaly v odúčtovací svazy. V Anglii k tomu účelu sloužila v druhé polovici XVIII. stol. založená súčtovací ústředna. (Clearing-House). Výhodou toho opatření bylo, že byla v rozsáhlé míře dána možnost platů bez použití hotových peněz.

Do střední Evropy proniklo užívání šeků v druhé polovici XIX. stol. Právně byl šek zprvu pojímán jako prostá platební poukázka; šekovým zákonem (v Rakousku z r. 1906, v Německu z r. 1908) nabyla povahy platební poukázky zvláštního druhu.

Podobně jako u směnek vedl mezinárodní význam šeku ke snaze o jednotné šekové právo. Počátek k tomu byl učiněn na druhé směnečné konferenci v Haagu r. 1912. Na mezinárodní konferenci v Ženevě r. 1931, jež jednala o jednotném šekovém právu, došlo k obdobné dohodě jako na konferenci o jednotném právu směnečném v r. 1930, t. j. 1. o jednotném šekovém zákoně, 2. o normách z mezinárodního šekového práva soukromého, (pro smluvní státy stanoveno jednotné právo kolisní) a 3. o nezávislosti platebních nároků ze šeku na kolkovacích předpisech. Na základě toho byl v Německu vydán nový říšský zákon šekový r. 1933, jenž vstoupil v platnost od 1. dubna 1934; podobně ve Švýcarsku (1936), v Itálii (1934) a ve Francii (1935). Největšího rozšíření nabyly šeky poštovních spořitelů, jimž poštovní úřady slouží jako platební síť.

Jiné ordre-papíry (kupecké poukázky a závazné listy, konesementy plavců, náložné listy dovozců, listy skladní a warranty, dále listy o zápůjčce námořní a námořní pojistky) došly zákonitě úpravy jednak v zákoníku obchodním, jednak v zákonech zvláštních.

§ 46. Obligace z bezprávných činů.

Kromě smlouvy byly v střeoevropském právu důvodem vzniku obligačního závazku též bezprávné činy. Bylo-li někomu

⁵⁵⁾ Název ten se odvozuje podle panujícího názoru od anglické finanční komory (scaccarium, exchequer), na kterou král vystavoval poukázky.

na jeho těle neb jiných statcích právních činem bezprávným ublíženo, měl pachatel povinnost způsobenou škodu nahraditi; při více pachatelích postihovala ta povinnost všechny dohromady. Otázka viny rozhodovala při tom jen, pokud šlo o potrestání pachatele; naproti tomu pro soukromoprávní povinnost odčiniti způsobenou újmu byla rozhodnou pouze majetková ztráta, tedy objektivní výsledek spáchaného deliktu. Jednal-li pachatel úmyslně nebo z opomenutí, či došlo-li z jeho skutku ke škodě náhodou, bylo pro starší právo střeoevropské lhostejno. Výslovně je toto hledisko zdůrazněno pro právo německé v průpovědi »wer unwillig getan, muss willig zahlen«. Totéž platilo i v právu jiných národů střední Evropy; pokud se právní řád jejich zabývá náhradou škody, otázku viny zásadně nechává stranou. Pozornost věnuje pouze spravedlivému vyšetření výše škody, kterou má pak ten, kdo ji způsobil, zaplatiti a to obyčejně v penězích. Pouze způsobil-li někdo škodu v nutné obraně (na př. zranil-li útočníka) byl zproštěn povinnosti ji hraditi; stejně tak jej osvobozovala i vis major.⁵⁶⁾

Receptí práva římského v Německu byl uplatněn v otázce náhrady škody princip viny, při čemž povinnost hraditi škodu nastávala — nehledíc k dolósnímu poškození — pouze v případech žaloby ze zákona Aquiliova, tedy jenom při škodě, způsobené pozitivní činností; pouhé opomenutí nestačilo, leda že by bylo s předcházejícím činem v příčinné spojitosti. Příkrý rozdíl mezi stanoviskem domácího a římského práva vedl k tomu, že v partikulárních právech římské zásady pronikly jen zčásti, takže stará pravidla úplně odstraněna nebyla. Obdobný úkaz se projevil i v právu českém; kdežto Koldín přijal do svého zákoníku předpisy zákona Aquiliova, Obnovené zřízení zemské přidrželo se v otázce náhrady škody starých norem, jež otázku viny ponechávají stranou.

Novější kodifikace přiklonily se vůbec ke stanovisku práva římského; též občanský zákoník rakouský i německý. Oba zavedly pro povinnost

⁵⁶⁾ Pro právo české srov. na př. Zemské zřízení z r. 1549, čl. B 29, kde se stanoví, že purkrabí na Karlštejně nejsou odpovědní za škody, které by na hradě vznikly úderem hromu neb jinou bezelstností.

k náhradě škody různé stupně viny podle povahy jednotlivých deliktů. Pro provoz některých podniků stanoveny byly v moderním zákonodárství co do ručení za škodu přísnější podmínky. Sem náleží zejména zákon o ručení železnic (v Rakousku z r. 1869, v Německu z r. 1871), zákon o ručení silostrojů (1908, v Německu 1909, v Československu 1935), zákon o letectví (1922, v Německu a Československu 1925) a j.

Od XV. stol. vyvinul se v právu německém obyčej poskytovat tomu, jemuž bylo ublíženo na těle, vedle náhrady škody, ještě zvláštní bolestné. Z německého práva přejat byl ten obyčej do práva obecného; přijaly jej též rakouský i německý občanský zákoník. Právo české, polské i uherské bolestného neznalo stejně jako římské.

Vedle ručení za škodu, způsobenou osobně, vyvinulo se též ručení za škody, způsobené třetími osobami a ručení za škody, způsobené zvířaty nebo cizími věcmi.

Ručení za škody, způsobené třetími osobami, má svůj základ ve svazku rodinném. Při patriarchální povaze rodiny ručil za škody, jež způsobili členové rodiny, otec, při složité rodině její starešina jakožto representant rodinného svazku. Podobně ručil ve středověku pán za svou čeleď nebo jiné námezdné osoby (na př. řemeslníky), poněvadž podléhali moci svého pána stejně jako členové rodiny a za ně bývali také považováni.

V právu obecném bylo toto ručení omezeno; pánovi ukládána pouze tehdy povinnost nahraditi škodu, jestliže ji zavinil; bezvýhradné ručení bylo odkázáno jen na skrovné výjimky. Avšak i tam, kde vliv římského práva se neuplatnil, nastal obrat ve prospěch pánův. V právu českém na př. stanovilo požadavek viny pánovy, měl-li ručiti za služebnictvo, zemské zřízení z r. 1549 (T 15). Podobně v Polsku již ve XIV. stol. za krále Kazimíra Vel. nebyla tato povinnost bezvýhradně na pány uvalována. Naproti tomu v právu uherském se udržela déle; pozemkový pán ručil za delikty většího i menšího násilí, jehož se dopustili jeho poddaní sedláci nebo služebníci (servi ignobiles); a musil způsobenou škodu nahraditi (impensio).⁵⁷⁾ Pokud šlo o škodu, vzniklou při správě nedílného jmění rodinného, padala tato podle před-

⁵⁷⁾ Tak stanovil zák. čl. 1609:29, § 9, 1613:23, § 12.

pisů Tripartita k tíži všech členů nedílu jen tehdy, stala-li se náhodou; za škodu úmyslnou i zaviněnou odpovídal však pachatel (culpa culposa nocet).

Pozdější právo německé přidrželo se zásad římských, ač praxe, pokud šlo o příslušníky rodiny a čeleď, mnohdy setrvala na starém přísnějším stanovisku. Římského hlediska přidržel se v základě i občanský zákoník rakouský, podobně též i německý. Zvláštní zákony arci zavedly výjimku, jež ukládají přísnější ručení za škody, způsobené cizími osobami. Důležité jsou v tom směru zejména předpisy obchodního zákona co do ručení rejdaře za škodu způsobenou jeho lodníky, povozníka za škodu zaviněnou jeho lidmi a zástupci; jiná ustanovení jsou obsažena v zákonech o ručení železnic, silostrojů, v horních zákonech o ručení držitele horního podniku za osoby třetí a pod.

Za škody způsobené zvířaty ručil vlastník. Ručení jeho mohlo arci býti též omezeno jen na ručení věcné, takže mohl se zprostiti povinnosti nahraditi škodu tím, že poškozenému zvíře vydal obdobně jako v právu římském (noxae datio). Tento poslední způsob jest doložen ve starém právu germánském a polském a to v případě, když bylo zvířetem způsobeno někomu poškození na těle. Jinak bývalo pravidlem, bylo-li cizí zvíře dopadeno při škodě, zejména dobytek na pastvě na cizím poli, že majitel dobytka jest povinen nahraditi škodu, způsobenou pastvou, pošlapáním nebo polámáním porostu. K zajištění náhrady mohl poškozený dopadený dobytek zajmouti a po jistou dobu zadržovati, během níž se měl s majitelem dobytka dohodnouti. Nedošlo-li k dohodě, bylo na základě soudního rozhodnutí ponecháno poškozenému tolik kusů, kolik činila odhadnutá škoda jakož i náklad s výživou zajatého dobytka. Postup takový zavedlo v Čechách Obnovené zřízení zemské (Q XXXII); obdobně postupovalo i právo uherské. Zabíjetí zvíře, dopadené při škodě na cizím majetku, se dovoľovalo jen zcela výjimečně a to v dobách dávnějších; výslovný předpis mají o tom polská statuta Kazimíra Vel.

Po récepti práva římského udrželo se ustanovení o »noxae datio« zejména v právu saském; v právu českém byl tento způsob náhrady převzat do Koldínova zákoníku. Naproti tomu pruský Landrecht a novější zákony

již instituce té neznají a ukládají vlastníkovi zvířete povinnost nahraditi škodu, kterou způsobilo. Pro škodu způsobenou zvěří lesní a honbou vydány byly zvláštní předpisy.

Podobným způsobem jako za škodu způsobenou zvířaty zodpovídal vlastník též za škodu, k níž došlo jeho věcmi (na př. zřízením plotu na cizí půdě, železy na chytání zvěře, nedostatečně krytým příkopem, čímž zaviněn úraz a pod.). Německé právo i v takových případech, pokud to povaha věci připouštěla, uznávalo, že škodu jest buď nahraditi nebo věc odevzdati poškozenému (noxae datio). V novověku posléze zmíněný způsob pozbyl významu.

Právo rodinné.

§ 47. O svazku manželském.

V dobách, kdy národové střední Evropy žili ještě v kultu pohanském, bylo základní jejich rodinnou institucí manželství, založené buď na trvalém svazku jednoho muže s jednou ženou nebo jednoho muže s více ženami. Jak monogamie tak i polygamie byla jimi uznávána za rovnocenný manželský poměr, jemuž právním obyčejem byl přiznáván ráz poměru právního. Je ovšem přirozeno, že v polygamii mohl žít jen ten, jehož majetkové poměry dopouštěly vydržovati si více domácností, takže i v dobách, kdy mnohoženství bylo dovolováno, bylo spíše výjimkou; pravidlem byl poměr monogamický. Pokud se také historické zprávy zmiňují o polygamii, týče se to převážně osob, o nichž lze předpokládati, že vládly většími hmotnými prostředky. Po přijetí křesťanství polygamie mizela, avšak jen pozvolna; u Merovevců a Karlovců byla na př. ještě v době křesťanské obvyklou. Různé zákazy polygamie, vyskytující se ještě v době dosti pozdní, svědčí rovněž o houževnatém trvání tohoto obyčeje.

Vedle řádného manželství jakožto doživotního svazku muže a ženy se vzájemnými právy (u ženy menšími) a povinnostmi byl v právu střeoevropském uznáván též konkubinát (něm. Kebs-ehe, Friedelsehe, wilde Ehe), ač v některých zemích, zejména v Polsku, byl přísnými tresty potlačován. Konkubina ani děti z konkubinátu zrozené nebyly členy mužovy rodiny.

Právoplatné manželství vyžadovalo k svému uzavření náležitě formy. V dobách předhistorických opatrovali si muži manželky únosem; ojedinělé případy toho jsou doloženy ještě v dobách pozdějších. Stopy tohoto obyčeje dochovaly se mimo to i ve svatebních obřadnostech, zachovávaných u venkovského lidu. Naproti tomu původní právní forma sňatku byla koupě ženy. Smluvními stranami byli otec ženichův, ženich a jeho příbuzní, u nevěsty pak otec nebo její poručník jakožto majitel moci a její příbuzenstvo; nevěsta byla předmětem koupě, takže osobně ve smlouvě neměla účasti.⁵⁸⁾ Kupní cena slula u Slovanů věno (srv. lat. *venum do, vendo*), u Germánů »Wittum« (též *Mietgeld* t. j. *Lohn*), lat. *pretium nuptiale, pretium emtionis, dos*; u Franků dokonce bývala stanovena určitou taxou.

Vlastní akt svatební byl původně jako každá jiná koupě trhem z ruky do ruky; později však (u Germánů v době francké) rozštěpil se na dva: 1. na zcizovací kontrakt (lat. *desponsatio, condictamen*, v české mluvě lidové »námluvy« polsky *zmowiny*) a 2. na tradici ženy (»vdavky«, polsky *zdawiny*).

Smlouva o koupi manželky mohla býti buď reální, v kterémž případě byla ihned složena kupní cena nebo aspoň závdavek a druhá strana slibovala, že ve smluvený den odevzdá nevěstu, nebo jak bylo zvykem v právu německém formální, v kterémž případě strana ženichova, případně ženich sám dával místo kupní ceny pouze *vadium*, jímž se zavazoval, že kupní cenu v určitý den zaplatí.

Tradice ženy byla pak provedena v určený den v domě nevěsty za přítomnosti příbuzných obou rodin. Ženu odevzdal majitel rodinné moci ženichovi a to symbolickým aktem (podáním ruky nevěstiny ženichovi, v něm. právu na př. podáním kopí na znamení, že manželovi se odevzdává moc nad manželkou, t. zv. »Munt« a pod.), načež nevěsta byla odvedena do domu ženichova.

Účinky manželství, zejména co do stavu i majetkových práv

⁵⁸⁾ Pozůstatkem zmíněného dávného obyčeje jest v češtině i slovo »provdnání« t. j. prodej ženy; podobně v německých právech národních obraty »uxorem emere, feminam vendere, puella emptā« a j. U Rusů, Srbů a Bulharů se místy udržel obyčej platiti za ženu do nedávné doby.

ženy, nastávaly však teprve po vykonané manželské souloži; v tom směru platila zásada »že concubitus facit nuptias«. Z té příčiny bývalo proto požadováno, aby nevěsta byla do svatebního lože uvedena před svědky, kterýž obyčej byl zachováván při knížecích svatbách ještě v novém věku (u řemeslníků do XVII. stol.).

Nicméně jisté účinky vznikaly již přímo ze smlouvy. Podle práva německého ustoupil-li ženich od sňatku, ztrácel zaplacenou kupní cenu (»věno«); nechtěla-li strana nevěstina přikročiti k tradici, byla povinna vrátiti »věno« in duplo. Pro nevěstu vzházela ze smlouvy povinnost věrnosti; dopustila-li se tělesného styku s jiným mužem, byla trestána jako cizoložnice.

Vlivem křesťanství počal se při svatební smlouvě bráti ohled na vůli nevěstinu, ale zvláštního právního významu to nemělo. Časem se stávalo též zvykem, že kupní cenu si rodina nevěsty nepodržela, nýbrž byla dána nevěstě ke zřízení věna (v nynějším slova smyslu), z »pretium« vzniklo »dos«, z »puella empta« stala se »puella dotata«. S postupným zlepšováním právního postavení žen nastoupila do smlouvy svatební nevěsta jakožto smluvní strana, jež sama z vlastní vůle do manželství vstupovala; jenom za nedospělou dceru jednal otec. K uvedené změně došlo na sklonku středověku; rovněž tradiční akt pozbyl samostatnosti ženy svého významu a klesl na pouhou formálnost. Podstata svatební smlouvy zůstala jinak beze změny; buď to byl kontrakt reálný, při němž ženich dal závdavek formální, kdy snoubenci si podali vadia. Jako závdavku se počalo užívat v Německu i jinde po vzoru italském prstenu (subarrhatio cum annulo).

Z toho, co bylo řečeno, je zřejmo, že sňatek byl původně právním aktem světským. Po přijetí křesťanství stávalo se obyčejem, že formální tradice nevěsty počala se odbývat »ante valvas ecclesiae« za účelem veřejnosti, načež se manželé odebrali do kostela, kde přijali církevní požehnání (benedictio). Francká kapitularia již to přímo nařizovala; na světském charakteru sňatečního aktu se tím arci nic nezměnilo.

Od XII. stol. počal býti světský sňatek v zemích střední Evropy

zatlačován sňatkem církevním, pro jehož formu platily předpisy kanonického práva. Sňatky uzavírány »in facie ecclesiae« souhlasným projevem obou snoubenců, nevyžadujícím zvláštní formy; k platnému manželství stačil pouhý konsensuální kontrakt. Tridentský koncil r. 1563 zavedl pak známým dekretem »Tametsi« reformu, že platné manželství vyžaduje, aby manželský konsens byl projevem před farářem, jakožto úřední osobou a nejméně před dvěma svědky. Usnesení tridentského koncilu zprvu narazila v Německu, Uhrách a ve Francii na odpor. V Německu nebyl dekret »Tametsi« ani ve všech zemích publikován; teprve od r. 1906 byla jeho platnost rozšířena na všechna katolická manželství v říši. Rovněž protestanti setrvali až do XVIII. stol. co do sňatků církevních při zásadách předtridentských, byť s jistými odchylkami (platnost manželství závisí na př. na oddávkách, nikoli na manželském konsensu).

Vedle sňatku církevního vyvinul se — nejprve v Holandsku (r. 1580), pak v Anglii, Skotsku a Irsku (1653) a v jiných zemích — sňatek civilní, uzavíraný před orgány státem ustanovenými. Do střední Evropy pronikla tato forma z Francie, kde vlivem názorů přirozeného práva na poměr mezi státem a církví bylo v r. 1792 zavedeno obligatorní manželství civilní. V Německu byla tato forma uzákoněna zprvu v oblastech, které v dobách napoleonských byly pod nadvládou francouzskou a mimo to jen v několika státech; pro celou říši byla obecně zavedena teprve zákonem z r. 1875. Podobně v Uhrách zákonem z r. 1894. V Rakousku bylo obligatorní manželství civilní předeepsáno pro osoby, které nepříslušely k žádné, státem uznané společnosti církevní, zákonem z r. 1870; pro ostatní ponechána v platnosti forma církevní.

Tam, kde bylo zavedeno obligatorní manželství civilní, přestaly církevní sňatky na příště pro stát existovati; církevní akt sňatkový zavazoval jenom svědomí snoubenců, což pro státní moc arci bylo nerozhodno. Podrobnější výklad norem o církevním a civilním manželství sluší odkázati do práva církevního.

Při sňatku koupí nemohlo býti přirozeně řeči o nějakém zasňobení v církevním slova smyslu (sponsalia de futu-

ro). Starému sňatku koupí — jak nasvědčují ještě dnes zachovávané lidové obyčeje — předcházivalo sice také jisté jednání přípravné, avšak toto bylo vedeno mezi rodiči nupturientů, jakožto smluvními stranami, obyčejně pomocí prostředníků (u nás »svati, děvosnubové, polsky dziewosięb, u Římanů pronubus); účelem jejich jednání bylo zjistiti především možnost budoucí svatební smlouvy u rodičů (odtud na př. polské pojmenování »ogledziny, zwiady« nebo srbochorvatské »ogled, zagled«, t. j. aby se věc »obhlédla«). Setkalo-li se vyjednávání mezi příslušnými rodinami s úspěchem, bylo lze v tom spatřovati jisté »pactum de contrahendo«, které pak se dosti blížilo zásnubnímu konsensu, přihlíželo-li se k vůli snoubenců.

Způsobilst k manželství počínala původně obecnou dospělostí; pevné věkové hranice zavedeny byly teprve pozdějším zákonodárstvím. Manželské překážky zaváděny byly v právu středoevropském teprve vlivem práva kanonického. Tím arci není řečeno, že dříve nebyly sňatkům v tom směru kladeny žádné meze; staré domácí právo germánské i slovanské nepřálo sňatkům mezi blízkými příbuznými (ascendenty a descendenty, nejbližšími pobočnými příbuznými), sňatky proti vůli rodičů měly u dcery, jež dobrovolně k únosu svolila, v zápětí trest ztráty věna (v právu českém i polském), původně i trest smrti; stal-li se únos proti vůli ženy, trestán únosce (podle práva franckého i českého) smrtí. Na Pomoří vyžadoval se ve XIII. stol. i souhlas věřitele k sňatku dlužnickovy dcery. Moderní úprava manželských překážek zakládá se na právu církevním.

Sňatkem vstupovala žena do rodiny mužovy. Byla podrobena moci mužově (něm. »Munt«, obdobné s řím. »manus«), jež původně bývala neomezená. Plynulo to již ze skutečnosti, že sňatky se odbývaly koupí. Za takových okolností byla žena jen o něco málo více než vlastnictvím mužovým; poměr muže k manželce byl poměr pána k ovládané osobě. Při uznávané polygamii nemohlo býti samozřejmě řeči o povinnosti vzájemné manželské věrnosti; cizoložství mohla se dopustiti pouze žena a nikoli muž. Také jen cizoložná žena bývala trestána. Původní nízké postavení žen zračí se zejména v dávném obyčeji, známém Germanům

i Slovanům, podle něhož byly ženy po smrti mužově s ním pochovávány do hrobu nebo jinak utracovány.

Muži příslušelo původně též neomezené právo kárné nad ženou; mohl ji potrestati i smrtí, zejména při dopadení v cizoložství. V pramenech jsou doloženy i případy prodeje manželek a to nejen z trestu, nýbrž, aby se muž z výtěžku zbavil hospodářské tísně.

Průběhem středověku, kdy ženám počala býti přiznávána jistá míra způsobilosti, přestaly býti případy takového krajního použití moci manželovy nad ženou posuzovány za výkon jeho práva; původně neomezená moc jeho měnila se na poměr ochranný. Muž jakožto poručník nad ženou měl právo zastupovati ji před soudem a ručil za její delikty. Časem však i v tom byly připouštěny výjimky a žena měla právo sama na soudě vystupovati; v českém právu zemském přispěl k tomuto vývoji samostatný majetek manželky, vyňatý výslovně z moci mužovy, uznávaný již Řádem práva zemského. Podobně tomu bylo i v právu městském (saském). Také Koldínův zákoník zaujal obdobné stanovisko, ponechávaje manželovi na vůli, chce-li svou ženu in causis civilibus zastupovati (A LVIII). Avšak i když ženě dostalo se větší samostatnosti, setrvalo se na zásadě, že muž jest hlavou rodiny. Princip ten zůstal v platnosti i v novém věku; právo přirozené sice prohlašovalo manželství za svazek dvou stejně oprávněných osob, avšak při tom požadovalo podrízenost ženy manželovi. Novější zákoníky vycházejí rovněž z hlediska, že muž jest hlavou manželského společenství. Pokud se týče způsobilosti procesní, byla tato v XIX. stol. zprvu přiznána obchodníkům a živnostníkům, poté však ženám vůbec, bez ohledu na to, jsou-li provdány či nikoliv.

O manželství již v dávných dobách bylo předpokládáno, že jest doživotním svazkem muže a ženy. Pravidelným důvodem jeho zániku byla tudíž smrt jednoho z manželů. Uzavření nový sňatek bylo ovdovělému muži vždy volno, naproti tomu vdova měla v dobách pohanských následovati muže do hrobu. Později aspoň vyžadovalo, aby zemřelému zůstaly věrnými a zdržely se nového sňatku; v provdání shledávána poskvrna vdovy

(vidua per secundas nuptias violat sedem viduaem). V právu germánském bylo požadováno ke sňatku vdovy svolení rodiny mužovy, jejíž ochrany (Munt) vdova požívala, zůstávajíc i po smrti manželově jejím členem. Právo české i polské tohoto omezení neznalo; vdova mohla proměnit svůj stav samovolně. Nicméně spoluzítí vdovy s dětmi bylo právem podporováno oproti novému sňatku, jemuž hledělo se spíše zabránit. S nabytím rovnoprávnosti žen jakéhokoliv omezení vdov co do druhého sňatku odpadlo s výjimkou t. zv. roku smutečního (annus luctus), jenž i v novějším zákonodárství byl podržen s jistými modifikacemi. Stejný účinek jako úmrtí mělo podle některých práv prohlášení za mrtvého; manželský svazek tím zanikal.

Za života manželů zanikal manželský svazek rozlukou, jež byla původně se strany mužovy zcela volná. V právu francském bezdůvodné zapuzení zeny bylo však urážkou jejího rodu, což mělo pro muže v zápětí povinnost k pokutě a jiné újmy majetkové. Pouze z určitých důvodů, jako pro cizoložství, neplodnost, úklady proti životu směl muž ženu beztrestně zapuditi. Vlivem práva římského dostalo se i ženě ve zcela výjimečných případech (na př. při zlém nakládání) právo muže opustiti. Od X. stol. zdařilo se církvi uplatnit ve francké říši pro rozlukou manželského svazku zásady práva kanonického, jež dopouštělo jenom rozvod (separatio quoad thorum et mensam). V Čechách zaváděna byla nerozlučitelnost manželství dekrety Břetislavovými; zásady církevní však byly plně uznány až od stol. XII. Podobně v Polsku po zavedení křesťanství dostala se rozluka manželská do vlivu církve, stejně tak i v Uhrách, kde však církevní názory o nerozlučitelnosti manželství klestily si jen zvolna cestu. První koncil ostrihomský, odbývaný za krále Kolomana, rozhodl na př. že manželství je z určitých důvodů rozlučitelné.

Církevní právo zůstalo pro zánik svazku manželského směrodatným až do XVIII. stol., kdy počalo býti nahrazováno zákonodárstvím státním. V zemích rakouských učiněn byl v tom směru počátek patentem Josefa II. ze dne 16. ledna 1783, který upravil manželství jako poměr občanský. Vývoj úpravy manželské rozluky vlekł se však přes celé XIX. stol.; u nás zavedena manželská

rozluka naproti právu církevnímu teprve zákonem ze dne 22. května 1919. V říši německé stalo se to občanským zákoníkem z r. 1900.

Podle staršího práva německého nastupovala rozluka manželství též ze zákona, byl-li manžel vyobcován z právního společenství (»friedlos«) a postaven tím mimo zákon; žena vyobcovaného posuzovala se jako vdova. Podobně bylo postupováno v právu polském se psanci (proscriptus). Staré právo české výslovného ustanovení o tom nemá; ježto však psanec žádného práva s nikým míti neměl, nemohl je míti ani vůči vlastní ženě, jeho manželský svazek jakožto poměr právní tudíž rovněž zanikal. Jinak tomu bylo v právu uherském, kde původně žena i s dětmi sdílela psanectví mužovo; svazek manželský se tím nerušil. Uplatněním zásad práva kanonického uvedený způsob rozluky pozbyl arci platnosti.

§ 48. O rodinném nedílu.

Jak již bylo svrchu řečeno (viz § 3) žili národové střední Evropy pospolu ve větších i menších svazcích příbuzenských. Většími svazky byla plemena a rody (germ. Sippe), menšími pak rodinné nedíly čili rodiny složitě. Kdežto plemena a rody hrály roli jakožto svazky práva veřejného, spočíval význam rodinného nedílu v právu soukromém.

Rodinný nedíl (čes. též »hromada«, lat. unio, něm. Hausgemeinschaft) jest dávnou institucí, jež vznikla z potřeb zemědělského způsobu života. Synové hospodařili s otcem na statku nejen za svobodna, nýbrž i když se oženili a zůstávali i po smrti otcově pohromadě (fratres indivisi). Jejich odrostlé děti mužského pohlaví oženivše se, rovněž setrvaly v pospolitosti, takže počet členů rodinného nedílu stále vzrůstal a začal se dělit teprve tehdy, když se to stalo pro životní podmínky členů nutným nebo aspoň žádoucím.

Pro právní povahu rodinného nedílu nebyl však rozhodným pouze příbuzenský poměr, nýbrž i hmotný základ pozemkový; k statku, na němž příbuzní pohromadě žili, pracovali a chlebili,

náleželo jim kolektivní vlastnictví. Rodinný nedíl nespadá tudíž svou povahou výlučně do práva rodinného, nýbrž vybočuje částečně i do práva věcného.

V čele rodinného nedílu býval *starešina* (starosta, česky snad též *vладыка*, něm. *Hausherr*, sthn. *fro*, *herro*). Býval jím zpravidla děd nebo otec, jenž svou hodnost zaujímal autoritou svého stáří. Když však zemřel, nebo se stal nezpůsobilým a rodinný nedíl zůstal pohromadě nadále, zaujal funkci starosty ten z nedílných bratrů, s nímž ostatní souhlasili. Uplatnila se tudíž zásada volby *starešiny*; volen mohl býti opětnejstarší člen nedílu, ale případně též i člen mladší, měl-li k tomu náležitě schopnosti. Volební právo se mnohdy omezilo na pouhý *tacitus consensus* s osobou jistého člena nedílu, jenž se ujal jeho vedení. Funkce *starešiny* bývala obyčejně *doživotní*, pokud nenastaly okolnosti, jež by vyžadovaly změny.

Pravomoc *starešiny* nebyla všude stejná. Tam, kde byl *starešinou* otec nebo děd, bývala dosti rozsáhlá, ač nikdy nedosahovala moci římského *patris familias*. Naproti tomu v nedílech, kde *starešina* dosáhl svého postavení volbou, byl ve svém jednání omezen vůlí ostatních členů nedílu; byl jen *primus inter pares*, jenž ostatní členy zastupoval; podle německého práva byli tito pod jeho ochranou (*Munt*). Jmění nedílu rovněž nenáleželo *starešinovi*, jak tomu bylo v právu římském u *patris familias*, nýbrž všem členům nedílu společně. Proto také nemohl *starešina* disponovati jměním nedílu sám, nýbrž jen v dohodě se všemi mužskými odrostlými členy společně. Rodinný nedíl a římská *familia* jsou tudíž útvary zcela rozdílné; podstatou této je obsáhlá moc otcovské a individuální vlastnické právo otcovo k celému majetku rodinnému, kdežto základem rodinného nedílu je princip kolektivismu.

Společné jmění členů nedílu tvořily hlavně nemovitosti, případně i některé movitosti (na př. dobytek, hospodářské nářadí). Nesprávnou by arci byla domněnka, že veškeré věci v nedíle byly v *pospolitém* vlastnictví; naopak některé věci movité, zejména takové, jež byly příslušenstvím jednotlivé osoby (viz § 29), byly vždy v *soukromém* vlastnictví. Je přirozeno, že při kolektivní

povaze rodinného jmění nemohl žádný člen nauřiti v něm nějaký určitý podíl; pokud rodinný nedíl trval ve své původní podobě, nebyl schopen ani dělení ideálního. Jmění nedílu jež se zvalo v právu českém *dědinou*, *hereditas*, přecházelo ve svém celku s dědů na syny a vnuky; odpadl-li některý z členů nedílu úmrtím, nenastala v majetkové podstatě nedílu žádná změna.

Plnoprávními členy nedílu byli pouze dospělí muži; postavení žen v nedíle, i když někdy byly jisté výjimky, bylo nižší. Jen tehdy mohly býti ženy plnoprávními členy nedílu, jestliže v něm nebylo žádného muže. Při provdání neměly nároku na část společného jmění, nýbrž náležela jim pouze výbava a pokud to hmotné poměry rodinného nedílu dopouštěly, též věno. Provádáním přestupovaly do rodiny mužovy, resp. do jeho rodinného nedílu. Vdovy, měly-li děti, zůstávaly s nimi v nedílu mužově; jinak měly na vůli buď zůstatí nebo vrátiti se do nedílu svých rodičů nebo bratrů.

Ve své ryzí formě, ovládané plně zásadou *pospolitosti*, nedochoval se rodinný nedíl ani v právu obyčejovém ani v pramenech historických. Jmenovitě v právu středoevropském vyskytuje se již ve formě, jež má silnou příměs individualismu. Uplatňuje se již do značné míry názor, že každému mužskému členu nedílu náleží na společném jmění poměrný díl, což pak vedlo k tomu, že rodinné nedíly se štěpily a upadaly. V pramenech práva českého i polského jsou na př. rodinné nedíly omezeny zpravidla jen na užší kruh příbuzných (rodiče s dětmi, bratry s dětmi); četné případy pak ukazují, že synové se po smrti rodičů rozdělili. Rodinný nedíl se tím rozpadl na rodiny prosté. Právně se tyto od rodinného nedílu nelíšily; i v prosté rodině byl na př. otec omezen při prodeji nebo směně rodinného jmění nemovitého na souhlas svých dospělých dětí. Pakliže synové se oženili a společně s otcem dále hospodařili na rodném statku, měnila se rodina zase na rodinný nedíl.

Rozluka nedílného společenství dala se podle určitých zásad, stanovených dávnými obyčejí právními. Byl činěn rozdíl mezi oddělením jednoho nebo více členů od ostatních, kteří na-

dále setrvali v nedílnosti, a úplným rozdělením celého nedílu.

Jednotlivý člen nedílu neměl původně právo požadovati, aby byl oddělen; vyplývalo to již z povahy nedílnosti. Později bylo však právo to uznáváno a otci resp. jinému náčelníkovi nedílu ukládána byla povinnost oddělití člena nedílu, jestliže v něm setrvatí nechtěl. U Všehrda na př. (v VI. knize, 7.1) výslovně se praví, že v právě království českého a v zemi žádný se nemůže obrániti, aby dílu nemusil dáti synu, bratru, strýci nedílnému, když toho na něm požádá (pakliže byl dospělý). Avšak z pravidla toho byly různé úchytky. Zemské zřízení vladislavské z r. 1500 (v čl. 516) na př. stanovilo (ve shodě s principem nedílnosti), že syn od otce dílu žádati nemůže, nýbrž že otec jej má slušně opatřiti živností, jestliže by se oženil se souhlasem otce a jeho příbuzných.⁵⁹⁾ Na Moravě [podle knihy Tovačovské (kap. 151) i knihy Drnovské] byla zase uznávána povinnost otce dáti synovi díl, ale jen takový, jaký by otec s příbuznými určili, nikoli takový, jaký by mu po smrti otcově připadl. Polské právo stálo na stanovisku, že synové nemohou žádati oddělení, dokud mají rodiče na živu; záviselo jen na dobré vůli otcově, jestliže vyhověl synovi, žádajícímu, aby jej oddělil a poskytl mu přiměřený díl. Právo uherské zase přiznávalo synům právo na oddělení jen v určitých závažných případech (bránil-li otec dospělému synovi vstoupiti ve sňatek, nutil-li jej k trestným činům, nakládal-li s ním krutě, rodinné jmění mrhal neb nechal pustnouti).

Došlo-li k rozvázání celého nedílu, dělilo se v právu českém a polském společné jmění in stirpes, kterýž způsob podával se již toho, že se nedíl rozštěpil na několik ročin, z nichž se skládal, které se po dělbě staly samostatnými domácnostmi. Nárok na díl měli pouze členové mužští, při čemž šetřeno též zásady reprezentace, takže potomci oprávněného člena, jenž v době dělby již nebyl na živu, vstupovali v nároku na díl na jeho místo. Ženy nárok na díl neměly, nýbrž pouze na výbavu a věno, o které se byli povinni postarati otec, resp. bratři po roz-

⁵⁹⁾ Stejně tak zemské zřízení z r. 1549 (F 27) a z r. 1564 (K 2).

dělení. Neprovdané sestry zůstávaly obyčejně po rozdělení při starším bratrovi. Naproti tomu uherské právo přiznávalo díl na nemovitostech výjimečně i ženám, movitosti pak se dělily podle hlav bez rozdílu pohlaví.⁶⁰⁾ Samozřejmě syn, který byl již dříve oddělen, nemohl při pozdější dělbě rodinného jmění již žádného dílu požadovati.

Dělilo se veškeré jmění jak nemovité, tak i movité bez rozdílu, šlo-li o jmění zděděné po předcích («dědina») či o jmění, jehož ten nebo onen člen nedílu vlastní prací získal. Co totiž jednotlivý člen vlastní prací vyzískal, nehledíc k předmětům, jež byly jeho osobním příslušenstvím, nabýval ve prospěch nedílu, od něhož se mu dostávalo výživy a ostatního opatření. Časem arci bylo od této zásady upouštěno a jednotlivým členům nedílu bylo přiznáváno právo míti jisté peculium, ač se to přičilo nedílnosti. Podle míry, do jaké se pak uplatnila v rodinném nedíle zásada individuálního vlastnictví, bylo peculium jednotlivých členů nedílu do dělby pojímáno nebo z ní vylučováno. V právu polském na př. se zahrnovalo soukromé jmění do děleného majetku, rovněž i v právu českém; zde arci již s výjimkou, že bratr bratru, strýc strýcovi a též syn otci nejsou povinni žádným dílem z toho, což by měli po ženě. V právu uherském bylo peculium kondividentů ze společného jmění již vůbec vylučováno.

Jednotlivé díly měly býti stejné jak kvantitou, tak kvalitou. Za tím účelem bylo šetřeno obyčejně, že nejstarší člen nedílu dělil, kdežto ostatní od nejmladších napřed si z dílců vybrali, který se jim zdál býti lepší. Nejstarší dělil jako zkušenější, aby se nezkrátil — připadl naň totiž zbývající díl — nejmladší a další postupně po něm mohli si voliti proto, aby nemohli býti zkráceni. Pakli by mladší bratři oddělovali, měl zase míti starší právo voliti si díl.⁶¹⁾ V právu uherském se díly přidělovaly losem.

⁶⁰⁾ Tak na př. v právu uherském v případech, kdy se dalo dokázati, že děd nebo starší ascendent dělil se o statek se ženou nebo že byl statek v držbě žen. V právu českém i když se mluví o dílu deor, je to díl, jímž má dcera býti odbyta, tedy výbava a věno. Srov. zem. zřízení z r. 1549 F 31, z r. 1564, K 6.

⁶¹⁾ Příklad posléze zmíněný uvádí české zemské zřízení z r. 1549 (F 31), též z r. 1564 (K 6).

Otcovský dům, došlo-li k dělbě po smrti otcově, zůstával zpravidla nejmladšímu synovi. S rozvojem peněžního hospodářství nebylo rovněž vždy nutno, zejména při malém nemovitém jmění rodinném, poskytovat díl nemovitostí; dělba mohla být provedena i tím způsobem, že na př. jednomu z nedílných bratří zůstal rodinný statek, druhému pak jakožto díl dány hotové peníze (tak na př. v právu českém i německém).

Rozdělení samo o sobě nevyžadovalo původně žádných formalit. Později však byly ustanoveny. Stalo se tak jednak z důvodů, aby byla naprostá jistota o tom, zda někdo žije v nedílu, či jest majetkově samostatným; mimo to bylo i v zájmu panovníkově, aby každá dělba byla veřejně známou, ježto časté dělby zvyšovaly naději panovnické pokladny na odúmrtí.

V právu českém bylo předně vyžadováno, aby každý díl byl popsán ve zvláštní dílčí listině, t. zv. »dílčí ceduli«. Povinnost opatřit tyto dílčí cedule náležela tomu, kdo prováděl dělení; ostatní podílníci v pořadí od mladšího ke staršímu měli se pro určitý díl rozhodnouti do jisté lhůty, obyčejně do jednoho měsíce. Provedené rozdělení mělo pak být zabezpečeno vkladem do desk zemských (pokud šlo o statky manské, do desk dvorských) nebo listinami s pečeti; v době Všehrdově stačilo též, převzali-li podílníci své díly před přáteli, t. j. veřejně před svědky. V polském právu mělo se rozdělení dít buď před panovníkem nebo před soudem. Právo uherské předpisovalo, aby dělba byla provedena na základě řádného inventáře, do něhož měly být pojaty movitosti i nemovitosti s veškerým příslušenstvím i s břemeny na nich vázajícími, vyjímajíc peculium jednotlivých podílníků. Dostalo-li se některému z nich menšího neb horšího podílu než ostatním, nebo měl-li jinou příčinu k nespokojenosti s provedenou dělbou, mohl žádati (podle Tripartita), aby byla provedena nová dělba; později právo uherské připouštělo též možnost žádati za opravu dělby. Podobný postup znalo i právo polské; byl-li jeden z bratří při dělbě rodinného jmění zkrácen, mohl žádati (podle statutu opatoveckého z r. 1474) od ostatních bratrů náhradu.

Rozdělení společného jmění přinášelo členům nedílu výhodu svobodné dispozice vlastním majetkem; naproti tomu nevýhodou

bývalo, že v případě vymření rodiny jednotlivého kondidenta, stával se jeho majetek odúmrtí; odděleným příbuzným jmění to připadnouti nesmělo. Aby se tomu předešlo, bylo saháno (zejména u šlechty) k dělba m t a j n ý m; rozdělení se sice provedlo, ale rodinný nedíl na oko trval dále. V právu českém nechtěl tajné dělby trpěti již Karel IV. (Majestas Carolina již obsahovala v čl. XXXVI, jejich zákaz) a v zemském zřízení z roku 1500 a dalších byly tajné dělby zakázány; napříště se rovněž nedovolovaly dělby před svědky (přáteli), nýbrž jen na podkladě listiny nebo vkladu do desk. V právu polském se soukromé dělby prostřednictvím přátel (amicis mediantibus) trpěly, podobně i v pozdějším právu uherském, ač toto vyžadovalo, aby o provedené dělbě byla aspoň sepsána dílčí listina (litterae divisionales).

Po vzoru rodinného nedílu byly v právu českém tvořeny též nedíly umělé, t. zv. spolky nebo sstupky, doložené v pramenech již od stol. XIII. Uzavíraly se jak mezi příbuznými, tak i cizími osobami co do statků zpupných (t. j. svobodných) i lenních, s veškerým nebo jen s částečným jměním nebo jen ohledně jistých práv. Dělo se to za účelem nabytí výhod, plynoucích z nedílnosti. Poněvadž se spolkem čili sstupkem obcházelo právo královo na odúmrtí, bývaly tyto spolky ztěžovány formalitami; smělyt být uzavírány pouze před plným zemským soudem nebo před králem.

Rodinné nedíly neměly v zemích střední Evropy stejně dlouhého trvání. V jižním a západním Německu byly hojně rozšířeny u selského obyvatelstva po celý středověk. Ve skrovných zbytcích udržely se zde až do poslední doby. Ve Švýcarsku byly ještě v XIX. stol. do té míry běžnými, že byly ještě v novém občanském zákoníku zvláštními normami upraveny. Naproti tomu v oblasti práva saského záhy zanikaly; jen u saských kolonistů jsou ještě v XIX. stol. místy tu a tam doloženy. V Čechách a na Moravě byly rodinné nedíly výslovně zrušeny Obnověním zřízením zemským; podobně zapovězeny též umělé nedíly (spolky, sstupky). Mezi lidem poddaným udržel se rodinný nedíl déle; ještě v XVIII. stol. zachovaly se někde jeho zbytky. U Poláků

byl rodinný nedíl již ve druhé polovici XVI. stol. vzácným u polské šlechty; u lidu poddaného udržel se déle, místy až do XVIII. stol. V Uhrách jdou v zákonodárství poslední zmínky o rodinném nedílu do první polovice XVIII. stol.; ve druhé polovici pravděpodobně již zanikl. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi se vyskytoval mezi selským lidem ještě v XIX. stol.

§ 49. Majetkové právo manželské.

Provdáním vstupovala žena do rodiny mužovy; tím zároveň nabývala práva na potřebné opatření a výživu z domácnosti mužovy. Dosavadní její svazek s domem otcovským se po stránce majetkové rušil. Rodičům a jiným příbuzným ženy přece však jen na tom záleželo, aby zaujala v domácnosti mužově přiměřené postavení, k čemuž měl též sloužit jak vlastní majetek ženy, tak i slušná míra majetkového společenství v manželství. S pokrokem právní a hospodářské samostatnosti žen dospělo se pak k tomu, že i v rodinném nedílu počala býti ženám přiznávána způsobilost míti nejen movitost, nýbrž (později) i nemovitost; nabyly též i způsobilosti dědické. Tím pak byl dán potřebný základ k majetkovému právu manželskému.

K majetku manželčinu náleželo:

1. *V ý b a v a* (Aussteuer, Gerade, maritagium, pols. wyprawa, v právu uh. exmaritatio). Byly to věci, jež manželka dostávala z domu otcovského pro svoji osobní potřebu, tedy šaty, prádlo, šperky (ornamenta muliebria) a pod.;

2. *v ě n o* (Mitgift, pols. posag, v právu uh. allatura) t. j. veškeren majetek, který žena do manželství přinesla. Zprvu to byly pouze movitosti, po zavedení ražených peněz hlavně peníze. Nemovitosti byly dávány věnem jen u rodin zámožných (u Franků již od VII. stol.); jinak šetřeno bylo zásady, že nemovité jmění má býti zachováno synům. Zvláštními předpisy bylo též usilováno o to, aby ženy mohly nabývat nemovitostí věnem jen zcela výjimečně. Právo české na př. k tomu vyžadovalo výslovného svolení královského a zápisu do desk zemských. Stejně tak podle práva polského mělo býti věno v nemovitostech upsáno před

panovníkem; mimo to měli mužští příbuzní právo nemovitosti takové vykoupiti. Mezi prostým lidem po dlouhou dobu rozdíl mezi »věnem« a »výbavou« nebylo, pokud předmětem obého byly movitosti; rozdíl ten se vyhranil teprve vzrůstem blahobytu, kdy věnem počaly býti dávány peníze.

Věno i výbavu dával dceři otec; nebyl-li již na živu, tedy bratři případně jiní mužští příbuzní. Obé mělo povahu obvyklého a dobrovolného daru. Nicméně postupem doby počala se uplatňovati zásada, že dceři náleží právo na věno; bylať ve věnu spatřována náhrada za to, že dcerám se nedostávalo z rodinného majetku, zejména nemovitého, stejného dědického podílu s mužskými sourozenci. V právu langobardském dospělo se k tomuto vývoji již v VII. stol. Stejný názor ovládl i ve starém právu českém i polském; v českém právu zemském byl nárok na věno chráněn nejen intervencí příbuzných, nýbrž i stížností ke králi, resp. podáním žaloby k soudu zemskému. Nějakou přesnou číslicí výše věna stanovena nebyla; jen výjimečně ve Velkopolsku za Kazimíra Velkého určovalo se věno, které měli bratři nebo jiní mužští příbuzní dáti nevěstě, podle stavu, z něhož pocházela (u zámožných rodin vojevodských na př. 100 hřiven stříbra). Poskytnutím věna byla dcera »vybyta«; ze jmění otcovského nenáležel jí již žádný dědický podíl. Bylo-li dcer několik, náleželo každé z nich právo na stejné věno; bylo to uznáváno jak v právu německém, tak i českém a polském. Toto poslední poskytovalo však synům, kteří by otcem určená věna svým sestrám po jeho smrti vyplatiti nechtěli, poněvadž je považovali příliš tíživými, jistou úlevu. Měliť právo (podle ustanovení litevského statutu) na místo věna dáti všem sestrám dohromady čtvrtinu otcovského majetku;

3. *o b v ě n ě n í* (něm. Wittum, staročesky »věno«, polsky wiano, v lat. textech dos, dotalicium, contrados). Byla to pravidlem peněžitá suma, kterou zajišťoval muž manželce pro případ ovdovění. V Polsku ustálila se výše obvěnění časem na alterum tantum, tedy na dvojnásobek věna, v zemském právu českém »třetinou výše« (tedy 2½ věna, u vdov jen dvojnásobek) v novějším právu Franků salických na jednu třetinu movitého i ne-

movitého jmění mužova (tercia), v Uhrách podle stavu i majetku manželova. K peněžitému obvěnění dávali někdy mužové svým ženám přídavkem i různé movitosti (Všehrd na př. co do práva českého uvádí dobytek, koně, ovce, koňské spřežení s vozem a »jiná rozličná přidání«);

4. podle práva německého náležel do majetku ženina též t. zv. j i t ě r n í d a r (Morgengabe). Bylo to poskytnutí majetkové, zakládající se na obyčeji, které muž učinil ženě po svatební noci. Pokud žena neobdržela od muže obvěnění a dále v manželství morganatickém, kdy žena dostávala od muže pouze j i t ě r n í d a r, sloužil tento k majetkovému zajištění ženy obdobně jako obvěnění. Obyčej dávati j i t ě r n í d a r ujal se i v Polsku mezi šlechtou;

5. domácího původu v Polsku bylo t. zv. c r i n i l e, c r i n a l e, t. j. právo vlasové. Nazývala se tak peněžitá suma, která připadla ženě z majetku mužova po jeho smrti, pakliže neposkytl, resp. nezajistil manželce na svém jmění příslušného obvěnění. Crinile bývalo obvykle určováno pevnou číslicí, jež byla vyšší u šlechty, nižší pak u poddaných. Na základě tohoto práva mohla vdova zůstat po smrti mužově na jeho statcích a užívati jich dotud, dokud jí dědicové mužovi crinile nevyplatili.

K majetku ženy po dobu manželství zaujímalo právo středověporské nestejně stanovisko. Podle starého germánského práva, jež podržovalo ženu bezvýhradně moci manželově, náleželo vlastnictví k věcem, jež žena do manželství přinesla, mužovi. Ale ve francké době došla již k platnosti zásada, že jmění manželky zůstává jejím vlastnictvím a muži náleží pouze jeho správa s výjimkou výbavy a právo bráti z něho užitky na onera matrimonii. Muž měl jmění manželčino v držbě (Gewere); s movitými věcmi mohl nakládati sám, s nemovitostmi jenom za souhlasu ženy. Naproti tomu tato nemohla bez souhlasu mužova ničím (kromě výbavy) o své vůli disponovati; za případné dluhy manželčiny jmění mužovo neručilo.

Od tohoto principu se některá práva z doby francké odchýlila potud, že jmění, jehož manželé nabyli v době manželství ať prací nebo úplatným jednáním právním, uznala za spolu-

vlastnictví obou manželů, při čemž ženě náležela $\frac{1}{3}$, pří-
padně i $\frac{1}{2}$.

Po zániku manželství rozpadlo se jmění manželů na své původní části. Pokud jde o majetek ženy, rozhodovalo o jeho dalším osudu jednak jeho původní účelové určení, jednak okolnost, bylo-li v manželství zrozeno živé dítě. Zemřel-li muž, obdržela žena svůj majetek, ale obvěnění často jen k doživotnímu nezczitelnému vlastnictví, ježto toto musilo zůstat zachováno dětem, nebo — nebylo-li jich — připadlo mužovým příbuzným. Zemřela-li žena, připadl j i t ě r n í d a r mužovi zpět; obvěnění připadlo při bezdětném manželství muži, v opačném případě dětem. Výbavu (i ostatní přínos) musil muž při bezdětném manželství vrátiti osobám, které jí poskytl, případně jejich dědicům; naproti tomu při manželství s dětmi, podržel muž (podle práva alamánského a bavorského) přínos i ostatní majetek ženy doživotně. U Langobardů dědil muž ženin majetek.

V středověkém právu německém převážně se uplatnila co do jmění manželského zásada společenství majetkového. Toto nastupovalo buď přímo aktem sňatečným, nebo post copulam carnalem anebo až po zrození živého dítěte. Toto společenství bylo buď společenstvím jmění v manželství nabytého nebo společenstvím mobiliárním, t. j. společenství jmění movitého a nově nabytého. V některých právech (zejména vestfálském a u Franků) dospělo se i k obecnému společenství majetkovému. Jiná odrůda majetkového společenství spočívala v tom, že veškeren majetek manželů bez rozdílu, jakého byl původu, se dělil na dvě massy: na jmění volné a jmění vázané. Jmění volné zahrnovalo movitosti a vše, co pozůstalý manžel po skončeném manželství získal; naproti tomu veškeren nemovitý majetek, který manželé do té doby měli, nechť to byl majetek společný či pouze jednoho manžela, zůstal vázán pro děti. Volné jmění bylo vlastnictvím pozůstalého manžela, s nímž mohl svobodně nakládati; vázané mu sice rovněž náleželo, ale po jeho smrti musilo připadnouti dětem. Tato úprava byla zvána právem dědickeho nápadu (něm. Verfangenschaftsrecht). Vadou tohoto práva bylo, že s dětmi z prvního i druhého manželství nebylo stejně nakládáno. Tomu snažilo se odpomoci t. zv. právo dílčí (Teilrecht), zaváděné od XIII. stol., jímž byl pozůstalý manžel, který chtěl vstoupiti

do nového manželství, nucen předem se rozdělit s dětmi z prvního manželství a to tak, že jim vydal část jak volného tak i vázaného jmění. Toto se dělilo buď na polovici, nebo podle hlav, nebo v poměru $\frac{2}{3}:\frac{1}{3}$ (Schwert- und Spindelteil).

Praktický význam majetkového společenství spočíval zejména v ručení za dluhy, které se co do majetku, zahrnutého do společného jmění, staly rovněž společnými.

Pozůstalé vdově byla však některými právy (u Franků) přiznávána výhoda »klíčového práva« (Schlüsselrecht), jímž se mohla zprostiti ručení za dluhy, postihující společný majetek. Za tím účelem položila klíče nebo pás (na němž visely klíče) buď na mrtvolu manželovu, nebo na úmrtní lože, nebo na máry nebo na jeho hrob, čímž dala výraz tomu, že svůj majetek považuje úmrtím manžela za oddělený.

Naproti tomu v oblasti práva saského udržel se systém správy manželského jmění mužem. Tento měl majetek manželčin ve své držbě (Gewere zur rechten Vormundschaft) s právem pobírat z něho užítky. Nicméně ani zde nebyl princip správy proveden do důsledků, jak svědčí ustanovení o výbavě (Gerade). Po zániku manželství připadla totiž straně manželčině jen výbava ve vlastním slova smyslu, kdežto movitosti z jejího přínosu připadly manželovi, resp. jeho dědicům. Nebyl zde rozhodným tedy původ dotyčných předmětů, nýbrž jejich hospodářské určení, čímž v systému správy objevil se i prvek majetkového společenství.

Výše uvedené druhy manželského společenství majetkového byly pouze z á k l a d n í m i; vznikly i typy s m í š e n é, při nichž se v jednotlivostech přihlíželo jednou k té, jindy zase jiné zásadě. Napomáhaly tomu zejména s v a t e b n í s m l o u v y, jimiž bylo možno obvyklá pravidla toho neb onoho systému majetkového v jednotlivém případě změnit. Důsledkem toho pak bylo, že v Německu vznikl ve středověku veliký počet odchýlných manželských práv majetkových. V novém věku pak přibyl ještě recipovaný systém římského práva dotálního. K nějaké jednotě manželského práva majetkového to však nijak nepřispělo. Naopak jak římské právo dotální, tak i dosavadní systémy německé podlehly modi-

fikacím a to nejen s ohledem na teritoria, nýbrž i podle stavu a konfesí, takže postupně vzniklo v Německu na 200 systémů majetkového práva manželského.

Tyto poměry odstranil občanský zákoník německý a zavedl pouze dva zákonité systémy (správy, odděleného jmění) a dva smluvní (obecné i částečné společenství majetkové). Pozůstalému manželovi přiznán byl pak zásadně podíl na jmění zemřelého manžela; výše jeho je však závislou od toho, jestliže konkuruje s bližšími nebo vzdálenějšími příbuznými.

Naproti Německu udržela se v zemích českých, v Polsku i v zemích uherských jednotnost manželského práva majetkového; jeho systémy v zemském právu českém a polském jsou si, až na některé zvláštnosti, mimo to značně podobny.

Podle českého a polského práva zemského připadalo věno, které manželka do manželství přinesla, do v l a s t n i c t v í m u ž e (v právu polském však jen co do věcí movitých, hlavně peněz). Muž, jenž věno přijímal, byl povinen za to manželce zajistiti na svém jmění o b v ě n ě n í, což bylo v právu polském zvano »reformatio dotis« (pols. oprawa posagu). Vlastnictví obvěnění podržel arci muž až do své smrti, stejně tak i užítky z něho plynoucí. Muž, jenž by manželce obvěnění nezřídil, ztrácel právo na věno (v právu polském v této věci zásada »dos non reformatata nulla«).

Zajištění obvěnění dalo se zápisem do zemských desk, resp. v Polsku do zemských knih. Muž mohl je ženě zajistiti také tím způsobem, že jí vydal jenom listinu (v pols. littera reformatoria, littera dotalicii), v níž jí jistou část svého jmění jakožto obvěnění vyhradil. V právu českém se tomuto postupu říkalo »v z n e s e n í v ě n a« (t. j. obvěnění). Obvěňovačí listina byla sice proti osobám třetím také účinnou, ale neposkytovala ženě již takové jistoty jako soudní zápis knihovní, ježto v případě úmrtí mužova musila pravost listiny dokázati.

Pokud žena přinášela do manželství kromě věna a výbavy jiný majetek (zprvu movitý, od XIII. stol. i nemovitý), byla co do dispozice s ním zprvu vázána rovněž na souhlas manželův. Věc ta vyplývala z nadřazeného postavení muže vůči ženě. Časem však toto omezení zanikalo a žena mohla svým majetkem volně

nakládati. V Čechách na př. Vladislavské zřízení výslovně již v tom směru ustanovilo (v čl. 505), že »žena není věznem muže svého krom věna«. Manželského společenství majetkového zemské právo české ani polské neznalo.⁶²⁾

Po smrti mužově připadl statek, na němž bylo obvěnění zajištěno, do držby vdově, která měla právo bráti z něho užitky (místo úroků), dokud by jí nebylo obvěnění v penězích vyplaceno. Právo (nikoli povinnost) vyplatiti obvěnění v hotovosti měli dědicové mužovi, případně držitel statku, na němž obvěnění vázlo. Pokud bylo výjimečně ustanoveno, jak se to dalo v právu českém, že vdova má právo užívatí statku obvěněním stíženého do smrti nebo do opětného provdání (»do stavu proměnění«), nemohlo být obvěnění dříve zplacováno. Kromě obvěnění připadly vdově jisté svršky, určené dávným právním obyčejem jako šatstvo, ženské klenoty, ložní prádlo, část chovného dobytka, koňské spřežení a pod.⁶³⁾

Zemřela-li manželka, zůstalo podle českého práva zemského obvěnění muži, leda že by ve svatební smlouvě bylo ustanoveno jinak, což ale bývalo výjimkou. Naproti tomu v právu polském byl muž v tomto případě povinen vrátiti věno příbuzným ženy (dos unde exiit eo regredi debet), pokud nebylo dětí. Byly-li děti, měli zprvu dospělí synové (nikoli dcery) právo domáhati se, aby jim otec vydal statky, na nichž obvěnění vázlo. Postupem doby bylo to však omezeno na případy, kdy otec se znovu oženil nebo byl marnotratným, pak již jen na případ marnotratnosti, kdežto při novém sňatku měl sice vyděliti (podle statutu opatovského

⁶²⁾ Pouze vstoupila-li žena co do svého volného jmění s mužem do »spolku«, docházelo k částečnému společenství majetku.

⁶³⁾ V Čechách na př. byly to šaty ženské i ložní, ženské klenoty a ssuté obilí pro vlastní potřebu (srov. čl. 94 knihy Ondřeje z Dubé); Všehrd (V. 13. 1) uvádí již jen šaty ženské i ložní a ssuté obilí. Na Moravě činěn rozdíl mezi vdovou panskou a vladýckou. Paní náleželo: 1. vůz a pár dobrých koní 2. z prádla ložního a loží všech polovice; z lože manželského měla míti »napřed«, t. j. vybrati si as podle vůle, 3. třetina dobytka, což kopyto dělí, 4. její klenoty, 5. ženské šaty. Zemanka neměla právo na vůz a koně a ne měla míti z lože manželského »napřed«. Česká zřízení zemská se o nároku vdovy na zmíněné svršky již nezmiňují; naproti tomu moravská nárok ten uznávají.

z r. 1474) polovinu veškerého jmění, avšak užitky podržel až do smrti.

Zvláštností českého práva městského byla t. zv. v d o v s k á třetina. Zemřel-li manžel později než rok a den po svatbě a ženu ani obvěněním, ani jiným zápisem nebo závětí slušně neopatrnil, připadala vdově, pokud povinností ze svazku manželského hrubě neporušovala, třetina mužova majetku. Totéž právo náleželo i vdovci, jestliže jeho manželka zemřela po zmíněné lhůtě bez porřízení a neopatrila manžela slušným dílem ze svého statku.⁶⁴⁾ Došlo-li k úmrtí jednoho z manželů před uplynutím roku a dne, pozůstalý manžel nárok na vdovskou třetinu neměl, nýbrž vdovci připadlo věno a výbava manželčina a naopak zase vdově věno i s obvěněním a ostatním jejím přínosem.

Jiná zvláštnost vyvinula se v právu polském a to s m l o u v a o d o ž i v o t í (advitalitas, ius advitalicium). Podstata její spočívala v tom, že manželé navzájem si zapisovali pro případ smrti doživotní užívání svého jmění, takže dědicům připadalo teprve po smrti o b o u manželů. Ve prospěch oněch bývalo někdy doživotí zkracováno v případě, že pozůstalý manžel vstoupil do nového manželství, kdy zanikalo dnem sňatku. Tu však bylo třeba, aby ve smlouvě advitalitní bylo to výslovně ujednáno. Rozeznávalo se doživotí úplné a částečné (ususfructus totalis, partialis), bezvýhradné i podmíněčné (purus, conditionalis). Předmětem jeho mohly být statky movité i nemovité. Tyto nesměly býti výkonem užívacího práva zhoršovány; kdo doživotí zneužíval, ztrácel je. V polském právu bylo doživotí známo již v XV. stol. a přešlo i do práva pruského.

Uherské právo ponechávalo věno (allatura) ve vlastnictví ženy; manželovi náležela pouze jeho správa a užitky. Proto vrátilo se také po zániku svazku manželského ženě nebo jejím dědicům. Jiné movitosti (jako peníze, šperky), jež ženy do manželství přinášely (res parafernales), manželům do správy odevzdávány nebyly, nýbrž zůstaly jakožto pekulium v majetku i správě

⁶⁴⁾ Zmíněná vdovská třetina pronikla do městského práva ve Slezsku, Polsku, Mišni i Lužici. Ačkoliv v českém právu se záhy vyskytuje, není domácího původu.

manželčině. Podobně jako v právu českém a polském zřizoval též muž ženě obvěnění tím, že jí na svých statcích zajistil určitou sumu peněz, aby v případě úmrtí dostalo se vdově potřebného zaopatření.

Na rozdíl od práva českého a polského znalo právo uherské též částečné majetkové společenství manželů. Slulo *ius coacquisitionis* a týkalo se nemovitých statků, jichž manželé v době manželství nabyli. Dispoice tímto jměním náležela zpravidla jenom muži a to jak právním jednáním *inter vivos*, tak i *mortis causa*; souhlasu ženy bylo třeba jen, bylo-li to výslovně ujednáno nebo byl-li její majetek hlavním zdrojem *coacquisice*.

Po smrti manželově náleželo vdově v Uhrách 1. obvěnění, které dědicové muže byli povinni vyplatiti, 2. polovice statků v majetkovém společenství se nacházejících, 3. t. zv. *precipuum*, t. j. jisté svršky po muži (jeho snubní prsten, sváteční šaty, kočár s koňským spřežením). Mimo to vdově náleželo ještě t. zv. »vdovské právo« (*ius viduale*), spočívající v nároku na byt a zaopatření, přiměřené stavu a jmění manželovu. Toto právo nepřislušelo vdově, která se dopustila cizoložství nebo zlovolně opustila manžela; z týchž důvodů jakož i jestliže mrhala mužovy statky, mohla jí býti odeprěna i výplata obvěnění. »Vdovské právo« opětým provdáním vdovy zaniklo.

Podle uherského práva mohlo se dostat obvěnění (*contrados*) též ovdovělému muži ze statků ženiných. Dělo se to však jen výjimečně, kdy bohatá žena si vzala chudého muže a pro případ jeho vdovství mu obvěnění výslovně přiznala.

Rakouský zákoník občanský přidržel se v základě římského práva dotálního. Z německého práva byly přejaty zásady o jítřním daru a majetkovém společenství manželů. Posléze zmíněné však vyžaduje zvláštní smlouvy a rozumí se zpravidla jen na případ smrti, jinak každý manžel podržuje vlastnické právo k svému jmění dřívějšímu i později po sňatku nabytému. Systém správy manželského jmění doznal uplatnění potud, že jest právní domněnka pro správu mužovu co do volného jmění manželčina, pokud tato neodporovala. Z práva polského přejata byla smlouva o doživotí. Pozdější právo uherské se z části vrátilo k domácím zásadám manželského práva majetkového.

§ 50. Poměr mezi rodiči a dětmi.

Při původním nízkém postavení žen byla pro děti rozhodnou pouze *moc otcovská*. V dávných dobách bývala velmi rozsáhlá, obsahujíc podobně jako u Řeků a Římanů jak právo nad životem a smrtí (*ius vitae necisque*), tak i právo jejich prodeje (*ius vendendi*) nebo zástavy (*ius pignoriandi*). V středověkých pramenech dochovaly se toho ještě zřetelné stopy.⁶⁵⁾

Vlivem křesťanství a s pokrokem kultury počala býti dřívější svrchovanost moci otcovské zmírňována; pro obsah její staly se též rozhodnými povinnosti k dítěti co do jeho výchovy, volby povolání a hmotného zabezpečení. Nicméně i při těchto zmíněných názorech setrvalo německé právo na silné moci otcovské; otec měl právo určití životní povolání svých dětí, sňatek dcer vyžadoval jeho svolení, hospodářský výsledek práce dětí šel k jeho dobru. Pokud děti měly vlastní majetek, náležely užitky a jeho správa otci; jemu náleželo též jménem dětí jednati před soudem a ručil též za jejich delikty.

Po recepci práva římského v Německu počal býti spatřován hlavní obsah moci otcovské po stránce osobní v péči o dítě; oprávnění z moci otcovské plynoucí, měla se díti ve prospěch dítěte. Postavení otcovo se tím přiblížilo poručníkovi; novější kodifikace pak také vskutku užily do jisté míry zásad práva poručenského na právní poměry mezi rodiči a dětmi.

Podobné poměry jako v právu německém vyvinuly se i v právu českém, polském i uherském. Moc otcovská však nezachovala si té intenzity jako u Němců. Soužití dospělých členů v nedělu mělo zde v zápětí, že se příkrý rozdíl mezi otcem a dospělými dětmi vyrovnával a dospělí synové se stávali plnoprávními členy ne-

⁶⁵⁾ Tak na př. »*edictum Pistense*« císaře Karla II. z r. 864 stanovilo, že otec smí prodati děti do otroctví, jestliže upadl do těžké nouze; ustanovení to přešlo i do Švábského zrcadla. Český řád-práva zámského dával otec právo, aby vlastní rukou uťal hlavu dceři, která by se dala dobrovolně unést (čl. 84); totéž opakuje ve své právní knize i Ondřej z Dubé (čl. 21) s odkazem, že je to »staré právo«. Prusové v úmluvě kryžborské přislíbili, že napříště zanechají usmrčování neb pohození dětí. Podle zákoníku Kazimíra Jagelonského z r. 1468 dopustil-li se otec činu trestného a neměl, čím by nahradil škodu, mohl platiti dorostlými dětmi, pokud o činu otcově věděly. V Uhrách dosvědčují některé právo prodeje neb zástavy dětí i žen papežské zákazy ze XIII. stol. Ještě Koldínův zákoník ustanovuje (MXXXIX), že otec může zabít dceru, zastihl-li by ji v cizoložném skutku.

dílného svazku, na jichž svolení byl otec vázán při disposici rodinným jměním. Přes to však moc otcovská zachovala si jisté prerogativy; otec mohl na př. vydělit synovi díl podle svého uznání (nikoli tedy dědický), syn neměl právo žádati na něm dílu, ledaže by se oženil s jeho souhlasem a radou příbuzných, sňatek dcery vyžadoval otcovského svolení a pod. Otcí příslušelo vůči dětem i dosti přísné právo kárné. Podobně jako v právu německém počalo i české Obnovené zřízení zemské při moci otcovské přihlížeti k prospěchu dítěte ponechávajíc na př. rozhodnutí soudu slušnou míru opatření zletilého syna, pak-li by otec z přílišné skouposti mu ničeho poskytnouti nechtěl, ač měl k tomu s dostatek prostředků. Stejně tak sňatek dětí proti vůli otcově nedával již otcí úplnou volnost zbavit syna nároku na dědictví nebo odepřítí dceřívěno, nýbrž musil se zaříditi podle rozhodnutí soudu. Rovněž pozdější právo uherské zaujalo podobné stanovisko, prohlašujíc právo výchovy dítěte otcem za povinnost, k níž mohl býti otec i úřadem přidržěn.

Rakouský zákoník občanský uložil výslovně oběma rodičům péči o dítě, uznal právo otcovo vychovávatí dítě ke stavu, ježž pro ně uzná za příiměřený, ale připustil již zásah soudní na prospěch dítěte, když by po dosažení dospělosti dítě se chtělo věnovati jinému povolání, k němuž by spíše mělo schopnosti a náklonnost. Co se týče jmění dítěte, byla přiznána otcí pouze správa.

Vznik moci otcovské nenastával vždy pouhým zrozením v řádném manželství. Právo germánské vyžadovalo, aby je otec uznal formálně za své, což se dělo zevním aktem (viz § 3). S přijetím křesťanství zavládla postupně zásada, že vznik moci otcovské nastává zrozením dítěte v řádném manželství. Otcí arci zůstávalo právo popřítí své otcovství.

Pro otázku, zda dítě se narodilo příliš brzy nebo po skončeném manželství příliš pozdě, jde-li tudíž o dítě nemanželské, staly se časem v právu středoevropském rozhodnými určité lhůty.

V právu německém stanovilo na př. švábské zrcadlo dobu trvání těhotenství při dětech mužského pohlaví na 41, při děvčatech na 40 týdnů. V českém právu zemském bylo uznáváno dítě vdovy za manželské, jestliže se narodilo do roku od smrti manželovy. V právu uherském platily v tomto směru zásady práva římského; za manželské bylo považováno dítě, které se narodilo v době po 6. měsíci od sňatku a do 10 měsíců potom, kdy man-

želství bylo smrtí mužovou nebo rozlukou zrušeno. S recepcí práva římského byla tato presumpce přijata i v Německu a přešla i do moderních zákoníků.

Poměr mezi rodiči a dítětem mohl býti založen též uměle přijetím dítěte za vlastní, čili adopcí. V právu germánském tato vyžadovala jistých obřadností,⁶⁶⁾ jimiž bylo dítě přijato do domácnosti adoptivního otce a podrženo jeho moci. V právu franckém již tento způsob adopce, zvaný affatomie, vymizel; středověké právo německé bylo pak již ovlivněno adopcí římskou. V právu českém byla adopce zjevem výjimečným; místo ní užívalo se instituce »spolku« čili »sstupku« (viz § 48), jímž se dosahovalo obdobného účelu. Naproti tomu v Polsku byla adopce známou v rodě Piastovců již od XI. stol. Původně byla tam dovolována asi jen osobám, jež neměly vlastních dětí; od XIII. stol. vyskytuje se adopce též u rodičů, kteří měli vlastní děti. Adoptované mohly býti jak osoby příbuzné tak i cizí, ba i nemanželské děti adoptantovy; v tomto posledním případě adopce splyvala s legitimací. Naproti tomu v právu uherském byla adopce (šlechtická) přípustna jen u těch, kdož vlastních potomků neměli. V středoevropském právu byla adopce podobnou římské adoptio minus plena; adoptovaný i nadále zůstal pod mocí svého dosavadního pokrevního otce.⁶⁷⁾

vedle adopce synovské vyskytovala se v právu středoevropském adopcí bratrská (adoptio fraternalis, pols. pobratymstwo), již zakládal se umělý bratrský poměr mezi dvěma mužskými osobami. V právu západogermánském vyskytovalo se buď ve formě bratrství přísězného (Schwurbrüderschaft) nebo smluvního (Vertragsbrüderschaft); obé záhy vymizelo až na skrovné zbytky ve zřízení cechovním. V Polsku se instituce ta udržela mezi prostým lidem až do nové doby; těšila se i podpoře církve, jež dovolovala uzavíratí bratrskou adopcí i v kostele se zvlášt-

⁶⁶⁾ Obřadnosti dávaly výraz vzniku moci otcovské. Přijímaný syn byl adoptivnímu otcí podán; ten pak mu podal zbraň, ostříhal vlasy, posadil si jej na klín nebo na kolena, zahalil jej do svého pláště (podobně u Jihoslavanů adopce per pallium et indusium); objal svými pažemi. Obřad stříhání vlasů při adopcí znám byl též v Polsku.

⁶⁷⁾ Podle práva uherského jen do nabytí zletilosti. Jinou zvláštností tohoto práva bylo, že adopce zanikla, narodil-li se adoptantovi manželský syn.

ními ceremoniemi. Osoby, jež mezi sebou ujednaly bratrský svazek, byly povinny zdržeti se proti sobě nepřátelských skutků a navzájem se podporovati; po stránce majetkové nemělo to však v právu polském žádných účinků. Naproti tomu v právu uherském zakládala adopce ta bratrskou soudilnost; šlechtici (neb i svobodníci), kteří neměli zákonných dědiců, sahali k ní za tím účelem, aby si opatřili dědice svých statků. Poněvadž se tím omezovalo královské právo na odúmrť, vyžadovala bratrská adopce v zemích uherské koruny souhlasu královského. Při tom byla rozeznávána adopce vzájemná (*adoptio fraternalis mutua, bilateralis*), kdy smluvní strany mezi sebou ujednaly, že ten, kdo druhého přežije, bude dědit statky prvního tak, jako by byl jeho soudilným bratrem a adopce prostá (*adoptio simplex, unilateralis*), kdy přijal pouze jeden druhého za bratra, jemuž výhoda dědická připadla. České právo bratrské adopce neznalo; dosahovalo téhož výsledku, jak již výše řečeno, pomocí spolku čili sstupku, vyžadujícího rovněž svolení královského.

Moderní zákonodárství střední Evropy přijalo pouze adopci synovskou. V československém právu občanském byly (zákonem ze dne 26. března 1928) zavedeny jisté odchylky: připouští se zejména adopce nemanželských dětí, mezi osvojitelem a osvojencem a jeho potomky později narozenými nastává po právu pravidlem též poměr jako mezi rodiči a manželskými dětmi, nezletilý osvojenec vstupuje pod otcovskou moc adoptanta; osvojencova práva v jeho vlastní rodině zůstávají však v platnosti.

Mensšího významu bylo *pěstounství* čili *schovanectví*, jež vznikalo tím, že dítě bylo dáno z otcovského domu na vychování cizím lidem. Pěstounům nenáležela náhrada vychovacích výloh, nebylo-li to výslovně ujednáno; schovanec rovněž neměl proti pěstounům žádných nároků jako vlastní nebo adoptované děti. Výjimku činilo právo polské, které přiznávalo schovancům dědické právo po pěstounech.

Zánik moci otcovské nastával smrtí otce neb dítěte, avšak nikoli tím, dosáhlo-li dítě jisté věkové hranice. Pokud syn a dcera zůstávali s otcem ve společné domácnosti, moc otcovská trvala dále, byť již v nedělech národů slovanských neměla vůči synům dospělým již té intensity jako otcovská moc u Němců (Munt). Teprve když došlo k oddělení syna od domácnosti

otcovy, otcovská moc zanikla. Dcery vystupovaly z moci otcovské provdáním, jímž přecházely do rodiny svého manžela; podle práva německého — pokud existovalo poručenství nad ženami — dostaly se tím zároveň pod moc (Munt) manželovu.

Po recepci římského práva v Německu bylo oddělení syna a provdání dcery pojmáno jako zrušovací důvod moci otcovské do práva obecného a doktrínou označováno jakožto *emancipatio Saxonica* nebo *iuris germanici*. Také nové zákoníky (mezi nimi rakouský i německý zákoník občanský) přijaly toto ustanovení. Jinak ale byla obecně uplatněna zásada, že zánik moci otcovské nastává, nabylo-li dítě zletilosti nebo bylo-li prohlášeno zletilým. Stalo se tak nejprve v rakouském zákoníku občanském, po něm pak i v jiných moderních kodexech.

Vlivem školy práva přirozeného počala býti uplatňována snaha, aby též matce byla přiznána jistá míra moci nad dětmi, čili aby moc otcovská byla nahrazena mocí rodičovskou. Avšak v zákonodárství došel požadavek ten jen nepatrného ohlasu. Teprve občanský zákoník německý upravil podrobněji moc rodičovskou a přiznal matce aspoň *subsidiárně* stejnou moc k dětem jako otci.

Oddělením syna nebo provdáním dcery nastala vedle zániku moci otcovské též i úplná rozlučka majetkového vztahu mezi otcem a dítětem. Zanikla-li však moc otcovská smrtí otcovou, nemusilo vždy dojít k rozdělení rodinného jmění; naopak bývalo častým obyčejem, že vdova zůstala s dětmi ve společné domácnosti (při »vdovím stolci«). Pro úpravu majetkových poměrů bylo v německém právu rozhodným majetkové právo manželské, platné v manželství rodičů. Při zásadě společné správy pokračovala tedy vdova ve spoluzítí s dětmi, dokud se tyto neoddělily, nebo až do smrti, nebo pokud se opět neprovdala. Kde platila zásada majetkového společenství, bylo v něm mezi pozůstalým manželem a dětmi pokračováno (t. zv. *communio bonorum prorogata*),⁶⁸ nebo přešlo jmění do vlastnictví pozůstalého manžela a dětem přiznáno jen právo čekatelské co do pozůstalosti zemřelého manžela, nebo dovolováno rozdělití společný majetek jen na ideální kvoty mezi děti a pozůstalého manžela a tomuto ponechána správa

⁶⁸) Tuto úpravu přijal též německý zákoník občanský.

i užitky dětských podílů. Také právo české i polské podporovalo spolužití vdovy s dětmi přiznávajíc jí vedle obvěnění i právo užívací k jmění manželovu, jestliže společně s dětmi chlebila a seděla »na vdovím stolci«.

Od XIII. stol. bývalo v německém právu (hlavně v oblasti Franky) obyčejem, že pozůstalý manžel, jenž znovu uzavřel sňatek, spolčoval děti ze svého prvního i druhého manželství (t. zv. u n i o p r o l i u m). Dělo se to smlouvou mezi novým manželem a dětmi z prvního manželství; zmíněná smlouva zajišťovala dětem z prvního manželství totéž postavení jako dětem z druhého manželství jak co do práv majetkových tak co do nápadu dědického. Instituce spolčování dětí udržela se v Německu i po recepci římského práva; v moderním zákonodárství byla odstraněna.

§ 51. Nemanželské děti.

Pokud byla uznávána polygamie i monogamie za rovnocenný manželský poměr, rozdíl mezi dětmi manželskými a nemanželskými nebylo; také děti zrozené z konkubinátu, pokud byl právem uznáván, byly téměř rovny manželským. Teprve když vlivem křesťanství polygamie i konkubinát počaly býti zakazovány, zhoršilo se tím i postavení dětí, zrozených mimo právem uznávaný svazek manželský.

Nemanželské děti⁶⁹⁾ neměly jména otcova; nesdílejíce jeho jména ani stavu, neměly po něm rovněž práva dědického. Náležela jim práva pouze proti matce, ač na př. v právu saském bylo jim dědické právo i po matce odpíráno. Podle práva českého nesměly nemanželské děti nabývatí zemských statků; do zemských desk jim nesmělo býti vůbec nic vkládáno, leda se zvláštním povolením krále. Koldínův zákoník rozšířil zákaz vkladu nemanželským dětem i na knihy městské. Stejně tak právo polské vylučovalo nemanželské děti z nabývání zemských statků. Uherské právo nepřipouštělo je výslovně k dědictví statků avitických

⁶⁹⁾ Zvány byly něm. Hornung (zrozené v koutě), Banchart (zrozené na lavičce), lat. bastardi spurii, adulterini; česky pankhart (z něm.), sebrancec neb »neřádně příšlý«; polsky wyleganiec nebo (podle něm.) beekart.

(t. j. po předcích zděděných); statky, jichž jejich rodiče nově nabyli, mohly jim připadnouti jenom tehdy, jestliže rodiče jim je zůstavili testamentem, tedy nikoli na základě pokrevní posloupnosti.

Zásadně byl již ve středověku přiznáván nemanželským dětem nárok na alimenty vůči otci. Česká zemská zřízení z roku 1549 a 1564 výslovně nařizovala, že nemanželské děti pánů nebo rytířů mají pobývatí na statku otcově, kde měly postavení jako jeho selští poddaní; uprchly-li, měl otec právo je stíhati jako jinou sběhlou čeleď.

V době osvíceného absolutismu počaly se uplatňovati tendence ke zlepšení právního postavení nemanželských dětí. Císař Josef II. vydal r. 1786 dokonce nařízení, jímž byly všechny nemanželské děti prohlášeny za manželské s výjimkou těch, které se zrodily z cizoložství. Ale po smrti císařově bylo to odvoláno.

Moderní zákonodárství středoevropské sětrvalo na přibuzenství nemanželského dítěte s matkou; otec jest zavázán pouze k alimentům.⁷⁰⁾ Nemanželské dítě není pod mocí otcovskou; výchova jeho zpravidla se ponechává matce za spolupůsobení poručníka. Za nemanželského otce uznává se ten, kdo oboval s matkou v době kritické, t. j. mezi šestým až desátým měsícem před jeho zrozením.

Nepříznivé postavení nemanželských dětí snažili se zmírniti i papežové zavádějíce od XII. stol. po vzoru římské legitimatio per rescriptum principis legitimaci per rescriptum pontificis. Němečtí panovníci podle toho záhy počali povolovati legitimaci per rescriptum principis (nejprve Fridrich II.); pozdější panovníci ji povolovali buď sami nebo to přenášeli na zeměpány nebo jiné privilegované osoby neb sdružení (na př. university). V Polsku se praktikovala legitimatio per rescriptum pontificis i per rescriptum principis (tato poslední pravidlem u dětí městských); pokud šlo o nemanželské děti šlechty, vyžadovala legitimace souhlasu sněmovního. V zemích českých legitimaci povoloval král; v uherských král i papež.

Legitimace per subsequens matrimonium, jež byla přejata

⁷⁰⁾ V zákonodárství francouzském nebylo ještě v nové době (code civil) přípustno domáhati se na nemanželském otci placení alimentů.

z práva římského do práva kanonického, narazila zprvu v Německu, kam pronikla koncem středověku, na odpor. Byloť tam obyčejem přijímatí nemanželské děti za vlastní tím způsobem, že rodiče při sňatku brali děti pod svým pláštěm k oltáři (odtud jejich název »Mantelkinder«). Bez této formality nezpůsobil sňatek podle tamních názorů žádné změny v postavení nemanželských dětí. Teprve v právu obecném došla legitimace per subsequens matrimonium uplatnění stejně jako legitimace per rescriptum principis; prvá se jenom nepřipouštěla pro děti zplozené z poměru cizoložného, což souviselo s ustanovením práva kanonického, jež manželství mezi cizoložníky vylučovalo (impedimentum criminis). Obdobná ustanovení uplatnila se též v právu polském i uherském.

Jak rakouský tak i německý zákoník občanský přijaly oba způsoby legitimace, avšak s jistým základním rozdílem: při legitimaci per subsequens matrimonium nabývá dítě postavení dítěte manželského, tedy zejména co do práva dědického. Naproti tomu při legitimaci per rescriptum principis nabývá dítě zmíněného postavení pouze vůči otci, resp. rodičům; co do ostatních členů rodiny a příbuzných nemá tato legitimace žádného účinku.⁷¹⁾

§ 52. O poručenství.

Ve starším právu středoevropském nebyl činěn rozdíl mezi poručenstvím a opatrovnictvím (tutela a cura) jako tomu bylo v právu římském, nýbrž obé bylo zahrnováno pod jednotný pojem poručenství.

Největší význam ve starším právu mělo poručenství nad sirotky, jemuž byla postupně věnována stále větší péče. V německém právu hrálo důležitou roli též poručenství nad ženami, jež bylo však již ve středověku v četných oblastech německé říše odstraňováno. České právo tohoto poručenství (z důvodu pohlaví) neznalo, v právu polském pak bylo omezeno jen na některé výjimky (poručenství nad ženami neprovdanými, rozvedenými a vdovami). Uherské právo přijalo (v Tripartitu) curam mulierum podle vzoru římského. Podružný význam mělo ve sta-

⁷¹⁾ Švýcarský zákoník toto rozlišení odstranil; obojí způsob legitimace má v zápětí stejné postavení s dětmi manželskými.

rém právu středoevropském poručenství nad osobami duševně chorými; teprve v novějším právu dostalo se mu náležité úpravy vlivem práva římského.

Po recepci byla v právu německém zahrnuta do poručenství i péče o jmění nepřítomné osoby (cura absentis); na rozdíl od práva římského slulo toto poručenství v právu německém cura anomala. Od XVI. věku bylo toto poručenství známo též právu polskému.⁷²⁾ Uherské právo recipovalo (v Tripartitu) římskou curam absentis; tato pak přešla i do novějších zákoníků.

Pokud jde o poručenství nad sirotky, bylo původně povinností příbuzenských svazků (rodinných nedílů) pečovatí o jejich výchovu a životní potřeby. Opatřiti tuto péči náleželo starešínovi dotyčného příbuzenského svazku, jenž obyčejně k tomu určoval nejbližšího mužského příbuzného ze strany otcovy. Tento arcí jen zastupoval ve výkonu moci poručenské svůj příbuzenský svazek; v podstatě tudíž šlo o kolektivní poručenství, jež bylo nejstarší formou poručenského poměru.

Potřeba poručenství v nynějším slova smyslu se objevila, když převládající formou lidského spoluzití staly se rodiny prosté, skládající se jen z rodičů a dětí. Zemřel-li dětem otec, neb i oba rodiče, bylo třeba dětem ustanoviti poručníka, poněvadž jiní příbuzní již s nimi nežili. Za poručníka byl obyčejně vybírán nejbližší mužský příbuzný ze strany otcovy; v právu franckém bylo určování nejbližšího agnáta již pravidlem. Poručenství zůstalo tím právem rodinným; pouze příbuzný byl v právu uznáván za »přirozeného poručníka« (v něm. »rechter, geborener Vormund«, tutor legitimus). Bližší příbuzný vylučoval vzdálenějšího, neboť v případě úmrtí poručencova dědil jeho majetek, byl tudíž v prvé řadě oprávněn ujmouti se poručenství.

Sirotkům, kteří neměli žádných příbuzných, určoval poručníky panovník jakožto ochránce vdov a sirotek. Dělo se to jak

⁷²⁾ V právu českém vyskytuje se cura anomala v Koldínově zákoníku, avšak v jiném smyslu. Právo české neznajíc totiž poručenství nad ženami, připouštělo je k poručenství nad nezletilými příbuznými. Učinil-li manžel svou ženu poručnicí svých dětí, byla to podle zmíněného zákoníku »cura anomala«.

ve státě franckém a německém, tak i českém, polském a uherském. V městech počaly se ve středověku ujímati opuštěných sirotků magistráty jmenující jim poručníky a zřizující i zvláštní úřady poručenské; v městech vznikly rovněž první řády poručenské. Postupem doby vykonávaly jmenovací právo královo různé úřední orgány jako na př. v právu českém (po Obnoveném zřízení) místodržící neb zemský soud, v Polsku vojvodové neb soudy, v zemích uherských úřady komitátní. Při tomto poručení kladena byla do popředí péče o osobu a jmění poručenec; poručení stávalo se úřadem; činnost poručníka podřizována úřednímu dozoru, jenž pak byl rozšiřován i na poručníky »přirozené« (příbuzné).

Při nazírání na poručení jako na úřad, arci pozbývala významu dosavadní zásada, že poručníkem má býti osoba příbuzná a počalo se připouštět, aby otec sám jmenoval dětem poručníka testamentem (*tutor testamentarius*), případně jiným právním aktem (v právu českém na př. deskovým zápisem nebo prostým aktem písemným na podkladě »mocného listu« královského). V právu českém zván byl takový poručník »otcovským«, »otcem učiněným«; v německém »gekorener Vormund«, v polských pramenech »tutor in scriptis, nominatus«. V Německu se otci dovolovalo ustanovit dětem poručníka již od XIII. stol.; v českém právu zemském je tento druh poručení doložen od stol. XIV.; v právu městském pak od stol. XV. V Polsku vyskytuje se poměrně pozdě, až od stol. XVII. V právu uherském se ujalo jen zčásti; podle ustanovení Tripartita mohl otec volně závětí ustanovit poručníka jen co do statků nově nabytých; pokud šlo o statky, zděděné po předcích (*bona avitica*), byl otec povinen jmenovati poručníkem pouze příbuzného. Teprve po formálním zrušení Tripartita (r. 1852) toto omezení odpadlo.

Uvedený vývoj pak vedl k tomu, že při povolávání poručníka bylo v prvé řadě přihlíženo k poručníkovi, jehož ustanovil otec. Nebylo-li jím nic ustanoveno, nastupoval nejbližší příbuzný, v nedostatku příbuzných byl pak povoláván poručník úřední. K poručení bývali pravidlem povoláváni muži; poručení žen bylo výjimkou. V právu německém mohla býti na př. poručnicí

pouze matka a bába; právo české a polské kromě toho připouštělo k poručení též sestru a tetu, ale jen když nebyli příbuzní mužští.

Vedle uvedených tří základních typů poručení vyskytovaly se i některé odrůdy zvláštní. Z nich budiž uvedeno poručení spolkem, v českém právu zemském původně dosti užívané. Mezi poručníkem a sirotky zřizoval se jím umělý nedíl. Vyskytovalo se jak při poručení otcovským tak i králem daným; od polovice XV. stol. bylo však zakazováno. Na Moravě vyvinulo se v XVI. stol. poručení sousedů. Tito měli se ujmouti sirotků, jestliže nikdo z jejich příbuzných ani po meči ani po přeslici poručení nepřijal a teprve, když by nikdo ani ze sousedů nechtěl, došlo k úřednímu ustanovení poručníka. V právu německém a českém právu zemském bylo též přípustno, aby sirotci si volili poručníka sami; vyžadovalo se však k tomu, aby nabyli zletilosti. V polském právu byl posléze uvedený způsob poručení obvyklým jen v některých údělech.

Důležité změny v německém právu poručenském byly zavedeny říšskými policejními řády z r. 1548 a 1577. V nich byla obecně přivedena k platnosti zásada, že každý poručník musí býti ustanoven v reálním úřadě poručenským, jímž jest soud. Napříště již nikdo sám o sobě se nemohl ujmouti poručení; funkce poručníka počínala teprve od doručení úředního dekretu, zvaného *tutorium*, jímž byl ve svém úřadě ustanoven (*confirmatio juris germanici*). V právu českém, polském i uherském k obdobné úpravě poručení nedošlo.

K poručení nad sirotky bylo přípustno povolávati i více poručníků. V německém právu dělo se to jenom v některých městech (na př. v Lübecku, Hamburku, Brémách, ve Vídni); naproti tomu v právu českém (zemském i městském) bylo to zjevem obyčejným a sirotkům dávání obvykle dva poručníci. Též právo polské připouštělo více poručníků; někteří z nich mohli býti »*tutores principales*«, druzí pak »*coadjutores*«. Uherské právo dovolovalo pouze jednoho poručníka.

V ustanovení více poručníků byla shledávána větší jistota

pro sirotčí majetek. Zpravidla bývalo takové poručenství solidárním, takže jeden poručník bez vůle ostatních nic ze jmění sirotčího bráti neměl. Vedle solidárního vyskytovalo se i spoluporučenství dílné, při němž jednotlivým poručníkům připadal jen určitý úkol (na př. správa jednoho ze statků sirotčích), kdy tedy každý z nich byl na vůli ostatních nezávislým (tak na př. v Dolních Rakousích od XVIII. stol., od doby Marie Terezie i v jiných zemích habsburské monarchie).

Moderní zákoníky střeoevropské uznávají jak solidární tak i dílné poručenství, připouštějíce je buď zásadně (tak rak. obč. zákoník a uherský zákon poručenský z r. 1877) nebo jen jako výjimku (tak obč. zákoník německý).

O způsobilosti k poručenství platily v právu střeoevropském různé předpisy. Podle práva německého nesměli býti poručníky ženy (vyjímajíc matku a bábu), duchovní, osoby bez práva, duševně choří jakož i ti, kdož žili s otcem sirotků v nepřátelství. České právo zemské výslovného ustanovení o nezpůsobilosti k poručenství nemá; osoby, jež nemohly samy své záležitosti náležitě obstarávat, nemohly ovšem býti poručníky. Duchovní byli výslovně z poručenství vylučováni podle zemského práva jen na Moravě. Městské právo české vylučovalo otcovy věřitele; podle Koldínova zákoníka vylučováni též kněží z poručenství. Právo polské duchovní osoby zprvu k poručenství připouštělo, ale později z něho byli vylučováni; rovněž cizincům odpíráno poručenství. V uherském právu byli (podle Tripartita) vylučováni marnotratníci, osoby požívající špatné pověsti, lidé žijící se sirotky neb otcem jejich v úhlavním nepřátelství neb nacházející se v nuzných poměrech.

Poručenství nad sirotky nebylo původně občanskou povinností nýbrž, jak výše řečeno, právem příbuzných; nikdo nebyl tudíž povinen je přijímati. Právo české v tom případě však zároveň stanovilo, že takový příbuzný pozbývá práva k dědickému nápadu po sirotkovi. Teprve od XVI. stol. počal se v právu střeoevropském uplatňovati názor na poručenství jakožto občanskou povinnost občanskou, již se nemá nikdo vyhýbati a po vzoru římského práva byly určovány též důvody exkusační.

Nový názor na poručenství klestil si cestu arci jen znenáhla. Obnovené zřízení zemské na př., ač bylo značně ovlivněno právem římským, zůstalo při staré zásadě, že příbuzný není povinen přijmouti poručenství; totéž stanovisko podržel i Koldínův zákoník. Naproti tomu však poručenství úřední (»od práva«) uznával Koldín za občanskou povinnost, které bylo lze se vyhnouti pouze z důležitých příčin. V právu polském dokonce ještě r. 1793 bylo resolučí tehdejší stálé rady ustanoveno, že osoba nepřibuzná, jež by byla k poručenství povolána testamentem nebo soudem, není povinna poručenství nad sirotky přijímati; jestliže však je přijala, nesměla se ho již zřeknouti.

Teprve moderní zákonodárství přivedlo poručenství jakožto občanskou povinnost k obecné platnosti; jak rakouský, tak i německý zákoník občanský i uherský zákon poručenský z r. 1877 přijaly toto hledisko a upravily přesně jak důvody exkusační, tak i případy nezpůsobilosti k poručenství přidržující se při tom v základě práva římského.

Postavení poručníka k sirotkům rovnalo se původně postavení otce k dětem; sirotek obyčejně sdílel s poručníkem jeho domácnost, v níž se mu dostávalo potřebné výživy. Podle starého práva německého náležela »přirozenému« poručníkovi jak moc (Munt) nad osobou poručence, tak i držba jeho majetku (Gewere zu rechter Vormundschaft). Držba tato byla užitkovou; poručník měl právo užitky z dotyčného jmění spotřebovati za to, že sirotka živil a pečoval o jeho vychování. Pouze substanci sirotčího jmění měl zachovati neztenčenou podle zásady »Mündelgut soll weder wachsen noch schwinden.« Podobně i v právu českém, polském i uherském bylo zprvu poručenství »tutela usufructuaria«; při t. zv. poručenství »spolkem« splýval majetek poručence s jměním poručníka vůbec dohromady.

S postupným nabýváním úředního charakteru přestávalo poručenství býti zdrojem příjmů a práva poručníka počala býti omezována na prospěch poručenců. Poručník zejména počal býti považován za správce majetku poručenců; z této správy bylo mu pak klásti účty po skončení poručenství. Vývoj tento se zprvu objevil v jižním Německu ve XIV. stol.; v českém právu zemském lze jej pozorovati ve stol. XV., kdy »tutela usufructuaria«

byla ponechána jen t. zv. »mocným« poručníkům, kteří měli tutéž moc k sirotkům jako otec a mohli zejména zastaviti i prodati sirotčí statky. Naproti tomu každé jiné poručenství mělo sloužiti — jak dí Všehrd — k opatrování a k množení a nikoli k zmenšení sirotčího jmění; ke každé důležitější dispozici jměním sirotků vyžadovalo se svolení soudu a panovníka. Podobně i v právu polském nabývala platnosti zásada, že poručník má pouze správu jmění sirotčího (»bona regere, gubernare, administrare«). Uherské právo (podle Tripartita) výslovně zapovídalo poručníkům činiti perennální fassé (t. j. tržové smlouvy o nemovitostech) na neprospěch sirotků.

Pro správu jmění sirotčího byly právem určovány některé směrnice. Nemovitosti neměly býti zcizovány, leda jen v nutném případě, na př. na zaplacení tíživých a splatných dluhů nebo na výplatu věna, nebylo-li hotových peněz a to ještě se svolením soudu. Hotové peníze měly býti bezpečně uloženy na řádný úrok, případně mělo jich býti použito, jak na př. stanovilo pozdější právo uherské — k nákupu vhodných pozemků nebo ke zlepšení sirotčích nemovitostí.

Svrchu zmíněnými říšskými řády policejními bylo poručenským úřadům v Německu zejména uloženo, aby od každého poručníka požadovaly přísahu, že bude svědomitě plniti své povinnosti; dále bylo poručníkům uloženo složit kauci a poříditi inventář majetku poručencova. Hospodaření jměním sirotčím bylo zároveň podroběno kontrole tím způsobem, že poručník byl povinen na konci každého roku klásti poručenskému úřadu ze správy účty. Špatný poručník (»balemtunt«) mohl býti soudem sesazen.

Právo české, polské i uherské dospělo cestou právního obyčeje jen zčásti k uvedenému vývoji. Obecně uznáváno za povinnost poručníka zříditi inventář jmění poručencova, což později předpisováno i zákonem (v Čechách na př. zemským zřízením Vladislavským z r. 1500, v Polsku sněmovním usnesením piotrkovským r. 1575, v Uhrách až zák. čl. 68 z r. 1715). Naproti tomu skládati kauci poručníci podle práva polského a uherského povinni

nebyli. Právo české však povinnost tu uznávalo nahrazujíc ji případně zárukou rukojmích nebo zástavou; pouze »mocný« poručník byl od toho osvobozen. Rovněž nebyla od poručníků požadována přísaha; jenom v zemském právu českém předepsalo ji Obnovené zřízení zemské (N XX), pravděpodobně vlivem výše zmíněných řádů policejních. Také účty nebyly skládány poručníky každoročně, nýbrž až po skončeném poručenství; podle práva českého »mocný« poručník a poručník »spolkem«, pokud takového zřídil dětem otec, nebyli pak vůbec súčtováním povinni. Pokud jde o náhradu škody, kterou sirotci utrpěli v době poručenství, ručivali poručníci za veškeré zavinění; pouze škoda vzniklá náhodou šla na vrub sirotkům.

Poručník měl též povinnost zastupovati sirotky před soudem a hájiti jejich zájmy. Povinnost ta se arci vyvinula teprve s uznáním principu zastoupení, kdy poručník pak mohl jednati za poručence s přímými účinky. Podle německého práva mohl poručník zprvu zastupovati sirotky před soudem jen ve věcech trestních; od XIII. a XIV. stol. byl pak již uznáván za jejich zákonného zástupce zejména, byl-li jejich nejbližším dědicem nebo jestliže s tím nejbližší dědicové souhlasili. Stejně tak v právu českém, polském i uherském zastoupení sirotků původně neexistovalo; české zemské právo dopřávalo jim pouze výhodu jednoduché přísahy (tedy bez očistníků neb ordálů), což slulo »sirotčím právem«. Avšak od XV. stol. vystupují již poručníci jakožto zákonní zástupci sirotků.

Z povahy poručenství jakožto občanské povinnosti vyplývalo, že mělo býti poručníkem vykonáváno bezplatně. Obnovené zřízení zemské dokonce výslovně zapovídalo poručníkům bráti po dobu poručenství od sirotků dary neb jakékoliv výhody. Ježto však v mnoha případech, zejména při správě většího majetku sirotčího, přinášelo poručenství dosti námahy, bylo slušno poskytnouti poručníkům přiměřenou odměnu. Tato byla na př. v Čechách určována Declaratoriemi Ferdinanda III. jednou šestinou důchodů poručencových, pokud tyto nepřesahovaly 20.000 kop grošů; v Polsku přiznáván poručníkům (od XVII. stol.) t. zv. »desátý groš« z důchodů poručencových. V Německu stanovil výši od-

měny soud, pokud toho stav jmění poručenice připouštěl; bezplatnost funkce poručenské byla celkem výjimkou.

Úřední ráz poručenství byl v době osvětleného absolutismu podstatně rozšiřován. Kdežto až dosud poručník měl vésti správu jmění sirotčího, pečovat o výchovu sirotek a jen v důležitějších případech bylo zapotřebí souhlasu úředního orgánu (soudu, městské rady) jakožto úřadu vrchnoporučenského, dospělo se k tomu, že správa poručenská ocitla se v rukou úřadů a poručník stal se osobou, kterou úřad jen pověřil výkonem správy poručenské. Nejvíce byl úřední charakter poručenství vystupňován v Rakousku a v Prusku; poručníci byli čistě státními zmocněnci. Avšak tato úprava poručenství se neosvědčila a zákonodárství XIX. stol. se opět vrátilo k dřívějšímu stanovisku a ponechalo poručníkovi samostatné vedení poručenství za dozoru poručenského soudu, na jehož souhlas jest poručník v důležitých případech vázán. Tímto hlediskem řídil se jak rakouský zákoník občanský, tak i německý jakož i uherský zákon poručenský.

Zánik poručenství nastával nabytím plnoletosti poručenice, prohlášením za zletilého, smrtí poručenice, adopcí, prohlášením za mrtvého. Nabyli-li nejstarší ze sourozenců plnoletosti, zanikalo podle práva českého dosavadní poručenství i pro ostatní a nejstarší syn jakožto nejbližší příbuzný převíjí poručenství nad nimi. Úřad poručníka končil hlavně smrtí, pozbytím způsobilosti poručenské, sesazením pro špatné vedení poručenství, podle práva českého a polského též opětným se provdáním vdovy poručenice. Uvedené důvody přijalo převážně i zákonodárství moderní.

Po konečném poručenství byl poručník povinen vydati sirotku jeho majetek a složit z něho závěrečný účet. V Německu po vydání říšských řádů policejních neměl arci závěrečný účet toho významu jako v právu českém, polském a uherském, které každoročního skládání účtů nevyžadovalo. Složil-li poručník řádně účty a odevzdal majetek sirotkovi, byl tento povinen kvitovati jej z poručenství. V českém právu dělo se to ve formě děkování před soudem. Moderní zákonodárství vyžaduje od poručníků každoročního skládání účtů soudu i účet závěrečný.

O poručenství nad osobami šílenými platila zásadně pravidla o poručenství nad sirotky, tedy zejména povinnost péče jak o osobu tak o jmění dotyčných osob jakož i povinnost skládati účty. Podle analogie se sirotky bylo zmíněné poručenství právem příbuzných; nebylo-li jich, byl poručník stanoven úřadem. V právu polském přešlo jmenovací právo při poručenství nad šílenými časem jenom na krále. Uzdravil-li se duševně chorý, poručenství zanikalo. Podle německého práva bylo též přípustno, aby osoby stížené vážnou tělesnou vadou dávaly se samy pod poručenství. V polském právu vyskytují se zase případy, kdy starci dávali se pod poručenství svým synům nebo jiným příbuzným.

Moderní zákonodárství přidrželo se základního římského rozlišení mezi tutela a cura. Zároveň zřídilo zvláštní poručenské rady, které jsou povolány, aby podporovaly soudy při výkonu poručenské a opatrovnické soudní pravomoci. Instituce ta byla přejata z práva francouzského.

Právo dědické.

§ 53. Počátky a ráz dědického práva ve střední Evropě.

Dědické právo v nynějším slova smyslu bylo původně obyvatelstvu střední Evropy neznámo, ježto individuální vlastnictví, jež jest jeho nezbytným předpokladem, bylo s počátku vyvinuto jen v nepatrné míře, jsouc omezeno jen na movitost, jež byly čistě osobním příslušenstvím člověka. Ostatní majetek, zejména nemovitý, byl ve společném vlastnictví rodů neb rodin složitých (rodinných nedílů). Zemřel-li některý z jeho členů, zmenšil se tím pouze celkový jejich počet; na nedílnost společného jmění to vlivu nemělo. Náleželť společný majetek nejen členům přítomným, nýbrž i budoucím, kteří opětně měli na něm společně hospodařiti a chlebiti. Pokud tedy existovaly rody a rodiny, které šetřily zásady nedíllosti společného jmění, nemohlo býti o dědickém nápadu vůbec řeči. V Čechách na př. ještě v druhé polovici XVI. stol. měly některé rody vysoké šlechty své starosty a vladaře, kteří vedli správu rodového jmění, zachovávajice je v nedíllosti; co se týče pak nedílných rodin bylo ještě v zemském

zřízení z r. 1564 výslovně ustanoveno, že »nedílňý proti nedílňému nemá nic odkazovati« pod sankcí neplatnosti.

Jestliže členové nedílňého svazku v něm setrvati nechtěli, docházelo k rozdělení společného majetku, o němž bylo již jednáno výše (viz § 48). Bývalo to často po smrti starešiny rodu neb rodinného nedílu, takže rozdělení zaujalo tím místo práva dědického. Rozdělením společného jmění se souvislost dosavadního kolektivního svazku rozrušila; se zánikem společného soužití zanikl i všeliký nárok na někdejší společnou podstatu majetkovou. Každý oddělený člen byl odkázán již jen na svůj díl, jehož se mu při dělbě dostalo. Zemřel-li tudíž některý z oddělených členů bez potomků anebo tito také vymřeli, nemohli se jeho příbuzní, byť by byli s ním v sebe bližším stupni příbuzenství, domáhati pozůstalého majetku právem dědickým. Majetek takový byl o d ú m r t í, k níž bylo původně každému volné právo okupační; po vzniku patrimoniálních států připadala panovníkovi.

Dědické právo v nynějším slova smyslu počalo se vyvíjeti teprve po prolomení výše zmíněných zásad, když počalo se přihlížeti v nedostatku nedílňých též k o d d ě l e n ý m příbuzným podle určitých stupňů příbuzenství. Dědické právo národů středoevropských podrželo tím i nadále povahu p r á v a r o d i n n ě h o; jenom krevní svazek dával právo k dědické sukcesi.⁷³

Testamentní posloupnosti původně nebylo. U Germánů pozoroval tuto skutečnost již Tacitus, jenž o nich zaznamenal (Germania c. 20), že »heredes successoresque sui cuique liberi, et nulum testamentum«. Totéž platilo i co do ostatních národů střední Evropy. Vlivem práva kanonického stalo se sice zvykem i v právu středoevropském pořizovati testamentem o vlastním jmění, případně ujednávat smlouvu dědickou, avšak bylo to omezováno a považováno spíše za opatření výjimečné, kdežto posloupnost krevní byla v právním nazírání lidu uznávána za zákonitou.⁷⁴

Důležitý význam v právu dědickém měl r o z d í l m e z i v ě c-

⁷³) V Polsku ještě r. 1777 jedna z resolucí stálé rady výslovně prohlásila, že »sukcesya przez krew spada«.

⁷⁴) Srov. na př. německé přísloví »die Erben werden geboren, nicht gekoren«.

m i m o v í t ý m i a n e m o v í t ý m i. V středoevropském právu dědickém byla převážně věnována péče statkům nemovitým; méně již přihlíženo konkrétními normami k movitostem. Pokud se týče nemovitostí hrál roli též rozdíl mezi statky rodovými nově nabytými (bona avita a bona quaesita). Na vývoj dědických norem pro nemovitosti měl dále vliv různý způsob osobní odvislosti: jiné normy platily pro statky lenní, dvorské, domácí statky vysoké šlechty a rodinné fideikomisy neb pro statky selské.

Při rozdílné povaze dědických norem pro jednotlivé druhy majetkové byl arci římský pojem universální sukcese středoevropskému právu cizí. »Dědicem« podle středoevropského právního nazírání byl i ten, na něhož přešly třeba jen některé věci z pozůstalosti jako na př. válečná výzbroj s koněm, vyhrazovaná v právu germánském synům nebo nejbližším příbuzným po meči, nebo v právu uherském t. zv. »praecipuum«, připadající buď synům (vojenská výzbroj) nebo vdovám (kočárové koně, snubní prsten manželův) a pod. Jenom v právu městském dospěl vývoj k sjednocení celé pozůstalosti, recepcí práva římského došlo pak k tomu v německém právu vůbec. Nicméně stopy starého nazírání udržely se i dále; nemohla na př. proniknouti zásada »nemo pro parte testatus, pro parte intestatus decedere potest«. Nedostatek universální sukcese vedl i k tomu, že bylo i ručení za dluhy pozůstalosti jinak upravováno. Stejně tak zemské právo české, polské i uherské zůstalo pojmu universální sukcese vzdáleno; společenství statků, jež bylo jeho základem, bylo tomu překážkou.

K n a b y t í dědictví nebylo v právu středoevropském třeba výslovného projevu vůle dědicovy. Jestliže se na př. synové po smrti otcově rozdělili o rodinné jmění, dělili se o majetek, jež před tím již měli, arci v nedílňém společenství; nějakého přijetí dědictví ve smyslu římského »aditio hereditatis« nebylo tudíž třeba. Při tom bylo setrváváno i když zásada rodinného společenství majetku upadala; smrt zůstavitele přímo způsobila, že dědic nastupoval na jeho místo. V právu německém bylo to vyjadřováno středověkým příslovím »der Tote erbet den lebendigen«; obdobně v právu polském táž zásada pro descendenty »pa-

ter cum filio factione iuris una et eadem persona censetur«. Při tom bylo nerozhodno, jestliže byl dědic nepřítomen nebo neznám neb uchočila-li se držby pozůstalosti bezprávně osoba třetí. Na sklonku středověku stalo se vlivem římského práva zejména v jižním Německu zvykem odevzdávati pozůstalost dědici prostřednictvím soudu; samovolně se jí ujmouti nesměl. Z ohledu na zemřelého a pozůstalou vdovu nesmělo býti s pozůstalostí nic podnikáno, až po uplynutí 30denní smuteční lhůty. České právo také znalo převzetí pozůstalosti za součinnosti úřední při »uvázání se v dědictví s komorníkem«), ale kladlo je na roveň svémocnému ujetí se oprávněným dědicem; polské právo předpisovalo úřední spolupůsobnost jen při pozůstalosti, která připadla příbuzným pobočným. Zachovávatí nějakou smuteční lhůtu po zůstaviteli právo české, ani polské, ani uherské nepředpisovalo.

V novějším právu středoevropském převládá s recepcí zásady práva římského jen zčásti. Rakouský občanský zákoník výslovně předepsal, že nikdo nesmí dědictví svémocně vzíti v držení, nýbrž že dědické právo musí se před soudem projednati a jím musí býti provedeno odevzdání pozůstalosti. Dědic musí soudu nejen prokázati právní důvod, na základě kterého mu dědictví připadá, nýbrž i výslovně se vyjádřiti, že dědictví přijímá. Naproti tomu uherské právo setrvalo na starém stanovisku, že dědic nabývá dědictví okamžikem zůstavitelovy smrti a to bez jakékoliv přihlášky. Podobné stanovisko zaujal i německý zákoník občanský.

Pokud se týče ručení za dluhy pozůstalosti, nepřecházely ještě ve středověku všechny dluhy zůstavitelovy na dědice pozůstalosti. Dluhy čistě osobní povahy, tedy zejména dluhy z deliktů, dluhy z rukojemství,⁷⁵⁾ v právu německém též dluhy z úroků neb ze hry, nebyli dědicové povinni převzít. V oblasti práva saského platila ve středověku dokonce zásada, že dědic má platiti pouze takové dluhy, z nichž vyplynulo pro jmění zůstavitele obohacení. V pozdější době však pronikala zásada, že s dědictvím přecházejí dluhy vůbec (»succesio vadit cum onere«), ale dědic je byl povinen platiti jen potud, pokud stačila pozůstalost; jeho soukromé jmění zůstávalo tím nedotčeno. K úhradě dluhů mohlo býti použito původně pouze m o v i t o s t í, ježto

⁷⁵⁾ V právu českém přecházely rukojemské závazky na dědice jen, když to bylo výslovně ujednáno (»rukojemství i s erby«) a na statku zajištěno.

nemovitosti byly zásadně nezczitelné. Později přistoupily arci k ručení za dluhy i nemovitosti; zprvu však saháno jen ke koupeným (bona quesita) a teprve potom i k rodinným (bona avita). Pokud věřitelé zůstavitele nebyli uspokojeni, nesmělo býti přikročeno k dělbě pozůstalosti mezi dědice, ani k jejímu zczizení; platilať zásada, že »creditores propinquissimi heredes«. ⁷⁶⁾ Ponevadž dědic ručil za dluhy pouze pozůstalostí, tudíž věcně a nikoli osobně, mohl se zprostiti věřitelů tím, že jim pozůstalost vydal, což činil obyčejně, byla-li tato předložena.

Recepcí římského práva uplatnila se v právu obecném i německém právu partikulárním, že dědic ručí za dluhy pozůstalosti osobně a neomezeně, neuzije-li dobrodiní inventáře. Avšak nepronikla úplně; saský zákoník setrval na př. na starém stanovisku, pruský Landrecht přijal ji jen zčásti. Také v jiných zemích střední Evropy osobní a neomezené ručení dědice za dluhy pozůstalosti přijato nebylo a ručilo se jen, pokud pozůstalost stačí. V českém právu přijal beneficium inventarii pouze Koldínův zákoník. Rakouský zákoník občanský přidržel se v celku zásad římských; naproti tomu německý uznává jako zásadu omezené ručení dědice pozůstalosti a pouze v tom případě, byla-li dědicovi určena lhůta k pořizení inventáře a on ji nechal projíti nebo udal-li nesprávně stav pozůstalosti na škodu věřitelů, postihuje jej ručení neomezené.

Bylo-li více dědiců v stejně blízkém poměru příbuzenském, nevznikal mezi nimi poměr spoluvlastníků jako v právu římském. Pokračovali-li v nedílnosti, tvořili opět kolektivní celek, jenž byl vlastníkem pozůstalosti. V německém právu se tento poměr spoludědiců označuje jako »Gemeinderschaft zur gesamten Hand«. Jednotlivým spoludědicům tudíž nenáležela pars indivisa, zlomkový díl pozůstalosti a jejich užitků. Teprve když došlo k rozdělení, vznikly díly jednotlivých dědiců.

V právu obecném bylo kolektivní vlastnictví dědiců zatlačeno římským spoluvlastnictvím; dědicům dostalo se z pozůstalosti poměrné kvoty, stejně tak rozdělily se pohledávky a dluhy podle dědických podílů. Stanovisku tomu se přiklonil i rakouský občanský zákoník. Naproti tomu pruský Landrecht i občanský zákoník německý setrvaly při spoludědicích na zásadě pospolitosti; poslední arci v mnohém směru přidržel se též alikvotních podílů podle zásad římských.

⁷⁶⁾ Podobně v zákoníku Koldínově: »věřitelé jsou přední v statech dlužníků dědicové.« V něm. »Schulden sind der nächste Erbe.«

§ 54. Příbuzenství a jeho stupně.

Za příbuzné byly původně pokládány všechny osoby, které svůj původ odvozovaly od společného — necht' již skutečného či domnělého mužského předka (ab uno avo descendentes), které byly členy jednoho a téhož rodu. Prostřednictvím žen příbuzenský svazek zakládán nebyl; platilo i zde pravidlo, že »mulier familiae suae et caput et finis est« — rod byl svazkem agnátů. Určení v něm stupeň příbuzenství nebylo nesnadno, ježto všichni pokrevní příbuzní dali se zařadit do bližšího nebo vzdálenějšího potomstva, čímž bylo jejich pořadí navzájem i ke společnému předkovi zřejmo.

V dobách historických počalo se v právu přihlížeti i k příbuzným po přeslici, takže pro příbuzenství nebyl již pouze rozhodným původ od jednoho mužského předka, nýbrž od rodičovské dvojice. Pojem »krevního příbuzenstva« zahrnoval pak nejen agnáty, nýbrž i kognáty a určení příbuzenského stupně bylo již složitější,⁷⁷⁾ poněvadž jednotlivec měl jednak příbuzné ze strany otcovy, jednak ze strany matčiny a to každý obyčejně jiné. Zprvu bylo příbuzenství asi uznáváno, pokud se dalo dokázat; záhy však byly zaváděny jisté hranice.

Příbuzenské stupně byly v právu střeoevropském počítány podle různých způsobů; nejrozšířenějším byl systém lineální čili parentelní. Při tomto způsobu tvořili prvou parentelu ti, kdož pocházeli od nejbližšího společného ascendentu, tedy jeho vlastní děti s dalšími potomky; rodiče tohoto a jejich descendenté byli druhou parentelou, prarodiče a jejich descendenté třetí atd. Blízkost příbuzenství počítala se nejprve podle parentely (vnuk tudíž, jenž náležel do první parentely, byl na př. blíže příbuzným než bratr nebo bratranec); uvnitř parentely se pak počítalo na stupně směrem ke společnému předkovi. Poněvadž při určování příbuzenství byla rozhodnou nejen bližší pa-

⁷⁷⁾ Tito příbuzní sluli u Germánů »Freunde, Holde, Gesippen, Gatten«, u západních Germánů též »Magen«; lat. »proximi, propinqui, amici«. Český výraz »příbuzný« (staroč. »přívuzný«) znamenal člověka pokrevněstvím »přivázaného«.

parentela, nýbrž i bližší stupeň k společnému předkovi této parentely, zove se tento způsob počítání příbuzenstva též systémem lineograduálním. Kdežto v právu římském bylo rozhodno pro stupeň příbuzenský kolik porodů bylo zapotřebí ke zrození příbuzných osob (»tot gradus, quot generationes«), byl základem systému parentelního či lineograduálního počet na pokolení (progenies).

Vedle systému parentelního byly německému právu známy i jiné způsoby počítání příbuzenstva; toto nebylo na př. děleno na dvě základní skupiny po meči a po přeslici, nýbrž na čtyři, případně na osm, takže se rozeznávala větev děda a báby ze strany otcovy jakož i větev děda a báby ze strany matčiny; podobným způsobem se při prarodičích dospělo k osmi větvím.⁷⁸⁾ České, polské a uherské právo setrvalo při systému parentelním.

§ 55. Dědická posloupnost příbuzných.

Dědická posloupnost příbuzných omezovala se zprvu na dosti úzký okruh osob; plynuloť z principu rodinné pospolitosti, aby dědili jen ti, kteří v pokrevním společenství skutečně žili, tudíž příbuzní nedílní. Postupným vývojem přistupovala se i k příbuzným dílným, žijícím již mimo rodinný svazek zůstavitelův, čímž vznikly rozličné soustavy intestátní dědické posloupnosti. Stručně budiž uvedeno toto:

V německém právu byli nejbližšími zákonnými dědici děti zůstavitele a jejich potomstvo. Nebylo-li jich, nastupovali rodiče zůstavitele a po nich jeho sourozenci. Teprve po těchto následovali potomci zmíněných sourozenců, tudíž celá parentela rodičů, po nich třetí parentela atd. Dědické právo šlo při tom jen do určitého stupně (podle saského zrcadla na př. do šestého pokolení). Někdy byli odlišováni ascendenté jako zvláštní skupina dědiců, čímž se dospělo k systému »tří linií« (descendenté, ascendenté, poboční). Některá práva poskytovala přednost

⁷⁸⁾ V dobách velmi dávných bylo též počítáno na linie bratranců, jak ukazují stopy, dochované v terminologii (na př. franc. cousin, cousin second, cousin en tierce a pod.).

všem ascendentům před pobočnými příbuznými, jiná zas jednala opačně neb je přímo vylučovala («Das Gut rinnt wie das Blut») považující případ, kdy předkové nabývají dědictví po potomcích za žalostný (succesio tristis atque luctuosa).

V českém právu zemském nastupovali nejprve do dědictví ascendenti zůstavitele, pokud s ním žili v nedílnosti; v nedostatku těchto pak nedílný strýc a jeho potomci. Podobně jako v právu německém ascendenti byli pomíjeni; byloť uznáváno za zásadu, že »nápadý před se jdou a ne zpátkem«. Podle privilegia, které vydal král Jan při svém nastoupení na trůn na žádost stavů království českému r. 1310 a markrabství moravskému r. 1311 bylo dědické právo zmíněných příbuzných omezeno do 4. stupně neboli kolena (osoba společného předka se čítala při tom za první koleno). Avšak za krále Vladislava dosáhla česká šlechta v r. 1497 toho, že nejen obmezení nedílných dědiců do 4. kolena bylo odstraněno, nýbrž že v nedostatku nedílných mohli dědit i dílní příbuzní. Na Moravě dosáhla šlechta téže výhody až za císaře Rudolfa r. 1587. Obnovené zřízení zemské odstranilo všeliký rozdíl mezi dědici nedílnými a dílnými a zavedlo v platnost nové dědické právo ad intestato, podle něhož byli dědici rozděleni do 5 tříd (ordines); v prvé povolávání descendentů, v 2. ascendentů, v 3. pobočnů, ve 4. manželé mezi sebou a v 5. královská komora. V českém právu byl tím přijat německý systém lineograduální, pomísený ustanoveními práva římského. Pokud se týče českého práva městského recipován byl lineograduální systém pro dědickou posloupnost již ve sbírce práva brněnského z r. 1353; téhož systému se téměř úplně přidržel i Koldínův zákoník.

V polském právu zemském ustálily se průběhem doby čtyři třídy zákonných dědiců: 1. descendentů, 2. sourozenci plnorodní i polorodní, 3. ascendentů, 4. poboční příbuzní. Podobně jako v právu českém i německém nebylo příznivě pohlíženo ani v právu polském na sukcesi ascendentů, jež ostatně se vyvinula až od XVI. stol. Byloť i zde zásadně uznáváno, že »succesio descendit, non ascendit«. Původně mohli dědit pouze nedílní pří-

buzní jako v právu českém; dílní byli připouštěni teprve v dobách pozdějších.⁷⁹⁾

Také uherské právo povolávalo k intestátní posloupnosti nejprve descendentů, nebylo-li jich ascendentů, po nich pak příbuzné pobočné. Co se týče jiných osob, povoláných k dědictví normami zákonnými, dědili 1. manželové po sobě navzájem a dále vdovy, 2. fiskus.

Právo reprezentace bylo ve střední Evropě známo již ve středověku, ale jeho rozsah býval obyčejně omezen. V právu německém (podle saského zrcadla) mohli na př. vedle synů zároveň dědit pouze synové zemřelého syna. Podobně tak i v zemském právu českém i uherském mají příslušné normy na mysli vedle sourozenců jen děti dříve zemřelého sourozence. Pro vzdálenější stupně se již k právu reprezentace as nepřihlíželo; v právu německém na př. zůstali-li vzdálenější příbuzní v témž stupni, ale od různých předků (tedy na př. vnuci po dvou synech), dělila se pozůstalost podle hlav a nikoli in stirpes podle zásady »s o v i e l M u n d, s o v i e l P f u n d«.

Závažný význam při intestátní posloupnosti měl v právu střeoevropském rozdíl p o h l a v í; ženy původně neměly práva dědického. V době historické zůstaly toho stopy v méně výhodném jich postavení proti mužským dědicům. Nejen po celý středověk, nýbrž v některých právech, jako v zemském českém nebo uherském platilo pravidlo, že nemovitě statky mohou ženám připadnouti dědictvím jen v tom případě, není-li oprávněných potomků mužských. Při fideikomisech a selských usedlostech udrželo se přednostní právo mužů až do nové doby. Někdy, jako na př. v partikulárním právu německém nebo v polském (podle statutů Kazimírových pro Velkopolsko) ženy byly úplně vylučovány z dědictví statků rodových, jindy dokonce odpíráno jim dědit i movitost. I když pak ženy průběhem doby nabývaly dědické způsobilosti, nestály na roveň mužům. V polském právu na př. dcera vedle bratrů mohla dědit pouze 1/4 otcovských statků (t. zv. c z w a r c i z n a) a to jen tehdy, jestliže se jí nedostalo

⁷⁹⁾ Výslovné ustanovení o tom, že i dílní synové dědí po svém otci, má statut opatovecký z r. 1474 v kap. XVII.

věna téže hodnoty; v uherském právu mohly dcery bez ohledu na jich počet dostati jen $\frac{1}{4}$ pozůstalosti (t. zv. *quartalium*) jen když nebylo synů.

Omezení žen co do práva děditi nemovitosti sledovalo ten účel, aby se jednotlivé statky nedrobily a provdáním nepřecházely do rodiny mužovy. Podobnému účelu sloužilo též t. zv. *jus recadentiae* čili *jus devolutionis*, užívané v některých krajích Německa (Franky, Frýzsko, též ve Švýcarech). Nebylo-li totiž *descendentů* neb i *ascendentů* zůstavitele, připadly nemovitosti té větvi příbuzných, odkud přišly podle zásady »*paterna paternis, materna maternis*«.

Úplné rovnoprávnosti s muži v právu dědickém dosáhly ženy nejprve v právu městském. Stalo se to již průběhem středověku. K vývoji tomu vedly odchýlné rodinné i majetkové poměry městského obyvatelstva, živícího se převážně řemesly a obchodem, jež připouštěly v rozsáhlé míře soukromé vlastnictví a svobodné nakládání majetkem a tím i větší volnost v právu dědickém.

Pokud se týče příbuzných *polorodých*, byla jejich *intestátní* posloupnost upravována různými způsoby. V právu německém byli zařazováni buď o celý stupeň zpět za *plnorodnými*, nebo o poloviční, nebo jim byla přiznána jen poloviční část dědického dílu, jenž připadal *plnorodému*. V polském a uherském právu bylo užíváno zásady »*paterna paternis, materna maternis*«, arci v jiném smyslu než jak výše uvedeno. Děti téhož otce, avšak dvou matek (*fratres carnales*) dědily jen po otci, kdežto děti společné matky avšak dvou otců (*fratres uterini*) dědily jen jmění *materské*.

S *receptei římského práva* byla v Německu zavedena *intestátní* posloupnost podle 118. novely *Justinianovy*. Avšak jak *theorie* tak i *praxe* ji hleděla přizpůsobiti systému *parentelnímu*. Tých ukaz objevil se i při *Obnoveném zřízení zemském*, jak výše již řečeno. Novější zákonodárství přidrželo se opět systému *parentelního*. Počátek v tom učinil *patent* o dědické posloupnosti císaře Josefa II. z r. 1786, jenž zavedl systém *parentelní* do důsledků i pro vzdálenější příbuzné. Stejně tak bylo postupováno v občanském zákoníku rakouském i německém; poslední omezil jen *representační právo* na *prvé tři parentely*. Uherské právo přidrželo se v tom ustanovení občanského zákoníku rakouského (*elaborát judexkuriální konference* r. 1861).

§ 56. Odúmrť.

Nebylo-li *pokrevních dědiců*, stávala se *pozůstalost* o *odúmrť* (*bonum vacans, caducum, též devolutio, pols. pušcizna, něm. Heimfall, Fallgut*), jež náležela v právu *středoevropském* buď určitým osobám nebo *sdužením osob*.

Mezi osobami, jimž připadala *odúmrť*, na *prvém místě* byli *panovníci*, jimž bývalo právo na *odúmrť* výslovně vyhražováno jakožto *ius regale*. Právo to vyplývalo přímo z *povahy patrimoniálního státu*; *panovník* byl *majitelem veškeré neosazené půdy*, tudíž i *odumřelého statku*. *Nárok krále* na *odúmrť* byl uznáván již v *říši francké*; v jiných zemích *střední Evropy* se tento *regál* v *pramenech* objevuje v *pozdějším středověku* (v *Čechách* na *př. poprvé* r. 1245). V *německé říši* dostal se *odúmrtní regál* do rukou *zeměpánů*, jenom v některých *říšských městech* udržel se v rukou *panovníkových* do 16. stol. *Čeští králové* trvale *podrželi odúmrtní právo* k *statkům zemským*; *odúmrť* *městské* *popouštěli* od XIII. a XIV. stol. některým *měštům*. *Uherským králům* náležely jen *odúmrť* *šlechtické*, nikoli již *duchovenské, městské a selské*. V *Polsku* pozbyli *králové odúmrť* jak *městských*, tak i *selských* na *prospěch šlechty*; pokud se pak týče *statků zemských*, náleželo *králi odúmrtní právo* jen *formálně* — *nesmělť král* podle *zákona* z r. 1562 *takový statek* *sloučiti* se *statky královskými*, nýbrž byl *povinen znovu* jej *udělití* *jinému šlechticovi*.

Vývoj *osobního poddanství* vedl k tomu, že *odúmrť* po *poddaných* počaly býti *přiznávány* jejich *v rch nostem*. *Velkou roli* hrály zde zejména *odúmrť* *osob, usedlých na cizí půdě* *právem lenním* nebo *emfyteutickým*, jež připadaly *pozemkovému pánovi*.

Ve *středověku* se dále vyvinulo *odúmrtní právo* ve *prospěch* některých *komunit a ústavů*. Byla to v *prvé řadě*, jak již řečeno, *města*, jimž se *zdařilo* od *panovníka* *získati právo* k *odúmrť* *statkům* buď *zcela*, nebo *z části*. Dálo se to od XIII. stol. jak v *Německu*, tak i v *zemích českých i uherských*. V *českých městech* připadala *městu odúmrť* *pouze* po *příslušnících města*, kteří

s městem »trpěli«, t. j. na potřeby obecní přispívali, jeho soudu podléhali a obrany jeho se účastnili; v městech německých, v nichž bylo cizinecké právo ve 12. stol. odstraněno, omezení to neplatilo. Odúmrtního práva dále se dostávalo klášterům, nemocnicím, chudobincům a sirotčincům k pozůstalosti osob, které v nich zemřely nemajíce žádných dědiců. Také vídeňská universita obdržela při svém založení právo na odúmrtí po profesorech, doktorech, magistrech, bakalářích, ba i studentech a pedelech.

V novější době bylo právo k odúmrti převážně vyhrazeno státu, jakožto jeho právo výsostné.

§ 57. Darování pro případ smrti.

V střeoevropském právu byla původně jakákoliv poslední pořízení o pozůstalém majetku nepřipustna. Stála tomu v cestě jak nedílňost rodinného jmění tak i vůbec samotný základ dědickeho práva národů střední Evropy, spočívající na krevním příbuzenství. Kdo měl pokrevní příbuzné, kteří po právu byli povoláni k dědictví, nemohl si ustanoviti žádného jiného dědice.

Neměl-li někdo žádných oprávněných dědiců, stával se jeho majetek, jak již výše bylo řečeno, odúmrtí. Avšak z této zásady počaly býti časem připouštěny výjimky.

Podle starého práva franckého bylo dovolováno zůstaviteli, jenž neměl dědice, aby si jej opatřil tím způsobem, že někoho adoptoval in hereditatem adoptare). Adoptovaný tím vstoupil na místo řádného dědice příbuzného. Poněvadž se tím odúmrtní právo vylučovalo, bylo zprvu k tomu vyžadováno svolení lidového shromáždění, později krále. Podobným opatřením byla langobardská thingatio, jež se odbyvala v soudním shromáždění (thinx). Průběhem doby pak se tento akt zjednodušil na pouhé darování pro případ smrti. Zásada, že dědictví smí připadnouti jen oprávněným příbuzným dědicům se tím nerušila; mohlť býti uvedeného opatření užito pouze, když zůstavitel takových dědiců neměl.

Teprve vlivem církve dospělo se k tomu, že zůstavitel mohl

samovolně pořídit aspoň o části své pozůstalosti. Již v době francké stalo se obvyklým, že zůstavitelé poskytovali pravidlem kostelům darování za spásu své duše (donationes pro anima) pro případ smrti. Poslední pořízení v technickém slova smyslu to nebyla; spíše právní jednání mezi živými s účinkem na případ smrti. Dálo se to dvojím způsobem: prvním bylo t. zv. donatio post obitum, druhým pak darování s výhradou práva užívacího, jež se zvalo donatio de presenti. V prvním případě byly účinky darování vázány na suspensivní výminku dárcovy smrti; naproti tomu při druhém způsobu účinnost daru nastoupila ihned a dárci zůstala jen pouhá držba užitek (Nutzungs-gewere). Darovací akt se v obou případech prováděl traditione per cartam; tuto vykonal dárcce sám, nebo nebylo-li mu to možno, jeho důvěrník (Salmann). Donatio post obitum mohlo se státi též tím způsobem, že účinnost jeho nastupovala nikoli po smrti dárcovy, nýbrž až po smrti osoby třetí; stejně tak užítky při donatio de presenti mohly býti vyhrazeny jak ve prospěch dárcce, tak i třetích osob. Darování nemělo přesahovati část, která by zůstaviteli připadla, kdyby se za života s oprávněnými příbuznými (nedílňými) rozdělil, tedy t. zv. volný díl (Freiteil), ale nebylo to dodržováno.

Zmíněné způsoby darování pro případ smrti udržely se v právu německém po celý středověk. Užívalo se jich nejen ke zbožným účelům, nýbrž i mezi příbuznými, manželi, a to jak co do veškerého jmění, tak i jednotlivých kvot neb určitých sum peněz. Stará forma tradice per cartam byla nahrazena prohlášením před soudem; jenom v jižním Německu byla přípustnou též mimosoudní forma listem s pečeti.

Tyto právní akty, po německu zvané »Gemächte, Geschäfte, Gelübde«, záhy změny svůj ráz. Přijímajíce do sebe postupně prvky práva dědickeho, změny se znenáhla na akty, jimiž se upravovaly nikoliv přítomné, nýbrž budoucí nároky dědiců t. j. testamenty a dědicke smlouvy.

V zemích českých vyvinula se zbožná darování pro případ smrti stejně jako v Německu. V pramenech zvané jsou názvem »collatio« neb »legatio«. Někdy bylo pro ně užíváno i zápisu des-

kového (t. zv. »dání dskami«), avšak dosti zřídka, ježto bez souhlasu obdařeného nemohl dárce zápis ani změnit ani zrušit. Dědických smluv české právo neznalo; místo nich bylo užíváno spolku (srv. str. 161), do něhož bývaly pojímány výminky, jimiž se jeho účinky odsunovaly na případ smrti. Spolek se tím pak blížil smlouvě dědické. V právu polském byly sice smlouvy dědické známy, avšak vyskytovaly se jen ojediněle. Uherské právo uznávalo za dědickou smlouvu bratrskou a synovskou adopci (viz str. 173).

§ 58. Testament.

Testamenty jakožto jednostranné akty pořizovací vděčí svůj vznik vlivu církevnímu. Domácímu právu středoevropskému se přičily, odporující zásadě rodinné pospolitosti a nedílnosti rodinného jmění.

Podobně jako při darování pro případ smrti, jež byla právním aktem dvoustranným, počalo se užívati i jednostranných pořízení v Německu k darům za spásu duše (pro remedio anime, něm. Selgerät, Totgeschäft) a to nejprve u duchovenstva. Církev ponechávala světským duchovním — na rozdíl od mnichů — jejich majetek, avšak požadovala, aby aspoň to, co bylo z církevního úřadu získáno, opět se vrátilo církvi po smrti té neb oné duchovní osoby. Poněvadž si církev osobovala soudnictví nad duchovními, bylo i k poslednímu pořízení používáno součinnosti církevních orgánů. Duchovní prohlásil svoji poslední vůli buď před oficiálem církevního soudu nebo notářem, kteří sepsali příslušnou listinu, nebo před farářem a dvěma svědky; ba uznávalo i pořízení, jež duchovní pojal sám do soukromé listiny, kterou na smrtelném loži přítomným osobám svěřil. Takových závětí dochovalo se v Německu hojně již ze XIII. stol.

Po vzoru duchovních počaly se závěti ujímati též u laiků ve prospěch zbožných nadání, z kteréhož titulu se pak církev domohla i církevního soudnictví ve věcech testamentních. V dalším vývoji přešly testamenty do práva městského; byly pořizovány buď před dvěma členy městské rady nebo dvěma šefy, případně zůstavitel sepsal závět sám, kterou pak městské

radě nebo šefům předložil, jež pak byla opatřena městskou pečeti a tím potvrzena. Činiti poslední pořízení před farářem a dvěma svědky, tedy formou kanonickou, bylo od XV. stol. zakazováno. Nicméně i při světských testamentech dovedla církev obhájit své zájmy; bývalať do nich pravidelně pojímána darování za spásu duše církevními institucím. Tato poslední pořízení nebyla arci testamentem podle římského vzoru; nemuselať nutně obsahovati ustanovení dědice. Naopak obyčejně se v nich pořizovalo jen o některých kusech pozůstalosti, takže svou povahou se spíše blížila římským odkazům. O čem nebylo v poslední vůli pořízeno, připadlo dědicům z příbuzných, kteří byli »zákonnými« dědici. Posloupnost testamentní tudíž nevylučovala současně posloupnost zákonnou.

Možnost činiti poslední pořízení chovala v sobě arci nebezpečí pro příbuzné (zákonné) dědice. Jejich zájmům dostávalo se ochrany buď tím, že se vyžadoval k poslednímu pořízení souhlas dědiců, zejména šlo-li o nemovitosti zděděné po předcích, nebo se volnost pořizovací odkazovala do jistých mezí. Také zrozením vlastního dítěte považován byl testament mnohdy za zrušený. Řádné úpravy těchto poměrů dostalo se však zákonným dědicům teprve po recepci římského práva.

Stejně jako v říši německé vznikly testamenty vlivem církve i v zemích českých, v Polsku i v zemích uherských; v českém právu se mimo to uplatnil v tom směru též vliv německého práva městského, z něhož v zemském právu přejat byl i název závěti »kšaft« (t. j. Geschäft). Nebyly to rovněž testamenty v nynějším slova smyslu, nýbrž jednostranné akty pro případ smrti, obsahující podle nynějšího pojetí odkazy.

Činiti poslední pořízení bylo v českém právu zemském dosti ztěženo. Kdo měl nedílné příbuzné, nemohl kšaftem pořizovati, leda že by tito souhlasili. Kdo pak neměl nedílných příbuzných, mohl o svém majetku pořizovati, jestliže se mu k tomu dostalo svolení královského mocným listem (majestátem); v takovém případě se královo právo na odúmrtí vylučovalo. Jenom tehdy, jestliže někdo zápisem do zemských desk svůj statek někomu do jisté sumy zadlužil a při tom sobě v zápisu zároveň vymínil,

že do další sumy buď určité nebo neurčité bude moci kšaftem pořizovati, nebylo mocného listu královského třeba; zápis deskový nahražoval svolení královo. O movitostech mohlo býti závěti volně pořizováno a to od XVI. stol. i nedílnými příbuznými, ježto odúmrtné právo krále se vztahovalo pouze na nemovitosti. Tento stav se udržel až do Obnoveného zřízení zemského, které mocné listy královské vůbec odstranilo⁸⁰⁾ a zůstaviteli poskytlo volnost pořizovati též o nemovitém jmění podle vlastní vůle, neměl-li vlastních synů.

Naproti tomu české právo městské připouštělo již dosti záhy svobodu testovací. Výhody té zprvu požívali jen měšťané těch měst, jimž král v městském privilegiu pořizovací právo propůjčil. Avšak od r. 1372 bylo toto právo uděleno Karlem IV. a jeho synem Václavem všem městům královským.

Dalekosáhlému omezení podléhaly testamety též v právu polském. Bylo možno jimi pořizovati jenom o věcech movitých včetně peněz. Nemovitosti byly z dispozice testamentní zásadně vyloučeny. Konstituce radomská z r. 1505 (v čl. 4.) výslovně prohlásila testamety o nemovitostech za neplatné (testa-

⁸⁰⁾ Mocné listy a tím i odúmrtné právo královo bylo lze obejít t. zv. nápadním zápisem s místem, kterýž prostředek byl vymyšlen v Čechách v XV. stol. a po celé XV. i XVI. stol. ho bylo hojně používáno. Vlastník statku, jenž neměl nedílných dědiců a nechtěl, aby jeho statek připadl jako odúmrtí královské komoře, nýbrž chtěl jej zůstaviti osobě neb několika osobám, které si vyvolil, dal zapsati do zemských desk, že jim dluhuje určitou sumu peněz, kterou jim má zaplatiti teprve po své smrti a kdyby nezaplatil, že věřitelové mají právo v jeho statek se uvázati. Suma peněz v zápise uvedená, byla obyčejně jen smyšlena (fingována). Při tom však za jmény osob, v jejich prospěch zápis svědčil, ponechal prázdné místo, aby takový zápis s místem mohl později odvolati nebo změnit, kdyby si vše jinak rozmyslil. V zápisu si obyčejně vymíňoval, že má býti dluhu prost, kdyby věřitelé zemřeli dříve než on a dále, kdyby jen jeden z nich od zápisu upustil, že to má platnost za všechny. Potřeboval potom vyplniti prázdné místo jen jménem osoby, které mohl důvěřovati, jež prohlásila, že od zápisu upouští, čímž toto skryté poslední pořízení bylo odvoláno. Neponechal-li zůstavitel za jmény dotčených osob volné místo, čili učinil-li nápadní zápis bez místa, nemohl arci již provést s ním žádné změny, jestliže ti, jimž statek byl zapsán nesouhlasili. Pak-li zůstavitel měl anebo později dostal děti, nastupovaly tyto v dědictví po otei, jakoby zápisu nebylo; v tom případě slul zápis svěřený a neprospěl zapsaným věřitelům, leda že by dědici zůstavitele zemřeli. Zvolené posloupnosti dosahovalo se tedy, jak zřejmo, cestou specifikované zástavy.

menta super bonis immobilibus facta nullius sunt roboris nulla-
que reputentur). Tato zásada zůstala v platnosti až do zániku
polské říše jak pro šlechtu tak i stav městský, pro statky zemské
i majetek městský. Přípustny byly jenom dvě výjimky: zůsta-
vitel mohl testamentem zůstaviti zastavený statek královský králi
a učiniti testament ve prospěch svých oprávněných příbuzných,
v kterémžto posledním případě se jejich právo k pozůstalosti
vlastně jen ztvrdzovalo.

Rovněž uherské právo nebylo testamentům příznivo. Podobně jako v právu českém bylo k nim zprvu zapotřebí souhlasu královského, jenž udílen formou privilegia. Na základě jeho mohl pak šlechtic, jenž neměl mužských potomků, učiniti poslední pořízení ve prospěch dcer, manželky a církve. Ale zlatá bulla Ondřeje II. z r. 1222 přinesla (v čl. 4.) šlechtě již jistý ústupek; královského privilegia nebylo již třeba při statcích rodových, nýbrž jenom donačních. U těchto pak zmíněná podmínka odpadla na základě dekretu Ondřeje III. z r. 1290 (čl. XXXII). Při tom však stále byla zachovávána zásada, že poslední pořízení je přípustno jenom v nedostatku mužských descendentů a ve prospěch příbuzných, manželky a církve. Ani zákon z r. 1715 nepřinesl naprostou svobodu pořizovací v zemském právu uherském; byloť dovoleno testovati pouze o jmění, s nímž mohl zůstavitel svobodně nakládati, tedy jen, pokud šlo o bona quesita. V městech uherských bývala svoboda testovací hned od počátku měšťanstvu vyhrazována v městských privilegiích; rozsah její byl však různý.

Co se týče formy testamentu přijal notářský řád Maximiliánův (z r. 1512) římský soukromý testament písemný i ústní se sedmi svědky. Avšak v praxi se to v Německu valně neujalo a setrvalo se při staré formě testamentu buď před soudem nebo testamentu notářského. České právo zemské vyžadovalo při písemném kšaftu dvou nebo tří svědků zachovalých (»dobrých lidí«); na Moravě bylo zapotřebí (podle knihy Tovačovské) aspoň šesti svědků. Testament u zemských desk nepotřeboval svědků. Ústní testamety byly celkem výjimkou; vyskytovaly se hlavně při posledním pořízení o movitostech. Také Koldínův zákoník,

ač značně stál pod vlivem práva římského, spokojil se při testamentu ústním i písemném dvěma svědky. Obnovené zřízení zemské předepsalo 3—5 svědků. V polském právu vyžadoval svědků pouze testament ústní; při písemné závěti, sepsané vlastní rukou testátora, jich třeba nebylo. Vedle těchto forem užíváno též testamentu před soudem nebo veřejným notářem v starší době též před králem). Písemné vlastnoruční testamentsy, jakož i ústní před svědky a testament notářský byly však dovoleny jenom šlechtě, nikoli měšťanům. Ústní testamentsy byly r. 1726 výslovně zapovězeny, ježto poskytovaly snadnou možnost zneužití; projevil-li zůstavitel ústně svou poslední vůli, byli svědkové povinni ji sami sepsati a zůstavitel svým podpisem potvrditi. V právu uherském sepisovány byly zprvu testamentsy do listiny (carta), která byla potvrzena královskou pečeti; od XIII. stol. bylo třeba, aby zůstavitel projevil svou poslední vůli před »věrohodným místem« (locus credibilis), t. j. před kapitolou nebo klášterním konventem, o čemž pak byla zůstaviteli vydána příslušná listina (notitia). Od XVIII. stol. bylo lze závěti prohlašovati též před královskou uherskou dvorskou kanceláří a úřady komitátními jakožto místy věrohodnými; testamentsy před nimi zřízené měly povahu testamentsů veřejných; jakožto soukromé pak připuštěny testamentsy písemné i ústní v přítomnosti 5 svědků.

Písemné testamentsy bylo obecným zvykem opatřiti pečeti zůstavitele i svědků, resp. úředního orgánu, před nímž byly učiněny. Mělo to jiný význam než v právu římském, v němž jednalo se o pouhé uzavření, zapečetění listiny. V právu obecném i středoevropském ověřovaly se pečeti podpisy osob při testamentu zúčastněných.

Z práva římského přejaty byly do práva národů středoevropských též některé testamentsy privilegované, avšak s různými změnami. Tak na př. Obnovené zřízení zemské přejalo »testamentum pestis tempore conditum« a »testamentum militis«. Pro prvý se však spokojilo se 2 svědky, ba i jakýmkoliv záznamem poslední vůle vůbec beze svědků; testament pozbýval platnosti uplynutím jednoho roku, kdy morová nákaza přešla.

Totéž platilo i pro testament vojenský, avšak výhod jeho požívali nejen vojáci v činné službě, nýbrž i vojáci v zajetí jakož i osoby, jež se dostaly pod cizí nadvládu. Polské právo připouštělo ústní vojenskou závěť s 2 svědky nebo s jedním svědkem; svědci byli však povinni obsah poslední vůle potvrditi přísežně před vojévůdcem (»hejtmanem«) nebo velitelem praporu. K privilegovaným testamentsům počítán v Polsku též testament zřízený na cestě nebo v cizině; tyto bylo možno učiniti před soudem místa, kde zůstavitel meškal, v cizině pak před úřady zahraničnickými. Do práva uherského dostaly se privilegované testamentsy teprve s novými předpisy o posledních pořizích v r. 1715.

Moderní zákonodárství uznalo testament před soudem nebo notářem t. j. testament veřejný za rovnocenný s testamentem soukromým a písemným či ústním a upravilo jejich náležitosti přesnými předpisy. Vedle těchto řádných forem testamentu byly připuštěny i mimořádné, při nichž zákon poskytuje jisté úlevy (podle rak. zák. občanského na př. při posledním pořizení, které se učini za námořské plavby neb v místech, kde panuje mor nebo jiné podobné nákazy; úlevy vojenských závětí jsou upraveny ve vojenských předpisech).

Co se týče obsahu testamentu, dospívalo středoevropské právo jen pozvolna k názoru, že testament má obsahovati platné ustanovení dědice. V Německu byla ta zásada vlivem recepce přivedena v obsáhlé míře k platnosti, avšak úplně přece jen nepronikla. Saský zákoník z r. 1863 podržel na př. staré hledisko, že ustanovení dědice není nezbytnou podmínkou testamentu. V právu českém stejně si počínalo ještě Obnovené zřízení zemské;⁸¹⁾ rovněž polské i uherské právo nepožadovalo pro testament ustanovení dědice. Teprve občanský zákoník rakouský zavedl v zemích monarchie habsburské po vzoru práva římského testament a kodicill. Naproti tomu občanský zákoník německý rozdíl ten odstranil a v testamentu již nevyžaduje ustanovení dědice.

Vedle testamentsů jednoduchých vyvinuly se v Německu od

⁸¹⁾ Stanovením, že »kšaft nic jiného není nežli vysvědčení a vyjvení poslední vůle lidské, jak by kdo chtěl, aby po smrti jeho s statkem a s věcmi jemu vlastně náležejícími a v moci jeho zůstávajícími zachováno býti mělo«; obdobné ustanovení měl i Koldínův zákoník.

XIV. stol. také testamenty společné (testamenta simultanea), jimiž dvě nebo více osob činilo poslední pořízení na jedné listině. Obyčejně to byly testamenty manželů, kteří se vzájemně ustanovili za dědice (testamenta reciproca), ač mohli jimi býti jmenováni i jiní dědicové. Jinou odrůdou společných testamentů byla testamenta correspectiva, závislé na sobě do té míry, že zrušením jednoho zanikal i druhý. Rakouský a německý občanský zákoník připustil je pouze mezi manželi.

Zůstaviteli bylo volno kdykoliv testament měniti nebo zrušiti. Dálo se to zpravidla zřízením testamentu nového, čímž starý pozbýval platnosti. České právo zemské bylo v tom směru přísnější; nový testament rušil dřívější jenom tehdy, jestliže si zůstavitel v prvním testamentu výslovně vyhradil právo zrušiti jej pozdějším posledním pořízením. Neučinil-li toho, zůstala prvá závěť v platnosti a nový testament neplatil. Ale Obnovené zřízení zemské to odstranilo.

Aby bylo zabezpečeno skutečné provedení testamentu, stalo se od XII. a XIII. stol. v Německu zvykem stanovit zvláštního vykonavatele poslední vůle (exekutor testamenti, Treuhänder, Seelgeräter). Obyčej ten se ujal i v zemích českých, polských i uherských (v zemích českých slul vykonavatel kšaftu »poručníkem«). Vykonavatelem poslední vůle mohl býti některý z příbuzných nebo i osoba cizí. Jemu náleželo převzítí pozůstalost do držby, spláceti dluhy, vymáhati pohledávky a provésti rozdělení pozůstalosti podle poslední vůle zůstavitele; určití výši zbožného darování pro anima bývalo nezřídka ponecháno jeho úvaze.

Po recepci byla instituce ta podržena, ač ji římské právo neznalo. Přijata byla i do moderních zákoníků.

§ 59. Smlouvy dědické.

Dědické smlouvy, jimiž se mezi smluvními stranami ujednávala dědická posloupnost, vyvinuly se v pozdním středověku. Nejdříve se počaly vyskytovat mezi manželi, kteří se jimi za-

jišťovali vzájemné právo dědické. Jakožto samostatná instituce dědického práva byly dědické smlouvy vyvinuty v Německu po recepci vlivem theorie německých juristů, jež stála zde v odporu s právem římským.

Smlouva dědická mohla se týkati buď celého dědictví nebo jen jeho části. Mohlo jí býti založeno jak nové právo dědické (pactum successorium acquisitivum), tak i výslovně zajištěno zákonné právo dědické (pactum successorium conservativum). Smlouva mohla zníti buď ve prospěch jedné smluvní strany nebo býti vzájemnou. V právu obecném (podle převážného mínění doktriny) nevyžadovala žádné zvláštní formy.

Z dědických smluv měla zejména důležitost dědická sbratření mezi rodinami nebo liniemi vysoké šlechty pro případ, že by jedna z nich vymřela. Výnosnými staly se tyto smlouvy zejména dynastií Habsburků.

Dědickou smlouvou bylo možno též zřeknouti se dědického práva, arci jen takového, které smluvní straně náleželo. Podle práva obecného mohla se smluvní strana zřící dědického práva pouze za svou osobu, ale nikoli za své potomky; v partikulárních právech byla naproti tomu přípustná i tato eventualita. Smlouva podle obecného práva byla rovněž bezforemná. V praxi měly význam v tom směru hlavně smlouvy, jimiž se zříkaly dědictví dcery vysoké šlechty, čímž se hledělo zabrániti znenáhla vznikající rovnoprávnosti žen s muži v právu dědickém. Obyčejně se zřeknutí dělo ve prospěch větve mužských potomků; pakliže tato vymřela, připadlo dědictví dceři, jež se ho odřekla (regrediente) a jejímu potomstvu, jindy zas přiznáváno dceři nebo nejbližší příbuzné posledního majitele.

Novější zákonodárství pojalo smlouvu dědickou do systému práva soukromého a předepsalo pro ni písemnou nebo soudní formu. Rak. občanský zákoník připouští ji pouze mezi manžely a požaduje formu notářského spisu.

§ 60. Zvláštní druhy dědické posloupnosti k nemovitostem.

1. Posloupnost lenní. Podle své povahy byl lenní poměr svazkem, jenž trval jen po dobu života lenního pána i vasala; smrtí jednoho uob-

druhého končil a lenní statek tudíž nebyl dědičným. Když se však dospělo k dědičnosti léna, vytvořilo se pro ně odlišné právo dědičné, přizpůsobené vojenské povaze lenního poměru.

Zprvu bývala posloupnost as omezena na syna vasalova, později pak byla rozšířena na mužské descendenty vůbec, pokud byli k lénu způsobilými. Ženy v důsledku vojenské povinnosti lenní byly vyloučeny. Rovněž byli vyloučeni příbuzní poboční, jimž mohlo být dědičné právo k lénu nejvýše uděleno lenními smlouvami. Nebylo rovněž dovoleno dělit lenní statek mezi dva stejně blízké dědice, aby jeho hospodářský výnos neklesal. Smlouvou a partikulárním zákonodárstvím mohly být arci i v tom připuštěny výjimky; nebylo rovněž zapovídáno, aby dva dědici měli léno společně.

Naproti tomu langobardské právo lenní přiznávalo dědičné právo k lénu nejen descendentům, nýbrž i pobočným příbuzným, avšak z těchto jen těm, kteří pocházeli od prvního nabyvatele léna, pro něž tedy léno bylo, »*feudum paternum*«. Příbuzní, kteří v původním nabyvateli léna neměli svého předka, pro něž tedy bylo léno »*feudum novum*« k dědictví povolání nebyli, leda že by zvláštní smlouvou jim to bylo vyhrazeno. Při tom pobočný příbuzný měl výhodu t. zv. sukcese »*ex pacto et providentia maiorum*«, t. j. mohl převzít jen statek lenní a majetek alodní odmítnouti, čímž se zprostil ručení za dluhy mimo léno. Naproti tomu *descendent* mohl odmítnout jen alod i léno dohromady.

Pořadí dědiců spočívalo na systému lineogradiálním, tedy podle parentel, avšak s jistými úchytkami. Neplatila také zásadně sukcese individuální, nýbrž více oprávněných dědiců mohlo nastupovati společně podle poměrné kvoty; mohli se též rozdělit.

Langobardské lenní právo bylo recipováno téměř v celém Německu. S odstraněním feudalismu v XIX. stol. pozbylo lenní právo dědičné významu.

2. Posloupnost při kmenových statech vysoké šlechty. Dědičné právo k těmto statkům bývalo upraveno autonomním řádem; zpravidla bývala stanovena individuální sukcese podle primogenitury. Ostatním synům a dcerám bývaly určovány apanáže.

3. Posloupnost při rodinných fideikomisech byla vždy *successio ex pacto et providentia maiorum* jako u léna a to jak pro descendenty tak pro pobočné příbuzné. Posloupnost stanovil zpravidla zakladatel fideikomisu ve fundační listině (viz str. 70); neučinil-li tak, nastávala posloupnost zákonná.

4. Posloupnost při selských usedlostech. Skutečnost, že dělbou selských statků hospodářský jejich výnos klesal a obyvatelstvo chudlo, vedla záhy k tomu, že při dělbě počal se ujímati obyčej ponechávati statek po smrti otcově pouze jednomu synovi; ostatním synům mělo se dostat jen odbytého,

jehož výši i výplatu uložil zůstavitel hlavnímu dědici. U statků poddanských hleděly pozemkové vrchnosti brániti jejich dělbě; čím více bylo selské poddanství přituzováno, tím značněji bylo dědičné právo selské omezováno. Z obyčeje a místy i cestou zákona vyvinulo se tak zvláštní selské právo dědičné; základním jeho jádrem bylo, že selský statek po smrti otcově připadal nejmladšímu synovi (selský minorát). Ostatním synům mělo se dostat odbytého, případně jiného zaopatření (třebas na samém statku).⁸²⁾

Zákony o zrušení selského poddanství z XIX. stol. většinou odstranily zvláštní dědičné právo selské. (V Rakousku stalo se to zvláštním zákonem z 27. června 1868, jímž zrušena nedílnota selských statků.) Ale záhy se ukázalo, že obecné platné právo dědičné, dopouštějící dělbu pozůstalosti mezi více dědiců, je pro selské statky nevhodné a vede k úpadku selského stavu. Proto bylo selské právo dědičné v zemích střední Evropy znovu zaváděno. Rakouský rámcový zákon z 1. dubna 1889 na př. stanovil, že při statku střední velikosti má nastupovati pouze jeden dědic, jehož určení bylo ponecháno zákonodárství zemskému (v Čechách stalo se tak zemským zákonem z r. 1908).

5. Posloupnost při statech donačních v zemích uherských. Řád dědičné posloupnosti ohledně těchto statků býval stanoven králem v donační listině. K dědictví byli povoláváni buď jen synové, nebo obě pohlaví, nebo v první řadě povolávání muži a teprve po jejich vymření ženy a pod. Avšak donatář měl právo řád ten pozměniti; statky udělené jen pro pohlaví mužské mohl učiniti přístupnými i ženám a naopak zase statky, jež byly darovány pro oboje pohlaví, mohl omeziti jen na pohlaví mužské. Ba dokonce donatář mohl nejen jednomu synovi zůstaviti více než druhému, nýbrž jej i z dědictví vůbec vyloučiti, ačkoli se to přičilo »přirozenému právu« dědičnému. Avšak učiněnými změnami v dědičném řáde nesměla být způsobena újma právu fisku na zpětný nápad. Jestliže tedy bylo dědičné právo stanoveno donační listinou jen pro muže a donatář je rozšířil na oboje pohlaví, platilo to jen do vymření pohlaví mužského, načež nastala kaducita ve prospěch krále.

⁸²⁾ Patent z 11. srpna 1771 pro Tyroly stanovil, že statek dědí syn zůstavitelem určený; nebylo-li nic určeno, byl rozhodným místní obyčej a v třetí řadě prvorozenství. Patentem z 29. IX. 1790 byly tyto zásady rozšířeny i na další rakouské země.

Ascendenti pravidlem donační statky nedědili, leda že by v donační listině bylo výslovně na ně pamatováno. Byloť zásadou, že donace se udílejí jenom »heredibus et posteritatibus«, tedy pro potomstvo. Rovněž bratr po bratrovi nedědil statky donační, necht' jich bylo nabyto před rozdělením nebo po něm.

Právo měniti řád dědické posloupnosti náleželo pouze prvému nabyvateli donačních statků (donatáři); jeho nástupci již ho neměli. V jejich rukou stával se donační statek jměním dědovským, s nímž byla volná dispozice omezena a bylo nutno se řídití platným právem intestátním.

Patentem ze dne 29. listopadu 1852, jímž byl v zemích uherských zaveden rakouský zákoník občanský, svrchu zmíněné dědické právo k donačním statkům odpadlo a místo něho nastoupilo obecně platné právo dědické.

Dodatek.

§ 61. Právo autorské.

Potřeba právní ochrany děl literárních objevila se s vynálezem knihtisku, jenž v nebyvalé míře umožňoval hospodářské využití duševní tvorby. Poněvadž pak nebyly nové živnosti tiskařské kladeny žádné meze, počaly se záhy otiskovati hledané knihy, které byly již jinde vytištěny, aniž by autor nebo jeho nakladatel dali k tomu souhlas. K tisku přidružil se tím způsobem p a t i s k, jímž poctiví podnikatelé tiskařské živnosti i autoři byli poškozováni.

Ochrany proti této újmě hleděli nakladatelé dosáhnouti tím, že si vymáhali od panovníka (v Německu též od zeměpánů nebo městských rad) privilegia, v nichž se zapovídalo všem třetím osobám tisknouti privilegovanou knihu po jistou řadu let (v Čechách na př. obyčejně na 10 let) anebo byla-li již patišťena, tedy ji rozšiřovati a prodávati. Zprvu byly tyto výsady udíleny nakladatelům, ježto jen tito měli na tom zájem, aby odbyť jejich knih nebyl zatlačován lacinějším patiskem. Později dostávali je i autoři, avšak jenom výjimečně, šlo-li o významné spisovatele.⁸³⁾

Vedle výsad proti patisku byly jednotlivcům udíleny výsady

⁸³⁾ V Čechách obdržel na př. 10letou ochranu Václav Hájek z Libočan na svou českou kroniku, vytištěnou r. 1541 a Oldřich z Prostiboře a na Lachovicích r. 1549 od Ferdinanda I. na »Práva a zřízení zemská království Českého«.

rázu živnostenského, jež jim zaručovaly monopolní právo k tisku určité knihy; každý jiný tiskař nesměl takové dílo ani poprvé tisknouti. Výsada tohoto druhu byla zejména výnosnou při tisku kalendářů; v Německu dokonce učinili zeměpáni z prodeje kalendářů formální regál, který buď propachtovali nebo vybírali z kalendáře poplatek kolkový.⁸⁴⁾

Ochrana, poskytnutá privilegiem, byla arci povahy výjimečné, koncesí pro ten neb onen případ, takže patisk knih neprivilegovaných nedoznal tím žádné újmy. Avšak nezamezil se tím ani patisk knih privilegovaných; udělené výsady nebylo dbáno.

Dále pokročily již jednotlivé obecné zákonité zákazy patisku, jež byly v Německu vydávány od XVI. stol. Obsahovaly trestní ustanovení na porušení nakladatelských privilegií a t. zv. saský mandát z 18. prosince 1773 vystoupil již proti patisku vůbec a zaručil saským knihkupcům ochranu co do jejich knih, tištěných na saském území, ať privilegovaných nebo neprivilegovaných. Patiskařům byla uložena povinnost nahraditi způsobenou škodu; prodej patisků zakázán jak domácích, tak cizích pod trestem jejich konfiskace a peněžité pokuty. U lipské knižní komise byl dále zaveden rejstřík, do něhož mohl si nakladatel dáti zapsati knihy svého nákladu, čímž se před patiskem pojistil stejně, jako kdyby si opatřil privilegium. Byl-li poškozovaný knihkupec cizincem, požíval ochrany jen tehdy, bylo-li v jeho domovině vůči saským poddaným šetřeno reciprocitě.

Uvedené zákazy směřovaly podobně jako udílené výsady k ochraně knižního obchodu, takže přes nakladatelské právo nezasahovaly. Zatím však v theorii i praxi pronikalo čím dále tím více mínění, že zdroj nakladatelova práva spočívá v duševní tvorbě a že tudíž a u t o r o v i náleží právní panství nad jeho dílem jakožto »duševní vlastnictví«.

Názor tento došel nejprve uplatnění ve Francii v době velké

⁸⁴⁾ Autoři, kteří spisovali jiná díla než kalendáře, dostávali obyčejně skrovný honorář. Aby si pomohli k lepším příjmům, d e d i k o v a l i bohatým příznivcům své spisy, kteří se jim za to štědrě neb aspoň slušně odměnili. Obyčej ten rozmohl se hlavně na počátku XVII. stol., ale vyhubil do té míry, že některá města v Německu si dedikace výslovně zakázala.

revoluce. Tato odstranila všechny staré výsady, takže odpadla tím i privilegia nakladatelská. V náhradu za to byl národním konventem vydán 13. ledna 1791 dekret a 24. července 1793 zákon o literárním a uměleckém vlastnictví. Prvý zaručil autorům dramatickým výlučné právo provozovací k jejich dílům po dobu života a 5 let po smrti ve prospěch dědiců, druhý pak poskytl spisovatelům, hudebním nakladatelům, malířům a kreslířům výlučné právo hmotně využití vlastních děl na dobu života a jejich dědicům ještě na dalších 10 let. Právní ochrana, které až dosud požívali nakladatelé, přenesena byla tím na autory a jejich dědice. Pozdějšími zákony byly uvedené lhůty prodlužovány.

Nová forma, kterou znamenalo právo autorské, nabyta postupem doby všeobecného rozšíření; ve všech kulturních zemích bylo autorské právo cestou zákona zaváděno a postupně zdokonalováno. Pokud jde o Německo, sliboval již čl. 18. akty německého bundu z r. 1815, že spolkové shromáždění bude se mezi prvými záležitostmi zabývatí náležitými opatřeními k ochraně autorů a nakladatelů proti patisku. Avšak teprve r. 1837 vydán byl zákon, jenž stanovil, že na území bundu nesmí býti žádné dílo bez souhlasu autora tištěno ani rozmnoženo. Podobně jako ve Francii byla zde právu autorskému stanovena pevná lhůta a to 10 let. Lhůta tato byla však minimální hranicí, která mohla býti zákonodárstvím jednotlivých zemí bundu prodlužována. Pokud se týče patisku, bylo zároveň ustanoveno, že zhotovené exempláře jest konfiskovati; při patisku děl uměleckých měl mimo to býti zabaven i materiál, k jejich zhotovení určený. Na základě těchto základních předpisů byly pak v jednotlivých zemích německého bundu vydány zákony, jež stanovily bližší modalitty. Po vzniku německé říše byl dne 11. června 1870 vydán jednotný říšský zákon o právu autorském, týkající se děl knižních, obrazů a hudebních skladeb, r. 1876 pak další zákon, jímž upraveno autorské právo při uměních výtvarných.⁸⁵⁾

⁸⁵⁾ Podle zmíněného zákonodárství německého vydán byl autorský zákon uherský z 26. dubna 1884.

Po Německu přistoupilo k ochraně autorského práva i Rakousko, jež do té doby zaujímalo vůči patisku příznivé stanovisko. Dvorským dekretem z r. 1775 byl zapovězen jen patisk knih domácích, vydaných rakouským nakladatelem; patisk knih cizích byl tedy mlčky dovolen. Nový dekret z r. 1781 dovolil pak jej výslovně, takže cizinci byli úplně vydáni na libovůli rakouských tiskařů; Vídeň stala se přímo pověstnou jakožto středisko patiskařů. Vláda to podporovala v duchu tehdejší merkantilistické politiky, aby peníze nešly ze země za cizí dovážené knihy; mimo to působila v tom i snaha císaře Josefa II., aby se mezi lidem co nejvíce šířilo vzdělání, což se umožňovalo i dovozením patisku cizích knih, které pak bylo lze lacino nakupovati. Poměry tyto se vlekly až do čtyřicátých let XIX. stol., kdy vydány nové dekrety proti patisku (r. 1840, 1841, 1845), jichž normy byly pak sloučeny do císařského patentu z 19. října 1846. Ochrana práva byla v něm stanovena na doživotí autorovo a 30 let po jeho smrti. Zmíněný patent podržel platnost až do r. 1895, kdy vydán byl v Rakousku nový zákon o právu autorském.

Průběhem let jevila se čím dále, tím více potřeba nové reformy práva autorského. V Německu byla po poradách v říšském úřadě justičním se znalci vypracována r. 1899 osnova nového zákona autorského, která pak v poněkud pozměněné formě byla přijata říšským sněmem a jako platný zákon vstoupila v působnost od 1. ledna 1902. K reformě rakouského zákona došlo až po první světové válce po zániku habsburské monarchie, kdy v nástupnických státech byly vydány moderní autorské zákony.⁸⁶⁾

Zákony o právu autorském skýtaly ochranu autorům přirozeně jen na příslušném území státním. Mohutný rozvoj duševní tvorby volal však též po ochraně mezinárodní, jíž bylo arci lze docílit jenom mezistátními smlouvami. Počátek k tomu učinila bernská konvence z r. 1886, k níž přistoupily četné státy

⁸⁶⁾ V Československu byl vydán autorský zákon z 24. listopadu 1926, k němuž přistoupila později nověla z 24. dubna 1936. Polský zákon autorský vyšel v r. 1926, uherský 1921, jugoslávský 1929, rakouský 1936.

evropské i mimoevropské. Usnesení této konvence byla později měněna pařížskou dodatečnou aktou a deklarací z r. 1896, zejména pak smlouvou berlínskou z r. 1908 (t. zv. »revidovaná bernská konvence«) a naposledy konvencí v Římě r. 1928.

S vývojem autorského práva třibil se též názor na jeho podstatu. Hledisko, že jde o duševní majetek, bylo (s výjimkou Francie) opuštěno a převládl názor, že autorské právo je právem ke statku nehmotnému (imaterielnímu).⁸⁷⁾ Méně zastáván je názor, jenž posuzuje zmíněné právo jakožto čistě personální.

V poslední době vyskytly se nové theorie o povaze práva autorského. Podle jedné z nich (Mitteisovy) sluší na př. autorské právo připočísti k pracovnímu právu v širším slova smyslu; jest pracovním právem duševně tvořícího člověka. Jiná (Allfeldova) považuje právo autorské za právo zvláštního druhu, jež se skládá z osobních a majetkových prvků právních, v důsledku čehož mu náleží v právním systému zvláštní místo. »Trialistická« theorie (Elsterova) shledává v právu autorském dokonce tři právní prvky: majetkový, osobní a soutěžní. Uvedené theorie, snažící se přizpůsobiti současnému stavu práva autorského, jsou výmluvným dokladem jeho stále pokračujícího rozvoje.

V souvislosti s právem autorským vyvinula se též zvláštní ochrana vzorků, na základě které bylo jejich původcům vyhrazeno právo zhodnotiti je pro výrobu průmyslovou po určité době. V právu anglickém, americkém a francouzském dalo se tak již ve stol. XVIII. (francouzské ordonance na př. chránily výrobky lyonského hedvábnictví tím, že zapovídaly pod trestem napodobiti, odciziti, prodati, půjčiti a přímo i nepřímo použití vzorcových kreseb), v monarchii habsburské a v Německu až ve stol. XIX. V Rakousku byl vydán zákon (cís. patent) v r. 1858, v Uhrách 1868; v Německu teprve r. 1876. Podmínkou poskytnutí ochrany bylo, aby vzorek nebo model byl nový, originální a vkusný a zapsán do vzorkového rejstříku. Uvedené

⁸⁷⁾ Theorii té, zastávané zejména Kohlerem, bylo mimo jiné právem namítnuto, že »imaterielní statek« jest jen obcházením pojmu »věc nehmotná«, takže vyplývají z toho tytéž námitky jako proti duševnímu vlastnictví.

zákony vycházely při tom z pojmu práva autorského; naproti tomu nový zákon německý z r. 1891 k ochraně t. zv. užitkových vzorků, uvedl tyto do souvislosti s právem patentním, jež bylo tehdy zároveň reformováno.

Lhůta ochrany vzorků stanovena byla kratší než při dílech literárních nebo uměleckých, obvykle na 3 roky. Ochrana v cizině je zajišťována mezinárodními smlouvami.

§ 62. Právo patentní.

Podobně jako tvůrci děl literárních byli zprvu též vynálezci nuceni domáhati se ochrany vynálezu pomocí privilegia. Taková privilegia vyskytovala se, pokud jde o státy středoevropské, již v XVI. a XVII. stol.,⁸⁸⁾ byla však udělena jen velmi zřídka. Známy zákon anglický z r. 1623, jenž zapověděl udíleti privileje a dovolil propůjčiti patent na nové a užitečné vynálezy p r v é m u a p r a v é m u v y n á l e z c i, zůstal jak v Německu, tak i v Rakousku ještě v XVIII. ba i počátkem XIX. stol. bez odezvy. Nejen že bylo setrváváno na staré formě privilegia, jež záviselo od libovůle monarchy, nýbrž i v udílení jejich bylo spatřováno jen nutné neb spíše zbytečné zlo. Zejména v Rakousku za vlády Marie Terezie a Josefa II. bylo udílení privilejí na vynálezy zhusta odpíráno pod vlivem tehdejší nauky fysiokratické, jež hlásala svobodu práce i obchodu.

Modernější ráz měla již patentová privilegia, vydávaná počátkem XIX. stol. Prvý rakouský patentní zákon z r. 1810 prohlašoval sice propůjčení privileje za právo vladařovo, avšak udílení záviselo jen na principu ohlašovacím a zaplacení stanovené taxy; doba trvání činila 10 let. T. zv. »pruské publicandum« z r. 1815 poskytlo již právo udíleti patenty ministrové a to na dobu od 6 měsíců do 15 let a to hlavně pro tuzemce. V Bavorsku (od r. 1825) směl trvati patent rovněž nejdéle 15 let; patentním

⁸⁸⁾ Nejstarší známé privilegium v habsburské monarchii pochází z roku 1560. Ferdinand I. je udělil Hanuši Kundračovi z Přesnice na vynález přísady k uhlí a dříví, čímž se uspořila polovina paliva, takže přestalo nemírné kácení lesů.

úřadem bylo ministerstvo obchodu a veřejných prací. Podobně i v jiných státech německých počaly býti vydávány zvláštní zákony k ochraně vynálezů, v jiných pak patenty udílěny bez zákona jakožto prosté opatření státní správy.

Na další vývoj patentního práva v habsburské monarchii mělo vliv zákonodárství francouzské. Patentní zákon francouzský z r. 1791 přiznával vynálezci p r á v o na ochranu vynálezu, k čemuž dostačilo prosté řízení ohlašovací. Když r. 1815 připadlo království lombardsko-benátské, kde zmíněný zákon byl v platnosti, zpět k monarchii, byl na jeho základě vydán nový zákon patentní r. 1820. V pozdějších letech byl tento zákon měněn, naposledy před první světovou válkou r. 1897. V Československu doznal tento zákon pak dalších změn pozdějšími úpravami. V Uhrách byl vydán zvláštní zákon patentní r. 1895, jenž průběhem let doznal také četných změn.

Déle se vlekla řádná úprava patentního práva v Německu, kde od čtyřicátých až do sedmdesátých let minulého století byl proti patentům stále směr nepřívznivý, ač německý spolek celní jakož i spolek německých inženýrů, vzniklý v létech padesátých, vystupovaly na prospěch patentů. Obrat způsobila teprve světová výstava ve Vídni (1873) a zejména ve Filadelfii (1876), kde se ukázalo, jak daleko zůstala německá industrie za průmyslem americkým v důsledku tamní zákonité ochrany vynálezů. V Německu vytvořil se spolek pro ochranu patentovou (Patentschutzverein), jenž vypracoval osnovu patentního zákona; vláda však vypracovala návrh jiný, který po jistých změnách stal se r. 1877 zákonem. Tento se osvědčil jak na prospěch vynálezců, tak i průmyslu. V pozdější době byl několikrát revidován a doplňován, naposledy v r. 1926.

§ 63. Počátky práva obchodního.

V dobách hospodářství naturálního, kdy zemědělství bylo hlavním zdrojem výživy obyvatelstva, byl obchod odkázán jen do úzkých mezí. Pokud se jím jednotlivci zabývali, šlo o o b c h o d p o d o m n í, při němž obchodník byl nucen obcházeti zájemce

(odtud název »obchod«) a nabízet jim své zboží. Poměry tyto se zlepšily vznikem t r h ů, těšících se podpoře panovníků, úpravou cel, mincí, zabezpečením dopravy, udržováním míru, takže docházelo již k čilejší výměně statků; na trzích objevovali se nejen kupci domácí, nýbrž i z ciziny. Nicméně nějakého rozsáhlého rozvoje obchod v dobách těch nedosáhl a proto nebylo také pro vznik obchodních norem vhodné půdy.

Obrat v tom nastal od XII. a XIII. stol. s rozkvětem života městského. Bývalot zprvu při zakládání měst podmínkou, že osadníci se v něm budou zabývati řemeslem a obchodem. »Kupcem« podle tehdejších názorů se rozuměl jak obchodník, tak i řemeslník (tento z té příčiny, že kupoval materiál do výroby), takže nová osada byla posuzována za kupeckou. Pozemkový pán, na jehož půdě bylo město vystavěno, míval často soudní imunitu, takže město bylo vyňato ze zeměpanského soudnictví, což mělo nemalý vliv na vývoj práva. Právo, jež bylo nalézáno, zprvu na trhovách, později pak na městských soudech, zakládalo se přirozeně na názorech, panujících v kruhu místního obyvatelstva, čímž vznikalo nové, obyčejové právo kupecké. V souhlasu s tehdejším stavovským štěpením obyvatelstva, bylo zmíněné městské právo s t a v o v s k ý m p r á v e m k u p e c k ý m (ius mercatorum, negotiatorum). I když později přikročilo se v městech k právu statutárnímu, zůstalo právo obyčejové stále jeho hlavní částí.

Bylo by ovšem nesprávně spatřovati v městském právu jenom právo obchodní a řemeslnické. Městským právem byly upraveny i poměry, jež k obchodu nenáležely; toto pak bylo i ve svých obchodních normách obecným právem měšťanským, jemuž tedy podléhali měšťané, kteří živnost řemeslnickou ani obchod neprovozovali. Normy, jež by platily jenom pro obchod, nemohly se také z něho odloučiti, ježto obchodníci byli spojeni v jedné stavovské třídě s řemeslnictvem a obchod neměl zprvu též veliký rozsah.

Vznik c e c h ů znamenal další krok ve vývoji práva obchodního. Nejen že nastala tím odluka mezi kupci a řemeslníky, nýbrž i jednotlivé obory jak řemesla tak obchodu se od sebe štěpily.

Stará souvislost udržela se jen mezi řemeslem a maloobchodem; z cechu řemeslnického bylo možno přestoupiti do kramářského. Cechy získaly nad svými členy soudnictví; svými statuty pak upravovaly organizační i jiné vnitřní záležitosti cechu. Ze statutární a soudní jejich působnosti vznikalo nové zvláštní právo cechovní, jež bylo u kupců právem stavu obchodního. Právo toto bylo přirozeně přizpůsobováno potřebám tohoto stavu. U cechů kupeckých nikdy na př. nemohl dosáhnouti plné platnosti cechovní přímus, ježto bylo nutno přihlížeti k cizím kupcům. V zájmu pružnosti obchodu byly při obchodním jednání posuzovány za obchodníky též osoby, jež právní způsobilosti k provozování obchodu ani neměly a v důsledku toho pak podržovány pravomoci cechovního soudu. Stanovami počalo býti časem výslovně určováno, které záležitosti k obchodu náležejí a jenom tyto byly uznávány za cechovní. Těmito byly především skutečnosti, jež jsou rozhodny pro vlastnost kupce: smlouva trhová, společenská, obchod špeditérský, nákladní, makléřský a j. Nebylo to arci nějaké obecné obchodní právo, nýbrž právní řád jednotlivého cechu kupeckého.

Na vývoj obchodního práva měla dále vliv nařízení, týkající se obchodu, vydávaná správou městskou. Byloť za středověku ve městech zastáváno hledisko, že obchod jest záležitostí veřejnou a že tudíž jest povinností správy městské o něj pečovat. V tom směru byla vydávána ustanovení, že jest nutno užívati úředně ověřených měr a vah, zaváděn úřední dozor na zboží, prováděna kontrola potravin, vydávány dovozní a vývozní zákazy, obmezování cizinci (zejména právem skladu) a j. Důležitý význam mělo též uplatnění zásady, že koupě i prodej se má dít veřejně, za kterýmžto účelem města zřizovala krámy, kramářské boudy a tržnice, v nichž se zboží musilo prodávati. Nařízenímí správy městské stanoveny též pevné úřední ceny četných předmětů pod sankcí trestu, obchodníkům zakazován spekuláční nákup potravin i jiného užitkového zboží, o členech obchodnických cechů veden i zvláštní registr.

K uvedeným zdrojům obchodního práva přistoupila v Německu recepce práva římského, jehož vlivu propadlo zejména

právo námořní, a recepce italských právních řádů z doby renaissance. Známost jich šířila se usazováním italských obchodníků ve větších městech, v nichž tvořili podle starého obyčeje jednotu, jež se řídila domácím právem; vyvinuté jeho instituce byly pak od německých kupců přejímány.

V nové době počaly působiti na vývoj obchodního práva další dva faktory: právní věda a státní zákonodárství. Shromažďování kupců na mezinárodních trzích a bursách dávalo vznik mezinárodním obchodním zvyklostem, jichž se pak užívalo v zemích západní Evropy i v Německu. Tohoto sjednocovacího procesu chopila se právní literatura XVI. a XVII. stol. a hleděla jej utvrditi i rozšířiti. Největšího významu nabylo v tom směru dílo Benvenuta Straccy tractatus de mercatura seu mercatore (vyd. poprvé v Benátkách 1553), jež ovládalo právní literaturu i praxi až do XVIII. stol. V oboru obchodního zákonodárství měla od konce středověku vůdčí postavení Francie, kde obchodní ordonnance Ludvíka XIV. z r. 1673 (Ordonance sur le commerce) přinesla první obsáhlou úpravu práva obchodního; r. 1681 vydán pak další zákoník práva námořního (ordonance de la marine). Obě ordonnance nebyly obchodním zákoníkem v nynějším slova smyslu, nýbrž v souhlase s tehdejšími názory zákoníkem stavu kupeckého. Na témž stanovisku stály i obchodní normy, pojaté do pruského Landrechtu z r. 1794.

Daleko většího významu nabyl obchodní zákoník Napoleonův (code de commerce) z r. 1807, jímž zamýšleli jeho autoři vytvořiti obecné obchodní právo evropské. Četné státy skutečně také zákoník ten recipovaly s jistými změnami. Naproti starším názorům vycházel Napoleonův obchodní zákoník ze stanoviska objektivního; podržovalť svým normám nejen obchodníky nýbrž i veškeré akty obchodní. Obchodní právo přestalo býti stavovským právem kupeckým a nabylo povahy speciálního práva, jež upravovalo obchod.

V monarchii habsburské byly v XVIII. a XIX. stol. upravovány jednotlivé záležitosti obchodní zvláštními předpisy; některé z nich měly platnost celostátní, jiné jen pro jednotlivé země. Podobně v Německu — s výjimkou zemí, jež se dostaly pod nad-

vládu francouzskou a Pruska, jež mělo obchodní normy ve svém Landrechtu z r. 1794 — platily různé normy partikulární a subsidiárně právo obecné. Poměry ty při stálém rozvoji obchodu přirozeně vyžadovaly čím dále tím více nápravy. Vznik německého celního spolku (1833) dal popud, aby pro všechny členské státy bylo zavedeno jednotné obchodní právo. Avšak teprve v r. 1861 dospělo se k tomu, že shromáždění německého bundu byla předložena osnova nového obchodního zákoníku ke schválení. Předloha byla přijata a členským státům bundu doporučeno, aby ji zavedly na svém území jako platný zákon, což se stalo skutkem v letech 1861—1864. Po vzniku severoněmeckého bundu a německé říše nabyt zmíněný zákoník obecné platnosti na celém jejich území. Rakousko vyhlásilo pouze prvé čtyři knihy za platný zákon (nikoli pátou, obsahující právo námořní) a to jen v neuherské části monarchie. V Uhrách vydán byl obchodní zákoník po vzoru německém až r. 1875.

Po vydání nového občanského zákoníku v Německu stala se nutnou i revise zákoníku obchodního. Nový zákoník byl přijat říšským sněmem r. 1897 a současně se zákoníkem občanským vstoupil v působnost od 1. ledna 1900. Naproti tomu v Rakousku zůstal v platnosti zákoník dřívější a tuto podržel i ve státech nástupnických vyjímajíc změny, jež byly v obchodním právu zákonodárstvím těchto zemí provedeny.

Rozvoj obchodu směřuje čím dále tím více ke světovosti a také obchodní právo i při místních a národních vlastnostech má do značné míry beznárodní, kosmopolitický ráz. Toho nabylo tím, že obchodní zvyklosti, jež se vyvinuly ve světovém obchodu s jistou stejnorodostí, tvoří základ veškerého zákonodárství obchodního. Nicméně myšlenka světového práva obchodního — na rozdíl od práva směnečného a šekového — nedospěla ke konkrétnímu řešení.

S rozvojem obchodu nabyla důležitosti z n á m k a, kterou se označoval původ zboží. Novější zákonodárství zavedlo ve všech kulturních zemích zákonnou ochranu obchodních a živnostenských známek. V Německu poskytovaly jim ochranu již starší zákony zemské, které byly nahrazeny říšským zákonem z r. 1874, změně-

ným r. 1894.⁸⁹⁾ Jako ochranná známka jest způsobilé každé označení, jímž se dostává zboží nebo jeho obalu odlišujícího rázu. Výlučné právo užívati ochranné známky jest závislé na veřejné vyhlášece a pojetí do zvláštní »role« známek, jež se vede u patentního úřadu pro celé Německo. V Rakousku byla ochrana známek spojena s ochranou vzorků cís. patentem z r. 1858; v Československu nahražen byl zákonem z r. 1919, jež pak z části změněn r. 1921.

⁸⁹⁾ Tento zákon byl v důsledku mezinárodních smluv a hospodářských poměrů několikrátě měněn, naposled r. 1923.

Literatura.

Ze spisů, jež se zabývají dějinami soukromého práva ve střední Evropě, je nejbohatěji zastoupena literatura dějin německého práva soukromého. Z novějších systematických děl sluší uvést:

A m i r a, Grundriss des germanischen Rechts, 3. vyd. (1913). L e h m a n n, Geschichte und Grundzüge des Privatrechts (v Birkmeyerově Enzyklopädie der Rechtswissenschaft) (1901, str. 290—353). G i e r k e O., Deutsches Privatrecht I. (1895), II. (1905), III. (1917). T ý ž, Grundzüge des deutschen Privatrechts (Holtzendorf-Kohlers Enzyklopädie der Rechtswissenschaft, 1) (1915, str. 175—302). S c h w e r i n, Grundzüge des deutschen Privatrechts, 2. vyd. (1928). S c h w i n d, Deutsches Privatrecht (1921). S c h r e u e r, Deutsches Privatrecht (1921). P l a n i t z, Grundzüge des deutschen Privatrechts (Kohlrausch-Kaskel, Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft, Abt. Rechtswissenschaft V. (1925). H a f f, Institutionen des deutschen Privatrechts auf rechtsvergleichender u. soziologischer Grundlage. Einführung ins bürgerliche Recht I. (Personen- und Sachenrecht vornehmlich Deutschlands und der Schweiz, 1927). H ü b n e r, Grundzüge des deutschen Privatrechts, 5. vyd. (1930; vedle nedokončeného díla Gierkova nejobsáhlejší a přehledné dílo o dějinách německého práva soukromého). Stručný a zdařilý přehled dějin německého práva soukromého je obsažen u B r u n n e r a, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte (8. vyd. 1930) a v obsáhlém díle S c h r ö d e r o v ě, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte (7. vyd., jež obstaral v. Künssberg r. 1932).

Ze starších spisů nepozbyly dosud ceny díla: G e r b e r, System des deutschen Privatrechts, 16. vyd. (1891), G e n g l e r, Das deutsche Privatrecht in seinen Grundzügen, 4. vyd. (1892), S t o b b e, Handbuch des deutschen Privatrechts, 5 svazků (1871—1885), třetí vydání I.—IV. od K. Schulze a H. Lehmana (1893—1900) a H e u s l e r, Institutionen des deutschen Privatrechts, 2 svazky (1885, 1886). Další údaje lze na př. nalézt v citovaném díle H ü b n e r o v ě na str. 45 sl. nebo S c h r ö d e r o v ě, na str. 3 sl. Velmi bohatá jest i literatura monografická, o níž podává podrobné údaje dílo D a h l m a n n - W a i t z, Quellenkunde der deutschen Geschichte, 10. vyd. (1938), jakož i výše uvedená díla systematická.

Z dějin soukromého práva **polského** napsal až dosud nejlepší systematické dílo Przemysław Dąbkowski, Prawo prywatne polskie, 2 svazky

(1910, 1911). Podle díla toho pořídil autor stručnou příručku pro studující práv »Zarys prawa polskiego prywatnego« (3. vyd. 1922) a »Księga alfabetyczna dawnego prawa prywatnego polskiego« (1932). Nový, stručnější systém sepsal J. R a f a c z v díle »Dawne prawo sadowie polskie w zarysie«, str. 162—381 (1936). V uvedených spisech je též obsažena literatura monografická. Ze starších systematických děl buďtež uvedena: B a n d t k i e, Prawo prywatne polskie (1851), H e l z e l, Dawne prawo prywatne polskie (1874; neúplné, obsahuje jen úvod, základní zásady a právo věcné), D u t k i e w i c z, Prawa cywilne, jakie w Polsce od r. 1347 do uprowadzenia kodexu Napoleona obowiązywały (1869) a B u r z y ŋ s k i, Prawo polskie prywatne (2 svazky, 1867, 1871; zde předvedeno právo polské v XVIII. stol.).

Podrobný seznam právní literatury polské opatřil Suligowski, Bibliografja prawnicza polska XIX. i XX. wieku (1911).

Dějiny uherského práva soukromého obsahuje dílo Ákos. v. T i m o n, Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte (1909), str. 330—411. O starším právu soukromém podle Verböczyova Tripartita a pozdějších zákonů podávají poučení spisy: K e l e m e n, Institutiones juris privati hungarici (2. vyd. 1818), J u n g, Darstellung des ungarischen Privatrechts (2. vyd. 1827 o 2 sv.; zpracování podle spisu Kelemenova), S z l e m e n i c s, Elementa iuris hungarici civilis privati (2. vyd. 1829, 2 sv.), M á r c o v i c s, Epitome institutionum juris hungarici privati (3. vyd. 1830) a zejména F r a n k, Principia juris civilis hungarici (1829, 2 sv.). K systematickým dílům sluší připočísti též K a d l i c ů v, Verböczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské i chorvatské šlechty v něm obsažené (1902); v dodatku podává autor též stručný přehled právního vývoje po Verböczyovi. V tomto spise uvedena i další literatura. Od tétož autora máme i »Stručný přehled historické a právně-historické literatury maďarské«, jenž vyšel ve Sborníku věd právních a státních VII. Podrobný popis prací, týkajících se Uher, pokud vyšly v jazycích neuherských od r. 1861—1921, obsahuje dílo Bibliographia Hungariae, kterou sestavil uherský institut při universitě v Berlíně. Právnícké spisy jsou uvedeny ve svazku II. (vyd. 1926), str. 691 sl.

V právu českém není dosud díla, jež by podávalo celý systém dějin práva soukromého. Částečná jeho zpracování jsou obsažena ve spisech: J i č i ŋ s k ý, Vývin českého právníctví (1862) na str. 157—212. H. J i r e č e k, Slovanské právo v Čechách a na Moravě, díl I. (1863), str. 154—167 a díl II. (1864), str. 261—294. S a t u r n í k, O právu soukromém u Slovanů v dobách starších (v Niederlových Slovanských starožitnostech, 1934). Ze starých spisů, dnes již vzácných, jest dobrou pomůckou pro poznání českého práva soukromého dílo S t ö h r o v o, Handbuch der altern bürgerlichen Gesetze für das Königreich Böhmen, in wie weit sie aus der kön. Landesordnung und den kön. Stadtrechten für heute noch anwendbar sind (1788). Spisovatel

cituje v každé kapitole předpisy Obnoveného zřízení zemského, Koldinova zákoníku i případná novější ustanovení.

Z monografické literatury sluší uvést z prací, jež jednájí o *recepti* římského a německého práva: Ott, Beiträge zur Rezeptionsgeschichte des römisch-kanonischen Processes in den böhmischen Ländern (1879), Hube, O znaczeniu prawa rzymskiego a rzymsko-byzantińskiego u narodów słowiańskich (1868; chorv. 1869, franc. 1880). Boháček, Římské právní prvky v právní knize brněnského písaře Jana (1924), Hanel, O vlivu práva německého v Čechách a na Moravě (1874); t ý ž, K otázce o recepti německého práva v českém právu zemském (Pocta Randova 1904; vliv německého práva v této stati je přeceněn), Weizsäcker, Die Ausbreitung des deutschen Rechtes in Osteuropa (Deutsches Volkstum 1926), t ý ž, Der Einfluss des deutschen Rechtes auf die böhmische Rechtsentwicklung (Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen LXVI), Fischel, Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Böhmen (tamže XXXIV.), Mendl, Tak řečené norimberské právo v Čechách (1938).

O právních poměrech osob v českém právu sluší uvést spisy: Šusta, Otroctví a velkostatek v Čechách (Čes. časopis historický, 1899), Weizsäcker, Das Recht der fremden in Böhmen (Mitteilungen des V. für Gesch. der Deutschen in Böhmen LIX). T ý ž, Die Landfremden in dem böhmischen Stadtrechte der vorhussitischen Zeit, Klecanda, Zakupování cizinců bez práva obyvatelského (Časopis arch. školy, III.), Hanel, O letech práva staročeského (Právník IX), Kapras, O zletilosti dle českého práva (časopis Matice Mor. 1904).

Ze spisů, zabývajících se poměry práva věcného třeba poukázat na: Cz y h l a r z, Zur Geschichte des bürgerlichen Besitzes im böhmisch-mährischen Landrecht (1883), V a c e k, Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. stol. (Agr. Archiv V—VI), K r o f t a, Přehled dějin selského stavu v Čechách a na Moravě (Agr. Archiv I—IV i samostatně 1919 — tam hojně o emfyteusi), S a l a b a, O neznámé agrární reformě a sespolečnění půdy ve staročeském státě (Sborník věd právních a státních XXIV, tam též o emfyteusi); C h m e l e n s k ý, J. K. Manství česká (Čas. Čes. Musea 1832), t ý ž, Karlištejnské manské právo (tamže), S t u p e c k ý, Příspěvek k dějinám lenního práva v Čechách (Sborník věd práv. a stát. VII), Weizsäcker, Olmützer Lehenswesen unter Bischof Bruno (Zeitschr. für Gesch. Mähr. Schles. XX.), t ý ž: Die Entstehung des böhm. mähr. Lehenswesens im Lichte der germ. Forschungen (tamže XXI), Č á d a, Immise (Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy university v Brně XI); V o l d a n, O právovárečných měšťanstvech (Právník 1888), t ý ž, O právní povaze právovárečných měšťanstev v Čechách (Práce I. právnického sjezdu 1904), P i n s k e r, O várečných měšťanech (1901), T r p í k, O právní povaze společenstva měšťanů právovárečných (Časopis Matice Mor. XXX), P e t e r k a, Die bürgerlichen Bräugerechtigkeiten in Böhmen (1917); K a p r a s, K dějinám českého zá-

stavního práva (1903), Das Pfandrecht im böhm.-mährischen Stadt- und Bergrechte (1906); Ž a l u d, O vývoji honebního práva (Samosprávný Obzor XXIX), C h a d t J. E., Dějiny lovu a lovectví 1909; (tam též o právu honebním jakož i starší literatura); t ý ž, Dějiny lesů a lesnictví (1914, tam o právu lesním); U l l i k, Z dějin rybníkářství a rybářství ve vých. Čechách (Sborník věd práv. a stát. XXIV), K o p á č L., Rybaření v XVII. stol. ve světle vrchnostenských nařízení (Čs. Rybář 1931); J i č i n s k ý, Vodní právo (1870), Č e l a k o v s k ý, Právo obce pražské k řece Vltavě (Samosprávný Obzor 1882), R a n d a, Grundriss des oesterreichischen Wasserrechts (3. vyd. 1891), W i n t e r Z., Kulturní obraz českých měst, II. str. 259 sl. (tam o právu vodním); t ý ž, Právo mlýna dané podle zvyku staročeského (Čes. lid XIV, str. 202), o mlýnských poměrech právních též u W i n t r a ve spise Kulturní obraz čes. měst, II. str. 504 sl. a Dějiny řemesel a obchodu v Čechách ve XIV. a XVI. stol. (1906, str. 74); Č e l a k o v s k ý, Horní právo české (Ottův slovník XI), t ý ž, Novější literatura o dějinách horního práva zvláště v zemích českých (Sborník věd práv. a stát. 1901), Z y c h a A d., Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechtes von Iglau I—II (1900), T o m a s c h e k, Das alte Bergrecht von Iglau (1897), R a u s c h e r, Přehled vývoje horního práva na Slovensku (Právní Obzor VII), W e i z s ä c k e r, Sächsisches Bergrecht in Böhmen (Anstalt für sudetendeutsche Heimatsforschung 1929).

Co se týče práva rodinného jednájí o rodiném nedílu českém spisy: P e i s k e r, Zádruha na Prachensku (Atheneum 1890), K a d l e c, Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském (1898), t ý ž, K »Slovu o zadrucze« (Národopisný věstník VI. 1900), t ý ž, Rodinný nedíl ve světle srovnávacích dějin právních (Časopis Matice mor. XXV, 1901), B a l z e r, O zadrudze slovianskiej (Kwart, hist. XIII, 1899), P e k a ř, K sporu o zadrudu staroslovanskou (Čes. časopis histor. 1900), R a u s c h e r, Rodinný nedíl v českém a uherském právu zemském (Bratislava II.). O právu manželském: K a i n d l, Über die angebliche Vielweiberei bei den alten Böhmen (Mitteilungen des Vereines für die Gesch. der Deutschen in Böhm. XXXI), S t r o b a c h, O právech pohlaví ženského (Časopis Čes. Musea 1894), V o c e l, Postavení ženského pohlaví v právu českém (Právník I.), K o z á k o v á, Právní postavení ženy v českém právu zemském (1926), H a n e l, Věno v právu slovanském (Právník X, XI), K a m e n í č e k, Glossy k věnnému a vdovskému právu moravskému na statech svobodných (Pocta Gollova 1906), K a p r a s, Manželské právo majetkové dle českého práva zemského (Věstník král. čes. společnosti nauk 1908), C z y h l a r z, Zur Geschichte des ehelichen Güterrechts im böhmisch-mährischen Landrecht (1883). O poručení: R u d o r f f, Das Recht der Vormundschaft, I (1832), R u b e r, Beiträge zur Geschichte des Vormundschaftsrechts in Mähren (2. vyd. 1885), H a n e l, O poručení starého práva českého se zřetelem k právu moravskému (Právník VIII.), K a p r a s, Poručení nad sirotky v právu českém (1904), t ý ž, Vreční po-

ručenství v českém právu (Sborník věd práv. a státních IV), týž, Dohled vrchnoporučenský v starém právu českém (Ochrana mládeže 1913), týž, Péče o sirotky u nás v době Husově (tamže 1915).

O staročeském právu dědickém psali: Šafařík P. A., Výměsky o dědičném právu v Čechách (Čas. Čes. Musea 1864), Vocel, O staročeském dědickém právu (1861), Čelakovský, Právo odúmrtné ke statkům zpupným v Čechách (1882, též něm.), Kalousek, O staročeském právu dědickém a královském právě odúmrtném na statech svobodných (1894), Kameníček, O právě dědickém, poručenském a odúmrtném na statech svobodných (Zem. sněmy a sjezdy mor. II. str. 136 sl.), Rauscher, Dědické právo podle českého práva zemského (1922), Salaba, Příspěvky k dějinám selského práva dědického v XVII. stol. (Čes. čas. hist. XII), Tomaschek, Das Heimfallsrecht (1882), Brüneck, Das Heimfallsrecht und die Gütervereinigung im älter. böhm.-mährischen Recht (Z. R. G., germ. Abt. XX), Bloch, Die Entwicklung des kgl. Heimfallsrechtes im böhm.-mährischen Landrecht (1909), Fischel, Erbrecht und Heimfall auf den Grundherrschaften Böhmens und Mährens im XIII—XV Jahrhundert (Archiv oest. Gesch. 106) (1915), Grünberg, Bestiftungszwang und bauerliches Erbrecht vor 1848 (Studien zur oester. Agrargeschichte, 1901), Hube, Wywód praw spadkowych słowiańskich (Varšava 1832, něm. v Poznani 1836).

Málo prací je z práva **obligačního**. Z nich buďtež uvedeny: Hanel, Obecná poruka v právu slovanském (Právník XII), Kadlec, O pracovních asociacích u Slovanů (Sborník věd práv. a stát. IV), Kameníček, O míře úrokové (Zem. sněmy a sjezdy mor. I. str. 312 sl.), Rauscher, K rukojemství v čes. právu zemském (1923), Kameníček, Poměr židů moravských k stavům a k lidu poddanému (tamže sv. III., na str. 226 sl. o půjčkách); Čelakovský, Příspěvky k dějinám židů v době Jagelonské (Čas. Čes. Musea 1898 — tam o úrocích), Henner, Kapitola z dějin úroku a lichvy (1893), Saturník, Věrovačí slib a smlouva pod základem v právu českém (Sborník věd práv. a stát. XLI). Ostatní spisy mají na zřeteli spíše stránku exekuční; z nich buďtež uvedeny: Mezník, O rukojmích a kterak k nim dle starodávného práva moravského hleděno býti mohlo (Právník VII), Brandl, Dobývání peněz na rukojmích skrze láni, ležení (Právník IX), Kameníček, O vymáhání soukromých dluhův od vyšších stavův (O ležácích) (Zem. sněmy a sjezdy mor. I. str. 316 sl.), Čáda, Ležení podle čes. práva zemského (1922), Kisch, Über das Einlager im älterem böhm. Schuldrechte (Mitteilungen des Vereines für Gesch. der Deutschen in Böhmen 50), týž, Das Einlager im älter. Schulrechte Mährens (Zeitschr. für Gesch. Mährens und Schlesiens XV), týž, Das Schadennehmen (Rhein. Zeitschr. für Zivil- u. Prozessrecht V.).

Z literatury o právu **autorském** mají pro jeho dějiny význam spisy: Kadlec, Počátky práva autorského (Časopis Č. Musea 1893; tam hojná literatura), Kohler, Urheberrecht an Schriftwerken und Verlagsrecht

(1907), Schuster, Die Entstehung des Urheberrechtspatentes vom 19. X. 1846 (1891), Rintelen, Der Rechtsschutz für geistiges Schaffen, ein geschichtlicher Überblick (1931), Hoffmann W., Die Berner Übereinkunft zum Schutze von Werken der Litteratur und Kunst (1935) a j. O ochraně **vzorků**: Kohler, Musterrecht (1909), Schanze, Recht der Erfindungen und der Muster (1900), Lass, Urheberrecht an Gebrauchsmustern (1892) a j. O právu **patentním**: Beck-Mannagetta, Das neue oesterreichische Patentrecht (1897), Kohler, Handbuch des Patentrechts (1902), Dammé, Das deutsche Patentrecht, Riezler, Deutsches Urheber- und Erfinderrecht (1909), Robolski-Lutter, Patentrecht (v Handwörterbuch der Staatswissenschaften) (IV. vyd. sv. VI.). Z české literatury: Weyr, Právo patentní rakouské (1918).

Z dějin **práva obchodního** sluší uvést díla: Goldschmidt, Universalgeschichte des Handelsrechts (Handbuch des Handelsrechts), (3. vyd. I. díl, 1891), týž, článek »Handelsrecht« (v Handwörterbuch der Staatswissenschaften), Rehme, Geschichte des Handelsrechts (v Ehrenbergově Handbuch des Handelsrechts I/1913), Huvelin, L'histoire du droit commercial (1904). V těchto spisech je další literatura; historické přehledy podávají též četné systémy práva obchodního, z nichž novější napsali Müller-Erzbach, I. díl, 1919, Wieland (1921) a Pisko (1923). Pro obchodní poměry v Čechách: Juritsch, Handel und Handelsrecht in Böhmen bis zur hussitischen Revolution (1907).

Věcný rejstřík.

(Číslice za pomlčkou značí stránku.)

A

abdicator — 46
 abscussa alienatio — 98
 actio spoli — 42
 additio aetatis — 23
 adoptio — 173, 186
 — bratrská — 173, 174
 adoptare in hereditatem — 198
 advitalitas, jus advitalicium — 169
 aetas legitima, illegitima, perfecta — 23
 affatomie — 173
 Afterlehen — 79
 akcept — 142
 áldomás — 116
 alienace velká, malá — 109,
 allatura — 162, 169
 Allmende — 30
 alód — 18, 81, 208 (viz též zpupný statek)
 alodifikace lén — 82
 Altenteil — 91
 ambitus — 8, 46
 amortisační zákony — 21
 animus domini — 40
 Anleit — 76, 116
 annua pensio — 75
 annus luctus — 154
 Anzahl — 125
 argentarii — 143
 arrha — 116
 — poenitentialis — 117
 assignatores — 51
 auktor — 100, 101
 Ausgedinge — 91
 authenticae Fridericianae — 11, 12
 autonomní řády šlechty — 68
 Aussteuer — 162

B

balemuňt — 184
 bancherii — 141
 bankocetle — 37

Bannrechte — 67
 Beispruchsrecht — 68
 beneficium — 43, 66, 72, 73
 — divisionis — 125
 — inventarii — 191
 Beutellehen — 82
 bernská konvence — 213
 Bodenrecht, Bodenzinsrecht — 78
 bolestné — 146
 bona, mala fides — 41
 — avita, avitica — 68, 180, 189, 191
 — quesita — 34, 189, 191, 203
 — stemmatica — 68
 bonum vacans — 197
 brakteat — 37
 Brandgilden — 138
 bratrstva — 32
 Burgrecht — 77
 bursy — 138, 139, 219

C

caducum — 197 (viz též odúmrt)
 cambiale, cambium (směnka) — 141
 cambium — 125
 — mixtum — 126
 campsores — 141
 carta — 139, 204
 casus — 123
 cechy — 8, 24, 28, 31, 127, 133, 217, 218
 cena věci — 37
 cenné papíry — 9, 90, 118, 140
 census — 75, 88
 census annuus nudus perpetuus — 89
 census arealis — 77, 88
 — in vim reemptionis — 90
 — promobilis — 120
 cesse — 121
 cesta sousedská — 50
 circuitus — 8, 46
 cizinci — 5, 25, 26, 31, 38, 83, 104, 182, 211, 218

collatio — 199
 colonia partiaria — 130
 comensales — 123, 131
 communio honorum prorogata — 175
 — pro indiviso — 45
 commutatio — 125
 — cum additamento — 126
 — irrevocabilis, perpetua, revocabilis — 126
 competentia annorum — 23
 condictamen — 149
 confirmatio iuris germanici — 181
 — per digiti extensionem — 115
 confusio, conmixtio — 104
 contractus sociidae — 130
 contrados — 163, 170
 convivium — 32
 crinale, crinile — 164
 culpa — 123
 cura absentis — 179
 — anomala — 179
 euria — 66
 ezwarczna — 195
 czynsz — 75

Č

čas (počítání) — 39
 čekanci — 68, 70
 čeled' — 29, 123, 132, 146, 147
 čeledín — 31, 131
 čest — 28
 činže — 29, 72, 77, 82, 83
 — pozemkové — 88

D

dání let — 23
 darování — 135 sl.
 — mezi manželi — 136
 — pro případ smrti — 198 sl.
 decimae — 88
 dědici dílní, nedílní — 194, 195
 dědičká posloupnost u donací — 84
 — sbratření — 207
 — smlouva — 199, 200, 206 sl.
 dědičké právo selské — 195, 208, 209
 dědičství — 34, 43
 — manské, věnné, zástavné, zápisné — 43
 dědina — 34, 157, 159
 defectus seminis — 84, 85
 dělba rodinného jmění — 158 sl.
 dělitelnost domů — 35

demolační revers (beneplacitum) — 49
 denár — 37
 denarius dei — 116
 depositum — 38, 39
 — miserabile — 123
 desátky — 72, 79, 87, 88
 desátý groš — 185
 desky dvorské — 18, 48, 79
 — zemské — 48, 94 a j.
 desponsatio — 149
 devátek — 88
 devolutio — 197
 děvosnub, pols. dziewosłeb — 152
 dílčí cedule — 160
 disbrigatio — 127
 dluh — 110 sl.
 — k ruce společné a nerozdílné — 124
 — »z dílu, z oddílu« — 125
 dluhy pozůstalosti — 190, 191
 — přínosné, výběrné (Bringschulden, Holschulden) — 119
 — ze hry — 137
 »dobrá vůle« — 121
 dobrodinní inventáře — 191
 doložka na řad — 140
 — svědčící majiteli — 140
 dominium directum — 44, 70, 87;
 — viz též vlastnictví vrchní
 — utile — 44, 70, 87
 dominus — 78
 donace královské — 83 sl.
 — palatinské — 84
 — prelátské — 84
 donační listiny — 83, 84, 86
 — systém uherský — 83 sl.
 — — právo dědičné — 209, 210
 donatio de presenti, post obitum — 199
 — mixta — 84
 — nova — 84, 85
 — pura — 84
 donationes pro anima — 199
 — pro remedio animae — 200, 201, 206
 — regiae — 38
 dos — 84, 163, 168
 — (kupní cena nevěsty) — 149
 dospělost — 38
 dotalicium — 163
 doživotí — 169, 170
 držba — 39 sl., 43, 47, 78, 80, 85, 86, 87, 89, 93, 94, 95, 99, 129, 164, 166, 168, 190, 199, 206

družinníci — 131
duševně choří — 25, 187
dziedzictwo — 43
dziedzina — 34
dzierzenie — 39

E

echte Not — 38
Eigengewere — 80
Eigentum — 43
Einlager — 113
Eisernvieh — 130
emancipatio Saxonica (iuris germanici) — 175
emphyteuse — 44, 72 sl., 121
emptio venditio — 126
epistola commendatitia — 72
— precaria, praestaria — 72
Erbbaurecht — 78
Erbe — 34
evacuatio — 46
evikee — 129
Ewiggeld — 89
— Ewiggülte — 89
executor testamenti (Seelgeräter, Treuhänder) — 206
exfestucatio — 46, 47
exitus — 46
exmaritatio — 162
expeditoria cautio — 127
expulsio — 42

F

fassio perennalis — 184
— temporalis — 94, 110
felonie — 81
festuca — 8, 115
feudum — 78
— datum — 79
— oblatum — 80
— fidei commissum — 80
— novum — 208
— paternum — 208
fideikomisy — 69—71, 189, 195, 196, 208
fidelitas — 79
florenus, florindor — 37
flumina publica — 54, 55
— torrentia — 55
forma smluv — 114 sl.
formalismus práva — 8
fratres indivisi — 155
Freiheit — 91

Freimark — 125
Freiteil — 199
Freizins — 77
Friedelsehe — 148
Friedlose — 20, 155
fundace — 33

G

gabella emigrationis — 26
Gemächte, Geschäfte, Gelübde — 199, 201
generální hypotéka — 96, 97
Gerade — 162, 166
Gewährleistung — 127
Gewere — 39, 40, 41, 42, 48, 49, 78, 129
— zur rechten Vormundschaft — 166, 183
gildy — 32
giwerida — 46
Glückshafen — 139
Gottespfennig — 116
groß — 37

H

Hammerschlag- und Leiterrecht — 51
Handgeld — 116
Hausgemeinschaft — 155
Heimfall (Fallgut) — 197
hereditas — 34, 43, 157
holý věčný plat — 89
homagium — 79
honební společenstvo — 60, 61
horní pole — 64
— propůjčka — 65, 66
— řády — 49, 65
— svoboda — 63
hospites — 74
bra — 137, 190
»hromada« (rodinný nedil) — 155
hřivna — 37
hůlka — 8
hypotéka — 97, 108

I

imnisse — 52
impensio — 146
impetrační tituly při donacích — 84
impulsio — 93
incisio — 93
indossament, žiro — 142

inductionales — 76
infamie — 83
infidelitas — 84, 85
insula in flumine nata — 56
intertiatio — 100, 128
introducio — 46, 85
intromissio — 46
inventár jmění sirotčího — 184
— pozůstalosti — 191
investigatio rei furtivae — 99, 100
investitura — 39, 46, 47, 79, 93
iuniorát — 71

J

jitřní dar — 27, 164, 165, 170
jméno rodové a křestní — 19
jura bannaria — 67
— dominalia — 66
— in re aliena — 44
juramentum promissorium — 117
jus albinagii — 26
— capillare — 84
— civile, forense — 77
— coacquisitionis — 170
— consanguinitatis, propinquitatis, proximitatis — 98
— detractus — 26
— devolutionis — 196
— emporii — 25,
— feudale — 78
— glandinarium — 93
— hereditarium — 43
— lignandi — 93
— littorale, naufragii — 103
— macelli — 67
— mercatorum, negotiatorum — 217
— molae — 66
— perennale — 43, 87
— perpetuum — 84
— possessorium — 43
— recadentiae — 196
— regium (uh.) — 84, 85
— stercorandi — 92
— teutonicum — 75
— vitae necisque — 171

K

Kauf — 126
Kebsehe — 148
Klage mit Anefang — 100, 128
kolektivní smlouvy pracovní — 132
kolonísace — 9, 61, 75, 76
komendace — 131

komorní plat — 89
komunity — 8, 30
konfederace — 33
konkubinát — 148, 176
konnosement — 105
kontrakt konsensuální — 126, 151
— reálný — 126, 150
konvenční pokuty — 120
koupě na úvěr — 126
kooperace lesní — 31
korporace — 30, 33, 79
koupě renty — 89, 90
křestní registra — 20
kšaft — 201, 203
kuks — 64, 66, 139
kupecké bony — 118,
— poukázky — 118
— právo — 142
kupenie — 126
kupna — 126
kupus — 65
kverkové — 64

L

lán — 75, 76
launegild — 135
legatio — 199
legitimae sanctiones — 14
legitimatio per rescriptum pontificis, principis — 177, 178
— — subsequens matrimonium — 177, 178
lemařstva — 18
léna činžovní (podplatní) — 82
lešní list — 79, 82
— pán — 78, 79, 80, 81, 82, 86
— právo karlstějnské — 81
— — langobardské — 18, 81, 208
— přísaha — 79, 82
— revers — 79
— řády — 62
léno — 24, 78 sl., 86, 87, 208
— ke společné ruce — 80
— na viru podané — 80
— podané — 80
— činžovní, podplatní — 82
— robotní — 81
léta dědinná — 37
— »přirozená« — 22
— zemská — 37
lex Anastasiana — 121
— imperialis — 14
— originis — 6

ležáci — 114
ležení — 113, 114, 127
libertas — 91, 92
libri feudorum — 11, 12, 18
lichva — 126, 134, 135
lineograduální systém — 193
listiny — 9, 20, 47, 48, 115, 116, 139
sl.
litkup — 116
litové — 29
lhota — 75
lhůty promlčecí — 38, 40, 41, 49,
102
loca credibilia — 48, 86, 94, 204
lokátor — 75
los — 139, 159
loterie — 139

M

magarisium, pols. mohorycz — 116
majorát — 69, 71
majorentas — 23
mala fides — 128
man — 18, 78, 99
manství — 78, 81
maňstva — 18
Mantelkinder — 177
manželství — 148 sl.
manželské překážky — 152
marca — 37
marnotratníci — 25, 182
maritagium — 162
Mark — 30
Markgenossenschaft — 30, 61
matriky — 20
mediator — 112
menší práva regální — 66 sl., 84, 86
merces, negotium — 110
mercipotus — 116
metarum distinctores — 51
meze — 51
mezní přísaha — 51
minorát — 71
— selský — 209
minorennitas — 23
missio in tertiam manum — 100
missus — 118
Mitgift — 162
mlýnský regál — 57
»množství« — 30
moc otcovská — 171, 172, 174, 175.
— rodičovská — 175
mocný list — 136, 180, 201

monogamie — 148
montes pietatis — 108
morganatické manželství — 27, 164
Morgengabe — 27, 164
mrtvá ruka — 21, 22
myto — 75
mýto (mzda) — 133
Munt — 24, 149, 152, 154, 156, 175,
183

N

náboženské vyznání — 26, 27
nábyt, nábytky, nábytek — 34
nadace — 33
Näherrecht — 98
náhoda — 122
náhrada škody — 122, 123, 145 sl.
nájem domů, místností — 78, 129 sl.
nájemné plodinové — 119
nález — 103
»námluvy« — 149
nápadní zápis s místem a bez místa
— 202
nápojnici — 130
náprava (provisio) — 82
nápravníci — 82
naval — 116
nečestná povolání — 28
nedíl rodinný — 155 sl., 187, 188
nemanželské děti — 28, 176 sl.
nevolníci — 29, 30, 31
»nezakoupení« sedláci — 76, 77
nezvěstní — 22
nouze (pravá) — 38, 122
noxae datio — 147, 148
nutná cesta — 50
— obrana — 41, 42, 145

O

obecná poruka — 111
obce — 8
oběiny — 30, 31, 48, 61
obchodní ordonance — 219
obligace z deliktů — 144 sl.
obligatio manu coniuncta — 124
— — et indivisa — 124
obnova léna — 80
obstagium — 113
obvážení — 42, 84, 163, 164, 165,
167, 168, 169, 170
oculata revisio — 22
oddělení — 157, 158

odpůrci právo čekanců — 68
odúmří — 22, 53, 83, 160, 161, 174,
188, 197 sl.
ogled, pols. ogledziny, zagled — 152
ochrana lesů pohraničních — 61, 62
okupace — 48, 102, 103, 188
olla fortunae — 139
opatrovnictví — 25, 28
operae illiberales, liberales — 132
opinio necessitatis — 7
oprava posagu — 167
ordinace — 17
ordredoložka — 140
otroctví — 26, 29, 30, 171

P

pactum et providentia maiorum — 70
— successorium, acquisitivum, con-
servativum — 207
pacht — 43, 73 sl., 118, 129 sl.
— podílňický — 130, 131
— svobodný, nesvobodný — 73 sl.
pánev — 66
»panské lány« horní — 64
papír na majitele — 118
— na řad — 118
parentela — 71, 192, 196, 208
patron — 29, 33
peculium — 159, 160
pecunia principalis — 116
peníze — 37
perambulatores — 51
periculum rei — 106, 107
perkmistr — 64
perpetuatio — 95
perpetuitas — 43
personae hantitae — 21
pěstounství (schovanectví) — 174
plat holý, věčný — 89
— úročný — 121
— zádušní — 89
— zákupní — 75
platidla — 37, 125
Platzrecht — 78
plodinové nájemné — 119
pia corpora — 108
piae causae — 33
piscatio magna, parva — 57
pobratymstvo — 173
poety — 74
podací (plat), podatky — 75, 76
podsedek — 31
pohlaví — 23, 24

pojištění — 138
pokuty z prodlení — 120
polosvobodní — 29
polygamie — 148, 176
porrectoria — 76
poručenská rada — 187
poručenství nad sirotky — 178 sl.
— lenní — 80
— sousedů — 181
— spolkem — 181
— nad ženami — 23, 24, 153
poručník (executor testamenti) —
206
— mocný — 184, 185
— otcovský, otcem učiněný — 180
— přirozený — 179, 180, 183
— spolkem — 181, 185
posag — 162
posesorní řízení — 40, 42
posiadanie s úřadem, bez úřadu —
41
posloupnost lenní — 207, 208
— příbuzných — 193 sl.
— při statcích donáčních — 209, 210
— zákonná 194, 195, 196
possessio — 39, 41
— civilis — 41, 42
— naturalis — 41, 42
— pacifica ac quieta — 49
possessoriae collationes — 83
possessor bonae et malae fidei —
42
postržiny — 19
pozemkové činže — 88
— svobody — 91 sl.
praedialisté — 82, 83
praescriptio ab immemorabilibus
temporibus — 39
práva donucovací — 66, 67
právo autorské — 34, 210 sl.
právo brtní, včelařské — 103
— čtvrtinové — 84
— dědické — 187 sl.
— dědického nápadu — 165
— dílčí (Teilrecht) — 165, 166
— dívčí — 84
— dvorské — 6, 73
— honební — 34, 58 sl., 102
— horní — 13, 17, 34, 62 sl.
— ke statku nehmotnému — 214
— klíčové — 166
— kupecké — 217, 218

— lenní — 5, 6, 11, 17, 18, 24, 44, 73,
78 sl., 207, 208
— lesní — 61, 62
— mezní — 51
— mlýnské — 66
— na nutnou cestu — 50
— na přepad — 50
— obchodní — 216 sl.
— pastvy — 92
— patentní — 34, 215, 216
— plemenné — 5, 6
— pobřežní — 26, 103, 104
— podací viz emphyteuse
— propinační (výčepní, vystavovací)
— 67
— převěsy — 50
— přirozené — 16, 17, 49, 117, 153
— regresní — 113
— representace — 158, 195
— retenční — 108
— retraktní — 68, 97 sl.
— rybolovu — 57, 58, 102
— skladu — 26, 218
— sousedské — 50 sl.
— souvrati — 50
— stezky — 93
práva užívací — 72 sl.
právo vdovské (v Uhrách) — 84
— vlasové — 164
— vlastnické — 42 sl.
— »vlašské« — 14
— vodní — 34, 53 sl.
— vodovodu — 93
— »vrchní« — 11, 15
— výčepní (vystavovací) — 67
— vzorkové — 34, 214, 215
— zákupní — 75
— zástavní — 93 sl., 105 sl., 135
— zemské — 6, 10, 13
precaria data, oblata, remuneratoria
— 73
precarium — 72, 73, 83
presentant — 142
pretium nuptiale — 149
primogenitura — 69, 71, 208
princip kolektivismu — 156
— legality — 97
— personality — 5, 6, 10, 14
— práce — 104
— publicity — 9, 97
— speciality — 97
— teritoriality — 6, 25

prodej »na stojato« — 127
—, zástava dětí — 171
professio juris — 6
prohlášení za mrtvého — 154, 186
promlčení — 38, 39
pronubus — 152
proprietas — 34, 43
propuštěnci — 29
provisio — 82
převzetí dluhu — 121, 122
příbuzenské svazky — 18, 19, 22, 34,
43 a j.
příbuzenství — 192 sl.
přídavek — 117
přijetí dítěte — 19
přímus cechovní — 31, 218
přímusy — 67
přirůstky věci — 36
přísaha — 117
— věrnosti — 79
příslušenství — 36, 156
psanci — 20, 21, 155
půjčka — 123, 194, 195
pušcizna — 197

Q

quartalitium — 84, 196

R

reálná břemena — 57, 78, 87 sl., 121
recepce — 10 sl.
receptio super damna debitoris —
120
reformatio dotis — 167
regály — 5, 27, 31, 34, 48, 50, 52 sl.,
79, 102, 211, 197
regalia maiora, minora — 53
regres — 113
renovatio feodi — 80
rentovní list — 90, 140
renta — 89 sl.
Rentbrief, Gültbrief — 89
rentové statky — 90, 91
res juris divini — 35
resignatio — 46
retrakt — 97 sl.
roboty — 60, 72, 73, 76, 77, 88
rodinný nedíl — 18, 45, 48, 102, 155
sl.
— patriciát — 31
rok smuteční — 154

rozluka — 154, 155
rozvod — 154
ručení — 111 sl.
rukobití — 9, 115
rukojemství — 112, 113, 190
Rutscherzins — 120

Ř

řeholníci — 21
řeky — 53 sl.

S

sázka — 137, 138
Seelgerät — 200
selský minorát — 209
senior — 78
seniorát — 71
servi camerae — 27
servitutes iuris germanici — 93
sessio triduana — 46
Schilling — 37
Schlüsselrecht — 166
Schuld — 110
Schwurbrüderschaft — 173
sipatio — 98
širotéí právo — 186
skladní list — 105
sled (pols. ślad) — 99, 100, 101
slib věrovací — 28
služebností — 87, 91, 93
směnka — 118, 141 sl.
smlouva advitalitní — 121, 122
— čeledinská — 131, 132
— dědická — 69, 188
— diferenční — 138
— dodací — 126
— o dílo — 132, 133
— odvázná — 136 sl.
— pojišťovací — 138
— pomocnická — 132
— služební — 131 sl.
— směnná — 125, 162
— tovaryšská — 132
— trhová — 126 sl.
— uřednická — 131
smlouvy ve prospěch třetích osob —
118
smrt občanská — 21
smuteční lhůta — 190
sňatek civilní — 151
sňatky na »levou ruku«, morgana-
tické — 27
solidus — 37

soukup — 128
specificatio — 105
společování dětí (viz unio prolium)
společenstva alpská — 31
— honební — 60, 61
— minciřů — 32
— rybářů — 31
— solivarnická — 66
— těžařů (kverků) — 64
— vinařská — 31
— s právem várečným — 32
společenství dlužníků, věřitelů — 123
— manželského jmění — 165, 166,
168, 170
spolek (sstupek) — 161, 168, 173, 200
spolky landfrídní — 33
— městské — 33
spoluporučení solidární, dílné —
182
spoluvlastnictví — 45
sponsalia de futuro — 151
správa dědičná, věčná — 127
— manželského jmění — 166
Spurfolge — 99
sstupek (viz též spolek) — 173
ssutí — 98
starešina — 156
statek »zpučný« — 18, 78, 82, 161
statutio — 46, 85, 86
— pura, vulnerata — 86
stavební omezení — 51
stípula — 115
stipulatio manualis — 117
Strandrecht — 103
subarrhatio cum annulo — 150
subinfeudace — 79
subjekt práva — 18 sl.
sublatio — 19
sukcese ex pacto et providentia ma-
iorum — 208
superficies — 36, 78
svat — 152
svatební smlouvy — 166, 168
svědci — 8, 20, 39, 46, 115, 121, 160,
161
svěpomoc — 41, 42
svoboda pozemková — 91 sl.
svod — 100, 101, 128
svrčky — 34
symboly — 8, 9, 46, 47, 51, 79, 86,
115, 149, 178
systém lineograduální — 208

§

šek — 118, 143, 144
šestné — 61
šichtmistr — 64

T

tělesné ohledání — 22
— vady — 24, 25
tercia — 164
terra censualis, tributoria — 74
testament — 24, 69, 177, 183, 188,
199, 200 sl.
testamenty společné (testamenta cor-
respectiva, reciproca, simultanea)
— 206
těžírstva — 31, 65, 66
thingatio — 198
tituly impetrační — 84, 85
tolar — 37
Totgeschäft — 200
Totsatzung — 94
tradice — 46, 88, 105
traditio ficta — 105
— per cartam — 47, 199
tratta — 141, 142
trassant, trassát — 142
Treuhand — 118
trh, pols. targ — 126
trhy — 217
tributum — 75
třicátek — 84, 88
tutor legitimus — 179
— in scriptis — 180
— naminatus — 180
— testamentarius — 180
tutores principales, coadjutores — 181
tutorium — 181

U

udělení zletilosti — 23
ultimogenitura — 71
unio (rodinný nedíl) — 155
— prolum — 176
university — 32
urbura — 63, 64, 65
urburč — 63
úrok (pozemková činže) — 74, 75,
76, 121
úroky — 27, 90, 94, 108, 120, 121, 134,
135, 184, 190
usmrcování starců — 23
usus modernus pandectarum — 12
»uvázání« — 46

V

vadiace — 115, 117, 126
vadium — 149, 150
vady faktické — 128
vasal — 78, 79, 80, 81, 82, 86, 207
vdavky — 149
vdova — 153, 154, 155, 157, 164, 168,
169, 170, 172, 175, 176, 186, 190
vdovská třetina — 169
vdovské právo (ius viduale) — 170
venatio magna, parva — 59
venditio temporaria — 94
Verfangenschaftsrecht — 165
Vertragsbrüderschaft — 173
vestitura — 39, 46
věci hlavní — 36
— hmotné — 33
— hromadné — 37
— jednoduché a složité — 35
— movité, nemovité — 34, 35, 36, 43
— nehmotné — 34
— k náboženským účelům — 35
— k veřejné službě určené — 35
— veřejné — 35
věk — 22, 23
věno — 42, 150, 157, 159, 162, 163, 167,
168, 169, 184, 196
— (kupní cena nevěsty) — 149, 150
věrná ruka (pols. wierna ręka) — 118
věrovačí slib — 115
Viehverstellungsvertrag — 130
vina — 145, 147
— při smlouvě — 122 sl.
vis major — 145
vládnutí (držba) — 39
vlastnická hypotéka — 97
vlastnické kostely — 35, 36
vlastnictví duševní — 211
— individuální — 34
— kolektivní — 43, 44, 50, 92
— literární a umělecké — 212
— k movitostem — 101 sl.
— k půdě (nabytí) — 46 sl.
— soukromé — 43
— společenstevní — 45
— ke společné ruce — 45
— vrchní — 44, 70 (viz též dominium
directum)
vodní družstva — 57
vóle (zvóle) — 91
volný díl — 199

vrubovka — 115
výbava — 159, 162, 163, 164, 165, 166,
167
vydržení — 49, 105
vykonavatel poslední vůle — 206
výměnek — 91
výprosy — 83
výsluhy — 83
vyvlastnění — 49
vzdajné — 75
vzorky — 214, 215

W

Wechsel — 141
Weinkauf, Litkauf — 116
werpitio — 46
Wilde Ehe — 148
wgon — 93
Wildfangsrecht — 26
Wittum — 149, 163
wolnosť — 91
wrąb — 93
Wurtzins — 77
wwiązanie — 46
wymowa — 91
wyprawa — 162

Z

zádušní plat — 89
zajatectví dlužníků — 112

zájem dobytka, svršků — 106
»zakoupení« sedláci — 76
zákup, zákupní plat — 76
zařoga — 113
zápis dluhem — 95
— svěřený — 202
zápůjčka — 90, 120, 134, 135
zásada nehybného pořadí hypotek —
97
— representace — 158, 195
zasnoubení — 151, 152
zástava — 38, 43, 93 sl., 105, 106, 107,
108, 111, 112, 113
zastavárny — 108
závazek dílný — 125
— ke společné ruce — 124
— ze správy — 127, 128
závdavek — 116, 117, 150
zdawiny, zmwowiny — 149
Zins — 75
Zinslehen — 82
zkouška tělesné zdatnosti — 24
známky ochranné — 220, 221
zprava — 127
zpravná třetina — 127
zrupný statek — 78, 82, 161
způsoblost k právům — 19
— k právním činům — 22 sl.

Ž

Židé — 10, 27, 79, 108, 121, 128, 134

Obsah.

Úvod.

§ 1. O soukromém právu středoevropském vůbec	5
§ 2. Recepce cizích práv	10

Nauky obecné.

§ 3. Subjekty práva	18
§ 4. Omezení způsobilosti k právním činům	22
§ 5. Sdružení osob	30
§ 6. Nadace	33
§ 7. Předmět práv	33
§ 8. Promlčení	38

Právo věcné.

§ 9. Držba nemovitostí	39
§ 10. Pojem a druhy pozemkového vlastnictví	42
§ 11. O nabytí vlastnictví k půdě	46
§ 12. Omezení pozemkového vlastnictví	50
§ 13. Iura regalia	52
§ 14. Právo vodní	53
§ 15. Právo rybolovu	57
§ 16. Právo honební	58
§ 17. Právo lesní	61
§ 18. Právo horní	62
§ 19. Menší práva regální	66
§ 20. Omezení pozemkového vlastnictví právem příbuzenským	68

§ 21. Precarium, beneficium, emphyteuse	72
§ 22. Právo lenní	78
§ 23. Přehled dopačnického systému uherského	83
§ 24. Reálná břemena	87
§ 25. Pozemkové svobody (libertates)	91
§ 26. Zástavní právo k nemovitostem	93
§ 27. Právo retraktní	97

§ 28. Držba movitostí	99
§ 29. Vlastnictví k movitostem	101
§ 30. Právo zástavní	105

Právo obligační.

§ 31. Vývoj a povaha středoevropského práva obligačního	109
§ 32. O dluhu a ručení za dluh	110
§ 33. Forma smluvního závazku	115
§ 34. Obsah obligace	117
§ 35. Místo a čas plnění	119
§ 36. Převod obligace	121
§ 37. O vině a náhodě při smlouvách	122
§ 38. Obligace s více dlužníky a věřiteli	123
§ 39. Smlouva směnná a tržová	125
§ 40. Nájem a pacht	129
§ 41. Smlouva služební a smlouva o dílo	131
§ 42. Půjčka a zápůjčka	134
§ 43. Darování	135
§ 44. Smlouvy odvážné (aleatorní)	136
§ 45. Obligace z cenných papírů	139
§ 46. Obligace z bezprávných činů	144

Právo rodinné.

§ 47. O svazku manželském	148
§ 48. O rodinném nedílu	155
§ 49. Majetkové právo manželské	162
§ 50. Poměr mezi rodiči a dětmi	171
§ 51. Nemanželské děti	176
§ 52. O poručenství	178

Právo dědické.

§ 53. Počátky a ráz dědického práva ve střední Evropě	187
§ 54. Příbuzenství a jeho stupně	192
§ 55. Dědická posloupnost příbuzných	193
§ 56. Odúmrť	197
§ 57. Darování pro případ smrti	198
§ 58. Testament	200
§ 59. Smlouvy dědické	206
§ 60. Zvláštní druhy dědické posloupnosti k nemovitostem	207

Dodatek.

§ 61. Právo autorské	210
§ 62. Právo patentní	215
§ 63. Počátky práva obchodního	216

Literatura	222
Rejstřík	228

AUTOR	PROF. DR. T. SATURNÍK
NÁZEV SPISU	PŘEHLED DĚJIN SOUKROMÉHO PŘÁVA VE STŘEDNÍ EVROPĚ
ROK	1945
VYDÁNÍ	PRVNÍ
CENA BROŽ.	Kčs 120,—
NAKLADATEL	NAKLADEM VLASTNÍM — V GENERÁLNÍ KOMISI SPOLKU ČESKOSLOVENSKÝCH PŘÁVNÍKŮ „VŠEHRD.“
TISKÁRNA	TYPUS. PRAHA XVI.

REV15

ÚK PrF MU Brno

3 1 2 9 5 0 9 0 0 3